

**CENTAR ZA EKONOMSKA I FINANSIJSKA ISTRAŽIVANJA
BEOGRAD**

ODITOR

Časopis za menadžment, pravo i finansije

9.

Časopis je kategorizovan za 2018. godinu kao M53 od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, indeksiran na ERIH PLUS listi časopisa i SCIndeks citatnoj bazi

Časopis ODITOR
(M53, ERIH C - vrhunski nacionalni časopisi)

Beograd, Vol. V, Br. 01/2019.

Izdavač – Publisher
CENTAR ZA EKONOMSKA I FINANSIJSKA ISTRAŽIVANJA
Lomina br. 2, 11000 Beograd
Tel. +381694979205
www.cefi.edu.rs
<http://vsem.edu.rs/oditor/>

Suizdavači:
Univerzitet za poslovne studije, Banja Luka, Republika Srpska, Bosna i
Hercegovina
Visoka škola EPOHA Beograd, Republika Srbija
Visoka škola za menadžment i ekonomiju Kragujevac, Republika Srbija
Visoka škola modernog biznisa, Beograd, Republika Srbija
Poslovni i pravni fakultet, Mladenovac, Republika Srbija

ISSN 2217- 401X

PRESEDNIK SAVETA – PUBLISHING COUNCIL PRESIDENT

Prof. dr Dragomir Đorđević

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK – EDITOR IN CHIEF

Prof. dr Ivan Milojević

Izdavački savet – Publishing Council

*prof. dr Dragomir Đorđević, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, Novi
Sad, R. Srbija*

prof. dr Čedomir Ljubojević, Visoka škola modernog biznisa, Beograd, R. Srbija

*prof. dr Duško Jovanović, Visoka škola za menadžment i ekonomiju, Kragujevac,
R. Srbija*

*prof. dr Radovan Klincov, Univerzitet za poslovne studije, Banja Luka, R. Srpska,
BiH*

prof. dr Aleksandar Prnjat, Univerzitet Alfa BK, Beograd, R. Srbija

prof. dr Milija Bogavac, Poslovni i pravni fakultet, Mladenovac, R. Srbija

*prof. dr Branislav Jakić, Fakultet za primenjeni menadžment ekonomiju i finansije,
Beograd, R. Srbija*

Međunarodni recenzentski redakcijski odbor – International Review Editorial Board

prof. dr Slavko Vukša, Visoka škola za menadžment i ekonomiju, Kragujevac, R. Srbija

Prof. dr Bogdan Ilić, Univerzitet za poslovne studije, Banja Luka, R. Srpska, Bosna i Hercegovina

Prof. dr Rosa Andžić, Visoka škola za menadžment i ekonomiju, Kragujevac, R. Srbija

prof. dr Dragomir Đorđević, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad, R. Srbija

prof. dr Branislav Jakić, Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije, Beograd, R. Srbija

prof. dr Ivan Milojević, Vojna akademija, Beograd, R. Srbija

prof. dr Svetlana Ignjatijević, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, Novi Sad, R. Srbija

Ph.D Nikola Gradojevic, associate professor Department of Economics and Finance, University of Guelph, Canada

doc. dr Bojan Savić, Poljoprivredni fakultet, Univerziteta u Beogradu, R. Srbija

prof. dr Drago Cvijanović, Fakultet za hotelijerstvo i turizam, Vrnjačka Banja, R. Srbija

prof. dr Ljubiša Dabić, Visoka škola za menadžment i ekonomiju, Kragujevac, R. Srbija

Ph.D Janez Potocnik, Ministarstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo, Republika Slovenia

prof. dr Snežana Krstić, Vojna akademija, Beograd, R. Srbija

prof. dr Predrag Jovićević, Fakultet za primenjeni menadžment ekonomiju i finansije, Beograd, R. Srbija

prof. dr Milojko Janošević, Vojnomedicinska akademija, Beograd, R. Srbija

Ph. D., Goran Buturac, Full professor and Scientific Adviser, Zagreb, School of Economics and Management, Croatia, Institute of Economics, Zagreb, Croatia

Ph. D., Cristina Pocol, Associate Professor, University of Agricultural Sciences and Veterinary Medicine of Cluj Napoca, Romania

Ph. D., Daniele Cavicchioli, Assistant Professor, Università degli Studi di Milano, Department of Economics, Milano, Italy

prof. dr Vidoje Moračanin, Poslovni i pravni fakultet, Beograd, R. Srbija

doc. dr Milan Mihajlović, Vojna akademija, Beograd, R. Srbija

prof. dr Gordana Ljubojević, Visoka škola modernog biznisa, Beograd, R. Srbija

prof. dr Jozefina Beke Trivunac, Univerzitet Alfa BK, Beograd, R. Srbija

doc. dr Marjan Mirčevski, Vojnomedicinska akademija, Beograd, R. Srbija

prof. dr Anđelka Aničić, Visoka poslovna škola „Čačak“, Beograd, R. Srbija

prof. dr Ilija Šušić, Univerzitet za poslovne studije, Banja Luka, R. Srpska, Bosna i Hercegovina

prof. dr Boško Nadoveza, Evropski univerzitet, Brčko, Bosna i Hercegovina

doc. dr Nikola Milenković, Visoka škola za menadžment i ekonomiju, Kragujevac, R. Srbija

doc. dr Marija Knežević, Visoka škola EPOHA, Beograd, R. Srbija

Lektor – Proofreader

Slobodan Vukoje, Beograd, R. Srbija

Tehnički urednik - Technical editor

Branislav Jovanović, Kragujevac, R. Srbija

Časopis izlazi tri puta godišnje – The magazine is published three times a year
(april, avgust, decembar)

SADRŽAJ ČASOPISA BROJ 01/2019

POLITIČKE POSLEDICE EKONOMSKE KRIZE U ŠPANJI	7
Rajko Petrović	
PRIMENA METODA OCENE INVESTICIONIH PROJEKATA U JAVNOM SEKTORU	19
Ivan Milojević, Milan Mihajlović	
EDUCATION SITUATION IN ZANZIBAR	32
Ramadhani Issa Hemed	
ZNANJA I KOMPETENCIJE KOJE DONOSI PROFESIONALNO ZVANJE CERTIFIED INTERNAL AUDITOR (CIA)	53
Jozefina Beke-Trivunac	
PRIMENA AHP METODE U ODREĐIVANJU ZNAČAJA PRIMENE SAVREMENIH BANKARSKIH PROIZVODA NA USPEŠNOST POSLOVANJA BANAKA	70
Vlado Đurković, Miloš Radosavljević, Rifat Stanković	
RECEPCIJA RIMSKOG PRAVA	81
Mirjana Zorić, Milica Župljanić	
REVIZIJSKI ASPEKT IZVRŠENJA BUDŽETA	93
Marija Kovačević, Jelena Trandafilović, Daut Kalač	
PRAVILA TEHNIČKE PRIPREME RADOVA.....	106

POLITIČKE POSLEDICE EKONOMSKE KRIZE U ŠPANIJU

Rajko Petrović¹

doi:10.5937/Oditor1901007P

Pregledni rad

UDK:

338.124.4(460.23)"2008/2018"

323(460.23)

Rezime

Tokom 2008. godine u Španiji je izbila ekonomska kriza, kao deo talasa svetske finansijske krize koja je počela tokom 2007/08. godine, te koja se vremenom prelila na čitavu špansku ekonomiju i privredu.

Predmet ovog rada su političke posledice koje je na Španiju ta kriza ostavila. Najpre ćemo analizirati nastanak i razvoj španske ekonomske krize. Zatim ćemo ispitati promene na španskoj političkoj sceni koje su nastale kao rezultat sveopšteg nezadovoljstva španskog društva u kriznim godinama. Cilj nam je da te promene uočimo i ispitamo - nastanak društvenog pokreta Indignados, zatim snažne levičarske partije Podemos, ali i ekstremne desničarske partije Voks.

Razmotrićemo i uticaj ekonomske krize na smene vlasti u posmatranom periodu (2008-2018), odnos prema Evropskoj uniji, kao i na oživljavanje separatizma u Kataloniji. Zaključno ćemo izneti rezultate istraživanja koji ukazuju na snažan uticaj ekonomske krize na promenu političke scene u Španiji. U radu ćemo koristiti statističku analizu i komparativnu metodu.

Ključne reči: Španija, ekonomska kriza, Podemos, Voks.

JEL: P48

Uvod

Jedan od najznačajnijih događaja u XXI veku na svetskom nivou predstavljalo je izbijanje tzv. svetske finansijske i ekonomske krize krajem prošle decenije. Već sredinom 2007. godine američko finansijsko tržište je zapalo u najtežu krizu još od velike depresije iz 30-ih godina XX veka. Vrlo brzo, kriza je po principu domino efekta izazvala ne samo recesiju u Sjedinjenim Američkim Državama, već i u ostatku sveta (Bartmann, 2017). Žarište krize bilo je tržište nekretnina u SAD. Naime, američke banke vodile su neodgovornu poslovnu politiku jer su

¹Rajko Petrović, MA, Istraživač-pripravnik, Institut za evropske studije, Trg Nikole Pašića 11, Beograd, Republika Srbija, Telefon: +381 60 3171 992, E-mail: rajko.petrovic@ies.rs

zahvaljujući velikom prilivu jeftinog novca iz drugih zemalja plasirale hipotekarne kredite kako bi stekle što veći profit, što se pokazalo okidačem za najveću krizu modernih finansija. Tzv. *sub-prime* hipotekarni krediti davani su poveriocima koji za takve kredite nisu ispunjavali predviđene uslove. Cene kredita su konstantno rasle, a prvi problemi su izbili kada veliki broj poverilaca nije imao mogućnost da otplaćuje rate kredita. Dakle, ponuda hipoteka je sve više rasla, a tražnja za njima opadala, tako da je došlo do pada cena nekretnina (Dašić, 2014). Korisnici kredita su iste najčešće upotrebljavali za kupovinu tzv. luksuzne robe (automobile, stanove i sl.), dok su proizvođači tih roba podigli njihove cene, uvidevši priliku za veliku zaradu novca. Tako je došlo do pucanja prenaduvanog finansijskog balona usled nelikvidnosti (Joldić, Vasiljević, Krstić, 2018).

Nedugo nakon izbijanja krize veliki broj stručnjaka je predvideo njene dugoročne posledice na ekonomskom i socijalnom planu, odnosno da će kriza vremenom stvoriti dugoročni razvojni problem. Jedno je sigurno – upravo je svetska ekonomska i finansijska kriza iz 2008. godine pokazala da je svet globalizovan više nego ikada, te da ekonomski problem jedne zemlje vrlo brzo može postati problem svih nas (Jovanović Gavrilović, 2009). U tom smislu ne čudi da se finansijska i ekonomska kriza brzo prelila na evropske zemlje, ali i na Evropsku uniju kao celinu. Veliki broj evropskih nacionalnih privreda je ušao u recesiju kakva se ne pamti još od Drugog svetskog rata. Već je kolaps kompanije „Braća Leman” (Lehman Brothers) u septembru 2008. godine nagovestio prelivanje finansijske krize na evropsko tržište. Sa zaostatkom od godinu i po dana u odnosu na američku finansijsku krizu javlja se evropska dužnička kriza (Kilibarda et al., 2011).

Jedna od evropskih država koja se ozbiljno suočila sa efektima krize bila je i Španija. Ono što je naš predmet interesovanja u ovom radu nisu samo nepovoljni pokazatelji španske ekonomije, poput pada zaposlenosti, rasta duga i rasta broja osiromašenih Španaca, već i političke posledice koje je ekonomska kriza u ovoj državi neminovno morala proizvesti.

Ekonomska kriza u Španiji: nastanak i razvoj

Od sredine 90-ih godina XX veka pa sve do 2006. godine španska ekonomija je bila u usponu. Međutim, već 2006. godine u njoj su se nazirali prvi znaci iscrpljenosti. Izbijanje svetske ekonomske krize 2007. godine, te njeno produbljivanje tokom 2008, snažno je pogodilo Španiju, čija ekonomija je ispoljila svoje strukturne nedostatke. Španski model rasta, koji je uveliko zavisio od izgradnje i razvoja nekretnina (odnosno od domaće potražnje), doživeo je potpuni krah. Sveza rasta potražnje, snabdevanja i cena u sektoru nekretnina stvorila je „mehur” koji je pukao na prvu pojavu međunarodne ekonomske krize. S obzirom da su masovne kredite

za izgradnju nekretnina finansirale banke, kriza se vrlo brzo prelila sa stambenog u bankarski sektor, sa teškim posledicama (Carballo-Cruz, 2011).

Španska ekonomija je najpre tokom 2007. i u prvom kvartalu 2008. godine beležila pad rasta, da bi od tada pa do poslednjeg kvartala ona bila u recesiji. U prvom kvartalu 2009. godine kriza je bila na najvišem usponu – španski BDP je pao za 6.3% dok je nezaposlenost porasla za oko 800.000 ljudi. Od 2010. godine španska ekonomija se polako oporavlja, ali je prethodni period ostavio teške posledice. Jedan on najtežih je svakako armija onih koju su tokom krize ostali bez posla. Krajem 2007. godine stopa nezaposlenosti je bila 8.3% (1.834.000 nezaposlenih) da bi krajem 2010. godine dostigla alarmantnih 20.1% (4.632.000). Došlo je i do pada domaće potražnje za 7.6% u periodu između 2008. i 2010. godine. Investiranje u stambeni sektor je bilo toliko pogođeno da je tokom tri udarne godine krize opalo za 41% (Carballo-Cruz, 2011). Kriza je delovala katastrofalno na zaposlenost mladih Španaca.

Prema podacima Međunarodne organizacije rada, stopa nezaposlenosti mladih Španaca je iznosila neverovatnih 53.2%. Tokom ekonomske krize broj mladih zaposlenih u Španiji je pao sa 4.908.900 na 2.380.300, što je pad od 51.5% u period od osam godina. Poređenja radi, u Evropi je u istom period zabeležen pad od 14.8% (Benítez, 2017). Prema podacima Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD), Španija spada u zemlje sa najvećim stopama nejednakosti. Evropska komisija je 2017. godine iznela podatak da je 13.1% španskih radnika u riziku od siromaštva, što i ne čudi s obzirom da u istom izveštaju stoji da je Španija izuzetno ranjiva na šokove na tržištima. Pod rizikom socijalne isključenosti se nalazi 28% Španaca, dok je posebno alarmantan podatak da je 25% potpisanih radnih ugovora u 2016. godini trajalo manje od jedne sedmice (Benítez, 2017). Tokom godina krize španski javni dug je rastao. Godine 2008. javni dug je iznosio 39.5% BDP-a, a već naredne godine je porastao na 52.8% BDP-a. U 2014. godini je dostigao 100.4% BDP-a, te se od tada beleži njegov minimalni pad i u 2017. godini je iznosio 98.3% BDP-a (Trading Economics, 2018).

Svi ovi indikatori ukazuju na to da su Španija i njeni građani itekako osetili posledice ekonomske krize, što je nužno moralo proizvesti i političke posledice. Shodno tome, u narednim stranicama ćemo identifikovati i ispitati neke od najvažnijih.

Nastanak novih političkih aktera: Indignados, Podemos i Voks

Španski partijski sistem je u proteklih nekoliko decenija bio dominantno dvopartijski, gde su se na vlasti smenjivale Socijalistička radnička partija Španije (Partido Socialista Obrero Español) i Narodna partija (Partido Popular).

Ekonomska kriza je, međutim, snažno uticala na promenu partijske scene u Španiji. Ona svakako predstavlja jedan od ključnih razloga zbog kojih se na španskoj političkoj sceni javljaju novi politički akteri, usled ogromnog nezadovoljstva građana. Do nastanka novih društvenih pokreta i političkih partija dolazi na oba politička spektra – i levici i desnici.

Pokret Indignados (špan. indignados – ogorčeni) je nastao 2011. godine kao svojevrsni „protestni pokret”. Predstavljao je reakciju velikog broja Španaca koji su bili ogorčeni i razočarani merama štednje španske vlade, koja je na taj način htela da sanira probleme nastale ekonomskom krizom. U maju 2011. godine pokret Indignados je organizovao proteste na trgovima svih većih gradova u Španiji, koji su okupili na hiljade nezadovoljnih Španaca. Vrlo brzo pokret postaje simbol otpora protiv političkog establišmenta i mera štednje koje je on želeo da nametne građanima. Za Indignados možemo reći da je nastao kao masovni i horizontalni pokret, koji nije bio ustrojen hijerarhijski kao što je slučaj sa tradicionalnim političkim partijama, već je predstavljao svojevrsnu horizontalnu mrežu saradnje građana. Takođe, reč je o pokretu koji je, kao i drugi savremeni pokreti, koristio savremene medije socijalne komunikacije za mobilizaciju članova i plasiranje svojih političkih poruka (Kyriakidou and Olivas-Osuna, 2017). Pokret je zahtevao radikalna rešenja za neke od ključnih problema španskog društva i ekonomije: “pljačku” javnih usluga, “otmicu” demokratije od strane tržišta, reformu Ustava koja bi bila u korist Pakta o evru na uštrb nezapamćenih socijalnih i ekonomskih rezova, smanjenja ulaganja u obrazovanje, zdravstvo i penzije (Torres Benayas, 2011).

Na talasu ovog pokreta 2014. godine nastaje levičarska politička partija Podemos (špan. podemos – možemo), koja preuzima intelektualne potencijale i ideje ovog pokreta. Mada jedan deo Indignadosa nije hteo da postane deo ove partije, veliki deo njih je to učinio (Carvajal, 2016). Njen lider postaje Pablo Iglesias (Pablo Iglesias), profesor političkih nauka sa madridskog Univerziteta Komplutense (Universidad Complutense) levičarskih uverenja. Prvobitni način delovanja Podemosa bio je u potpunosti u skladu sa aktivnostima Indignadosa – idealističko okupljanje nezadovoljnih građana koji mirno protestuju protiv vladine ekonomske politike i korupcije u društvu. Internet je korišćen kao sredstvo mobilizacije zainteresovanih, a prvobitna zamisao je bila da se kroz direktnu participaciju građana u političkom životu (grassroots activists) dođe do rešenja za neke od ključnih problema španskog društva. Već na izborima za Evropski parlament 2014. godine Podemos iznenađuje sve i osvaja 8% glasova, te stiže ne samo porast popularnosti u Španiji, već i u mnogim delovima EU. Tako je Iglesias vrlo brzo stvorio prijateljske veze sa Aleksisom Ciprasom (Αλέξης Τσίπρας) i njegovom partijom Siriza (ΣΥΡΙΖΑ) u Grčkoj, takođe levičarskog usmerenja (Tremlett, 2015). Podemos je na više različitih vrsta izbora koji su usledili u narednim

godinama postigao uspehe, te se ustalio na španskoj političkoj sceni kao relevantna politička partija (Aguilera, 2017). Za potrebe ovog rada ćemo se samo ukratko osvrnuti na njihovu ekonomsku politiku, s obzirom da je pokretač njihovog uspona bilo nezadovoljstvo Španaca ekonomskim stanjem u zemlji. Podemos se, bar u prvih godinu dana postojanja, zalagao za sledeće ekonomske mere (od kojih su mnoge zvučale vrlo radikalno): reviziju javnog duga Španije, zaustavljanje procesa privatizacije zdravstvenog sektora, nacionalizaciju privatnih kompanija u strateški važnim sektorima – poput energetike, farmacije, zdravstva, transporta, obrazovanja, spuštanje granice za odlazak u penziju na 60 godina, uvođenje poreza na velika bogatstva, povećanje minimalne plate kao i utvrđivanje dozvoljene gornje granice za visinu plata (Lucas, 2014).

Ekonomska kriza u Španiji snažno je uticala i na polarizaciju desnog političkog spektra. Nezadovoljstvo delovanjem umereno desne Narodne partije nateralo je njene nekadašnje pristalice da se okupe oko nove partije, koja će izneti radikalnije predloge za reforme. Tako je 2013. godine osnovana krajnje desna partija Voks (špan. Vox). Njen lider je Santjago Abaskal (Santiago Abascal), baskijskog porekla, ali izrazito antiseparatističkih i hispanističkih ideja (Europa Press, 2018). Ova partija se od svog osnivanja zalaže za radikalne promene u Španiji koje bi, između ostalog, imale za cilj i popravljjanje ekonomske slike u državi. Neke od njenih najznačajnijih programskih ideja su: ukidanje autonomnih zajednica na čije funkcionisanje se troši previše novca, stroga kontrola ulaza imigranata u Španiju, ukidanje senata kao predstavničkog tela, stvaranje jedinstvenog zdravstvenog i obrazovnog sistema na centralnom nivou, smanjivanje visine poreza (kao podsticaj privatnim preduzećima, ali i porodicama sa više dece), kao i antikoruptivna politika i borba protiv islamskog fundamentalizma (El País, 2018). Pet godina nakon osnivanja, uspeh ove partije na regionalnim izborima u Andaluziji (najmnogoljudnijem španskom regionu) postao je udarna politička vest u Španiji i Evropi. Iako je Voks na svim prethodnim izborima beležio loše rezultate, na izborima u Andaluziji održanim krajem 2018. godine Voks je osvojio 10.9% glasova, čime je postao respektabilna politička snaga u tom regionu (Gálvez, 2018). Ovaj uspeh, smatramo, treba najpre posmatrati kao odraz velikog nezadovoljstva građana Andaluzije ekonomskom, političkom i bezbednosnom situacijom u tom delu Španije.

Uticaј ekonomske krize na smene vlasti u Španiji

Ekonomska kriza je pogodila Španiju u vreme vladavine Socijalističke radničke partije Španije. Neadekvatni potezi za suzbijanje efekata krize prilično su razbesneli građane Španije i poljuljali popularnost socijalističke vlade Hose Luisa Sapatara (Jose Luis Zapatero). Mada su mere štednje Sapatarove vlade udaljile

Španiju od „grčkog scenarija”, one su bile uzrok povećanja stope nezaposlenosti na čak 21%, a među mladima do 25. godine na čak 45% (RTV, 2011). To je iskoristila Narodna partija Marijana Rahoja (Mariano Rajoy), koja je na parlamentarnim izborima 2011. godine osvojila 44,57% glasova, odnosno apsolutnu većinu od 186 mesta od 350 poslaničkih mandata. Nezadovoljni građani kaznili su socijaliste, koji su sa 110 osvojenih mandata zabeležili svoj najlošiji izborni rezultat. Da je drugačiji pogled na prevazilaženje ekonomske krize bio ključ izbornog uspeha Narodne partije, potvrdio je i Marijano Rahoja u prvom obraćanju španskoj naciji nakon izborne pobeđe. On je istakao da Španija ne može napraviti čudo kako bi se u potpunosti izvukla iz teške ekonomske krize, ali je obećao snažnu borbu protiv iste. Okarakterisao je nezaposlenost, velike dugove, deficit i ekonomsku stagnaciju kao njegove najveće neprijatelje, te koje želi da iskoreni uz saradnju sa svim španskim regionima (RTV, 2011).

Cilj vlade je bio da napravi strukturne reforme – najpre kroz smanjene deficita, a zatim kroz održavanje solventnosti banaka, promenu supervizije i regulacije Banke Španije (Banco de España) kako bi se sprečile eventualne blokade od strane iste, reforme u javnom sektoru, restrukturisanje javnih preduzeća, redukovanje troškova funkcionisanja javne administracije, eliminisanje prepreka za slobodni protok roba i usluga, reformisanje penzionog sistema kako bi se garantovala njegova održivost, reforma tržišta rada, plan zapošljavanja mladih Španaca, kao i promene u određenim sektorskim politikama – poput poljoprivrede i ribarstva (ABC, 2011).

Nova Rahojeva vlada je, dakle, baš kao i one pre nje, posegnula za nepopularnim kriznim merama. Dolazi do rezanja javnih troškova, smanjenja socijalnih izdataka, dok je, na drugoj strani, vlada tražila finansijsku pomoć od Evropske unije kako bi sanirala stanje u bankarskom sektoru. Takvi potezi su izazvali negodovanje građana koji su organizovali serije protesta i manifestacija u celoj Španiji usmerenih protiv ovih mera (Onda Cero, 2018). Nezadovoljstvo građana je kulminiralo kada je u javnost dospeo korupcijski skandal u koji su bili umešani članovi Narodne partije. Socijalistička partija, uz podršku drugih opozicionih snaga, pokrenula je postupak za izglasavanje nepoverenja Rahojevoj vladi početkom 2018. godine. Sa 180 od 350 glasova za, vlada Narodne partije je pala, a novu vladu je formirao predsednik Socijalističke partije Pedro Sančez (Pedro Sánchez) (BBC, 2018).

Nova socijalistička vlada, uz podršku Podemosa Pabla Iglesijasa, planira da sprovede nekoliko ključnih mera kako bi se rešili gorući ekonomski problemi u Španiji. Te mere, najavljene za 2019. godinu, su: povećanje minimalne zaradne na 900 evra, povećanje penzija za 3%, povećanje ograničenja za zloupotrebu cena najma, povezivanje doprinosa autonomnih zajednica sa njihovim stvarnim prihodima, duboka reforma socijalnih primanja, povećanje od 1% poreza za velika bogatstva i smanjenje poreza za ženske proizvode, povratak subvencija za

nezaposlene sa preko 52 godine života, ukidanje najštetnijih aspekata reforme rada iz 2012. godine itd. (Europa Press, 2018).

Očigledno je da su ekonomske teme u poslednjih deset godina dominantne teme u političkom životu Španije. Smena socijalista sa vlasti 2011. godine, a zatim i njihov povratak nakon dva uzastopna mandata narodnjaka, bili su direktno indukovani nezadovoljstvom građana Španije načinom kako se pristupa rešavanju ekonomskih problema u zemlji.

Porast nepoverenja u Evropsku uniju

Tokom ekonomske krize, Španija se, kao članica Evropske unije, morala rukovoditi njenim planom za izlazak iz iste. Mere EU su pre svega bile mere štednje, što je često nailazilo na nezadovoljstvo Španaca. Te mere su podrazumevale ograničavanje plata u državnom sektoru kao i njihovo smanjivanje za oko 5%, kao i redukciju javnih investicija, kako bi se smanjio budžetski deficit na ispod 3% BDP-a, kako bi bio usklađen sa propisima Evropske unije. Mada su takvi reformski koraci pozdravljeni od strane EU i MMF-a, ali su naišli na žestok otpor španskih sindikata (B92, 2010). Kako se kriza produbljivala, tako su i visoki zvaničnici EU zahtevali od Španije da primenjuje nove mere štednje. Ti zahtevi su se odnosili na radikalne reforme tržišta rada, na smanjenje javne potrošnje, posebno regionalnih vlada (poput baskijske ili katalonske) koje imaju široku autonomiju (Nova srpska politička misao, 2012).

Španska javnost je burno reagovala na ovakve pritiske iz EU. Samo tokom 2014. godine organizovan je niz protesta u preko pedeset španskih gradova u kojima je učestvovalo preko 100 organizacija (među njima i dve najveće trgovinske organizacije), kao i na desetine hiljada nezadovoljnih građana. U Madridu je čak došlo i do sukoba građana sa policijom, iz kojih je izašlo preko sto povređenih (Al Jazeera, 2014).

Vremenom dolazi do rasta nepoverenja građana Španije u institucije Evropske unije, koji u svom korenu imaju ekonomsko nezadovoljstvo. Prema istraživanju FUNCAS-a, čak 46.5% Španaca smatra da bi se ekonomski problemi u Španiji bolje rešili ukoliko bi ona povratila svoju suverenost. Istraživanje je pokazalo da 70.5% građana smatra da je put koji je Španija odabrala za rešavanje krize pogrešan, a njih 56.4% je izrazilo nezadovoljstvo jer nisu dovoljno informisani o odlukama institucija EU. Na drugoj strani, istraživanje Pju istraživačkog centra (Pew Research Center) je pokazalo da je evroskepticizam među Špancima tokom posmatranih deset godina porastao za čak 34% - od 15% evroskeptičnih 2007. godine do 49% u 2016. godini (Геополитика, 2016). Dakle, ovo istraživanje je

jasno pokazalo da je poverenje Španaca u institucije EU drastično opalo nakon teških posledica ekonomske krize.

Porast ekonomski motivisanog separatizma

Ekonomska kriza je dodatno rasplamsala stare unutrašnje probleme u Španiji. Jedan od njih je svakako i separatizam. Separatističke tendencije u Kataloniji, jednom od najbogatijih španskih regiona, rasle su proporcionalno rastu nezadovoljstva građana ovog regiona ekonomskim stanjem. Katalonsko političko rukovodstvo je opravdavalo katalonski fiskalni deficit kao rezultat pogrešne ekonomske politike vlade iz Madrida, koja je zahtevala da se teret ekonomske krize raspodeli tako da bogatiji regionu daju više novca u zajedničku, državnu kasu. Vlada Marijana Rajoja je 2012. godine odbila da potpiše novi fiskalni sporazum sa Katalonijom, koji bi po nju bio daleko povoljniji. Ispostavilo se da je to bio jedan od ključnih razloga za pokretanje snažne kampanje za dobijanje pune nezavisnosti ovog regiona (Petrović, 2018). Katalonska ekonomija je, u posmatranim kriznim godinama, sve teže izlazila na kraj sa krizom. To se moglo videti kroz ključne ekonomske parametre, poput deficita, stope nezaposlenosti kao i stope zaduženosti. Zbog snižavanja dozvoljene stope deficita za regione, katalonska vlada se zadužila kako bi svoj deficit približila dozvoljenoj stopi. Takođe, s obzirom na to da je Španija morala da sledi mere štednje Evropske unije, ona je redukovala svoje izdatke za funkcionisanje ključnih sektora u regionima, što se reflektovalo i na opseg i kvalitet javnih usluga u Kataloniji (Guzmán Ramírez y Quiroga Riviere, 2013).

Na drugoj strani, postoji oprečno mišljenje prema kome su, u ekonomskom kontekstu, nacionalistički katalonski stavovi neosnovani. Fiskalna situacija u Kataloniji je slična situacijama u španskim regionima koji imaju sličan nivo prihoda po glavi stanovnika. Naravno, to ne znači nužno da je distribucija sredstava kroz finansiranje različitih španskih regiona u funkciji suzbijanja negativnih kriznih efekata, ali ona svakako nije anti-katalonski motivisana (de la Fuente, 2014).

Zaključak

Ekonomska kriza u Španiji, nastala 2008. godine kao deo globalne ekonomske i finansijske krize, ostavila je snažne političke posledice na tu zemlju. Armija krizom pogođenih građana je svoje nezadovoljstvo usmerila na španski politički establišment. Visok stepen korupcije, zaštita bankarskog sektora na uštrb javnih izdataka na građane, kao i poslušnički odnos prema briselskim direktivama za prevazilaženje krize neki su od ključnih razloga za prekompoziciju na političkoj sceni Španije u godinama koje su usledile. U ovom radu analizirali smo neke od

novina u političkom životu Španije koje predstavljaju direktnu posledicu nezadovoljstva izazvanog ekonomskom krizom. Najpre se javio pokret Indignadosa, kao društveno-politički pokret koji je predstavljao snažnu i radikalnu reakciju građana na način na koji se španska politička vrhuška nosi sa negativnim kriznim efektima, a zatim je prerastao u Podemos, političku partiju koja danas predstavlja jednu od najsnažnijih španskih partija koja oko sebe okuplja građane anti-neoliberalnog ekonomskog usmerenja. Na drugoj strani, javlja se krajnja desna partija Voks, koja se zalaže za neke od radikalnih mera koje bi omogućile nacionalno jedinstvo Španaca u kriznim godinama, poput mera za ukidanje autonomnih zajednica koje bi značajno redukovale javne troškove za njihovu birokratiju. Ekonomska kriza je bila jedan od ključnih uzroka smene socijalističke vlade 2011. godine i dolaska na vlast narodnjaka. Nekoliko godina kasnije, rigorozna politika štednje narodnjaka, kao i korupcionaški skandali, dovele su do ponovnog vraćanja socijalista na vlast. Nekada izrazito proevropski orijentisano špansko javno mnjenje je, usled snažnih pritisaka Evropske unije na Španiju u kontekstu potrebe za redukovanjem javnih troškova i za štednjom, počelo da se osipa. Osim toga, ukazali smo na to da je katalonski separatizam, kao jedan od najvećih političkih problema savremene Španije, itekako ekonomski uslovljen.

Literatura

1. ABC. 2011. Las diez principales medidas de Rajoy para salir de la crisis económica. Dostupno na: <https://www.abc.es/20111219/economia/abci-medidas-economicas-rajoy-201112191206.html> (Pristupljeno 03.01.2019.)
2. Aguilera, J.I.C. 2017. Las razones del éxito de PODEMOS: populismo, comunicación audiovisual y marketing político. Anagramas. Universidad de Medellín. Volumen 15. No. 30. pá . 65-80.
3. Al Jazeera. 2014. Spanish anti-austerity protests continue. Dostupno na: <https://www.google.com/amp/s/www.aljazeera.com/amp/news/europe/2014/04/spanish-anti-austerity-protests-continue-201443201645542225.html> (Pristupljeno 04.01.2019.)
4. Bartmann, R. 2017. Causes and effects of 2008 financial crisis. HFU Business School. Internationale Betriebswirtschaft. pp. 1-12.
5. BBC. 2018. España: Mariano Rajoy deja de ser presidente del gobierno tras perder una moción de censura. Dostupno na: <https://www.google.com/amp/s/www.bbc.com/mundo/amp/noticias-internacional-44330518> (Pristupljeno 03.01.2019.)
6. Benítez, D.A. 2017. Consecuencias de la crisis económica en España. Trabajo De fin de grado. Universidad de Valladolid. Facultad de Ciencias Sociales, Jurídicas y de la Comunicación. Valladolid.
7. B92. 2010. Španija usvojila mere štednje. Dostupno na: <https://www.google.com/amp/s/www.b92.net/info/vesti/index.php%3fyyyy>

=2010&mm=05&dd=27&nav_category=78&nav_id=434342&version=amp
(Pristupljeno 04.01.2019.)

8. Carballo-Cruz, F. 2011. Causes and Consequences of the Spanish Economic Crisis: Why the Recovery is Taken so Long? *Panoeconomicus*, No. 3. pp. 309-328.
9. Carvajal, Á. 2011. 15-M: de indignados a diputados. *El Mundo*. Dostupno na:
<https://www.elmundo.es/espana/2015/05/15/5554fd3fe2704e4c648b45ac.html>
(Pristupljeno 24.12.2018.)
10. Dašić, M. 2014. Svetska ekonomska kriza u uslovima globalizacije. *Oditor*. Br. 08/2014. str. 29-32.
11. de la Fuente, A. 2014. Is Catalonia being fiscally mistreated? Barcelona GSE Working Paper Series. Working Paper No. 766. pp. 1-17.
12. El País. 2018. Así piensa Vox hacer la “reconquista”. Dostupno na:
https://www.google.com/amp/s/elpais.com/politica/2018/12/03/actualidad/1543818477_031422.amp.html (Pristupljeno 31.12.2018.)
13. Europa Press. 2018. Vox: ¿Cuándo se fundó, cuáles han sido sus resultados en las elecciones, cuál es su programa? Dostupno na:
<https://m.europapress.es/nacional/noticia-vox-cuando-fundo-cuales-sido-resultados-elecciones-cual-programa-20181205144555.html> (Pristupljeno 31.12.2018.)
14. Europa Press. 2018. Estas son las principales medidas económicas pactadas entre el Gobierno y Podemos. Dostupno na:
<https://www.europapress.es/economia/noticia-son-medidas-economicas-mas-destacadas-pactadas-gobierno-podemos-20181011115738.html>
(Pristupljeno 03.01.2019.)
15. Gálvez, J.J. 2018. La extrema derecha emerge en Andalucía: Vox obtiene 12 diputados. Dostupno na:
https://www.google.com/amp/s/elpais.com/politica/2018/12/02/actualidad/1543765846_278055.amp.html (Pristupljeno 31.12.2018.)
16. Геополитика. 2016. Aumenta el euroescepticismo en España. Dostupno na:
<https://www.geopolitica.ru/es/news/aumenta-el-euroescepticismo-en-espana>
(Pristupljeno 04.01.2019.)
17. Guzmán Ramírez, A.D. y Quiroga Riviere, M.L. 2013. La crisis económica y el movimiento independentista catalán. *OASIS*. No. 18. pá. 55-71.
18. Joldić, N., Vasiljević, S. i Krstić, S. 2018. Globalne ekonomske krize kao posledica kapitalizma. *Oditor*. Vol IV. Br. 01/2018. str. 52-62.
19. Jovanović Gavrilović, B. 2009. Svetska ekonomska kriza i perspektive održivog razvoja. *Ekonoski horizonti*. Godina 11. Broj 2. str. 19-31.
20. Kilibarda, M., Nikčević, A., Milić, D. i Mićunović, A. 2011. Globalna finansijska kriza i odgovor Evropske unije. *Radna studija br. 12*. Centralna banka Crne Gore. Podgorica.

21. Kyriakidou, M. and Olivas-Osuna, J.J. 2017. The Indignados protests in Spanish and Greek press: Moving beyond the protest paradigm? *European Journal of Communication*. 32 (5). pp. 457-472.
22. Lucas, R.T. 2014. Las 10 claves del programa económico de Podemos. Dostupno na: <http://www.expansion.com/2014/11/03/economia/1415050458.html> (Pristupljeno 26.12.2018.)
23. Nova srpska politička misao. 2012. EU od Španije traži nove mere štednje. Dostupno na: www.nspm.rs/hronika/eu-od-spanije-trazi-nove-mere-stednje.html?alphabet=I (Pristupljeno 04.01.2019.)
24. Onda Cero. 2018. Los siete anos de Rajoy como presidente: de la crisis economica al desafio soberanista. Dostupno na: https://www.google.com/amp/s/amp.ondacero.es/noticias/espana/siete-anos-rajoy-como-presidente-tesis-economica-desafio-soberanista_201806015b1128cf0cf2cf19f2bee569.html (Pristupljeno 03.01.2019.)
25. Petrović, R. 2018. Ekonomski aspekti katalonskog separatizma. *Oditor*. Vol. IV. Br. 2. str. 6-17.
26. RTV, 2011. Ubedljiva pobeda španske desnice. Dostupno na: rtv.rs/sr_ci/evropa/ubedljiva-pobeda-spanske-desnice_285196.html (Pristupljeno 03.01.2019.)
27. Torres Benayas, V. 2011. Los indignados reclaman un cambio de modelo a una semana del 20-N. *El País*. Dostupno na: https://elpais.com/politica/2011/11/13/actualidad/1321189326_084425.html (Pristupljeno 24.12.2018.)
28. Trading Economics. Spain Government Debt to GDP. 2018. Dostupno na: <https://tradingeconomics.com/spain/government-debt-to-gdp> (Pristupljeno 24.12.2018.)
29. Tremlett, G. 2015. The Podemos revolution: how a small group of radical academics changed European politics. *The Guardian*. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/world/2015/mar/31/podemos-revolution-radical-academics-changed-european-politics> (Pristupljeno 26.12.2018.)

POLITICAL CONSEQUENCES OF THE ECONOMIC CRISIS IN SPAIN

Rajko Petrović²

Abstract

During 2008, economic crisis erupted in Spain, as part of a wave of global financial crisis that began in 2017/08 year, and which overflowed over the entire Spanish economy and commerce over time. The subject of this paper are the political consequences that Spain left behind this crisis. We will first analyze the emergence and development of the Spanish economic crisis. We will then examine the changes in the Spanish political scene that arose as a result of the general dissatisfaction of Spanish society in the crisis years. Our goal is to spot and see these changes - the emergence of the social movement Indignados, then the powerful left-wing party Podemos, and the extreme right-wing party Vox. We will also consider the impact of the economic crisis on the change of government in the observed period (2008-2018), the attitude towards the European Union, and the revival of separatism in Catalonia. In conclusion, we will outline the results of the research that indicate the strong impact of the economic crisis on the change in the political scene in Spain. In this paper we will use statistical analysis and comparative method.

Key words: Spain, economic crisis, Podemos, Vox.

JEL: P48

Datum prijema (Date recieved): 02.12.2018.

Datum prihvatanja (Date accepted): 20.03.2019.

²Rajko Petrović, MA, Research Trainee, Institute of European Studies, Nikola Pasic Square 11, Belgrade, Republic of Serbia, Phone: +381 60 3171 992, E-mail: rajko.petrovic@ies.rs

PRIMENA METODA OCENE INVESTICIONIH PROJEKATA U JAVNOM SEKTORU¹

Ivan Milojević², Milan Mihajlović³

doi:10.5937/Oditor1901019M

Pregledni rad
UDK:
005.52:[330.322:351
336.13

Apstrakt

Ulaganje u kapitalne projekte ubrzava razvoj poslovnih subjekata i povećava efektivnost poslovanja. Cilj je uložiti u odgovarajući novo rasta i razvoja uz što manje troškove. Da bi se ulaganje isplatilo, mora se voditi računa o izboru vrste i namene projekta kao i izvora iz koga će biti finansiran.

Razvoj nauke je pratio potrebe poslovanja, ali pošto veza između nauke i prakse treba da je obostrana, poslovni subjekti su praktično realizovali naučna dostignuća i pružali povratnu informaciju nauci. Zahvaljujući ovakvoj vezi, nauka je došla do pokazatelja koji olakšavaju poslovnim subjektima, među kojima su i korisnici budžetskih sredstava, da donose pravilne odluke pri odabiru projekata u koje će ulagati.

Pravilan odabir kapitalnih investicija je polazna osnova daljih aktivnosti svakog korisnika budžetskih sredstava, koja treba da pozitivno utiče na ekonomski rast i razvoj, kao i na zadovoljavanje opštih i zajedničkih potreba društva.

Ključne reči: *investicije, javni sektor, korisnici budžetskih sredstava, metode ocene investicija*

JEL: D25, G11

Uvod

Opstanak države podrazumeva postojanje zdravog privrednog i poslovnog okruženja. Osnovne jedinice koje obezbeđuju funkcionisanje privrede su preduzeća

¹ Ovaj rad je rezultat projekta VA-DH5/17-19

² Ivan Milojević, redovni profesor, Vojna akademija, Beograd, Ulica Pavla Jurišića Šturma br. 33, tel. 0692702697, e-mail: drimilojevic@gmail.com

³ Milan Mihajlović, docent, Vojna akademija, Beograd, Ulica Pavla Jurišića Šturma br. 33, tel. 064/3021951, e-mail: milan.mih83@gmail.com

koja u njoj posluju. Preduzeće, da bi opstalo na tržištu, pod uslovom da ne postoji monopolska pozicija nekog privrednog subjekta, mora da bude konkurentno. Svoju konkurentnost, preduzeće čuva napretkom i razvojem. Da bi ovo postiglo, neophodna su mu novčana sredstva za finansiranje rasta i razvoja, što postiže pravilnim odabirom i ulaganjem u investicione projekte.

Funkcionisanje javnog sektora uslovljeno je stalnim zadovoljenjem opštih i zajedničkih potreba društva. Usled konstantnog rasta sve složenijih javnih rashoda javlja se potreba za njihovim bilansnim nadomeštavanjem na strani javnih prihoda. Budžet kao jedan od instrumenata za finansiranje javnih rashoda je limitiran, najčešće na godišnjem nivou. Finansiranje investicionih projekata zahteva poseban tretman u domenu, kako planiranja tako i izvršenja budžeta, s tim u vezi javlja se potreba za finansijskom ocenom investicije za potrebe programskog budžetiranja.

U domenu korišćenja metoda ocene investicija fokusiraćemo se na dinamičke metode: neto sadašnja vrednosti i interna stopa prinosa, kao i na statičke metode, ekonomičnost i rok povraćaja sredstava. Hipoteza od koje se u radu polazi, je da pravilan izbor ocene investicionog projekta bitno utiče na sve dalje postupke prilikom investiranja u dalji rast preduzeća kao i na uspeh ulaganja u investicioni projekat za koji se preduzeće opredelilo.

Metode ocene investicionih projekata

Ulaganjem u projekat, investitor očekuje da ostvari stopu prinosa na uloženi kapital. Angažovanjem sredstava u neku od opcija on veže svoja sredstva na određeni vremenski period. Ako bi ista sredstva uložio u banku dobiće kamatu na depozit po unapred obračunatoj kamatnoj stopi. Osnovni cilj kod ulaganja je da stopa prinosa bude veća od ove kamatne stope. Menadžeri koji koriste sredstva koja su investitori uložili moraju da imaju u vidu da ta sredstva više vrede sada nego što će u budućem periodu. Menadžeri moraju da imaju u vidu vremensku vrednost novca. (Puška, Beganović & Šadić, 2018; Damnjanović, 2017)

Kamata je cena korišćenja tuđeg kapitala. Iznos kamate je funkcija tri varijable: prvobitno pozajmljenog iznosa (glavnice), kamate za pozajmljeni vremenski period, kao i broja vremenskih perioda (broja godina) na koji se pozajmljuje glavnica.

Formula za obračun ovako jednostavno definisane kamate može se napisati kao (Petrović, Đedović, & Petrović, 2013):

$$S = P_0 * k * g$$

gde je:

S – jednostavno definisana kamata u novčanim jedinicama,

P_0 – glavnica ili inicijalno pozajmljeni iznos u vremenskom periodu 0,

k – kamata za vremenski period,

g – broj vremenskih perioda, odnosno broj godina.

Ovo je formula za obračunavanje jednostavne kamate. Ovo je kamata koja se plaća samo na prvobitni iznos. Odnosno, za bilo koju jednostavnu kamatu, buduća vrednost (FV) na kraju g – tog perioda bi se mogla napisati (Popović, Stanković, & Veselinović, 2013):

$$FV_g = P_0 + S = P_0 + P_0 * k * g$$

U slučaju da vrednost glavnice nije poznata, prethodni izraz može se zapisati kao:

$$P_0 = \frac{FV_g}{1 + k * g}$$

Vremenska vrednost novca ne može se izraziti kroz jednostavnu kamatu. Neophodno je izračunati složenu kamatu (Compound interest). U ovom slučaju kamata se obračunava na kamatu i na glavicu (kamata na kamatu ili složeno ukamaćivanje). To znači da se kamata koja je plaćena periodično dodaje na glavicu. Što se može predstaviti pomoću sledeće formule (Çağlar, Gürel, 2018):

$$FV_g = P_0 * (1+k)^g$$

odnosno $FV_g = P_0 * (FVKF_{k,g})$

gde je $FVKF_{k,g}$ – buduća vrednost kamatnog faktora, pri kamatnoj stopi k%, i vremenskom periodu od g godina, i može se iskazati $(1+k)^g$.

Finansijska tablica olakšava praćenje postupka ukamaćivanja, budući da daje već izračunate vrednosti kamatnog faktora za kamatnu stopu k, i vremenski period od g godina. Može se reći da je ukamaćivanje proces definisanja buduće vrednosti iznosa s kojim raspolažemo u ovom momentu. Odgovor na pitanje koliko se novca, za koji se očekuje da će se obezbediti u nekom vremenskom periodu od g godina, i pri kamatnoj stopi od k%, može dobiti sada, je tehnika diskontovanja. (Keers, Van Fenema, 2018)

Diskontovanjem se buduća vrednost svodi na sadašnju. Proces diskontovanja se realizuje diskontnom stopom (Discount rate). (Drljača-Kanazir, 2015) Diskontnom stopom se budući tokovi novca svode na sadašnju vrednost. Ova stopa je i merilo

oportunitetnog troška. Oportunitetni trošak je vrednost koja je mogla biti ostvarena da su resursi bili uloženi u neki drugi projekat. Oportunitetna vrednost je, dakle, vrednost koja je propuštena jer kapital nije uložen u najbolju alternativu. (Popović, Stanujkić, & Stojanović, 2012; Volden, 2018)

Određivanje sadašnje vrednosti (ili diskontovanje - Discounting) je u osnovi obrnut postupak od složenog ukamaćivanja. Jednačina za izračunavanje sadašnje vrednosti (PV) se može napisati kao (Petrović, Đedović, & Petrović, 2012; Puška, 2011):

$$PV_0 = P_0 = \frac{FV_g}{(1+k)^g}, \text{ odnosno}$$

$$PV_0 = P_0 = FV_g = \frac{1}{(1+k)^g}$$

Može se uočiti da je izraz $\frac{1}{(1+k)^g}$ recipročna vrednost kamatnog faktora za buduću vrednost kamate od k%, i za period od g godina, odnosno PVKF_{k,g}. Ta recipročna vrednost ima svoje ime - diskontni kamatni faktor za k% za vremenski period od g godina, odnosno $PV_0 = FV_g * (PVIF_{k,g})$, ova vrednost je tkđ. izračunata u finansijskim tablicama.

Menadžment zadužen za rad na oceni investicionih projekata ima na raspolaganju nekoliko metoda. U zavisnosti od konkretne situacije moguće je koristiti samo jednu ili kombinaciju od nekoliko. Da bi se izbegle greške i umanjio efekat loših strana metoda najbolje je kombinovati metode.

Primena metoda ocene investicija

Način izračunavanja perioda povraćaja može se pokazati primerom na dva projekta sa različitim novčanim tokovima u celom periodu efektuiranja. Za primer smo uzeli potencijalno ulaganje VU „Dedinja“ u restoran u hotelu „Breza“ u Vrnjačkoj banji, u daljem tekstu projekat A i restoran u kantini u centru Beograda – objekat na uglu Resavske i Nemanjine ulice, u daljem tekstu projekat B. Oba objekta usluge pružaju pripadnicima GŠ VS i MO RS, kao i spoljnim korisnicima. Projekti imaju investicione troškove od 3.000.000,00 RSD i ekonomski vek trajanja od 5 godina. Novčani tokovi su projektovani na osnovu predhodnih godina poslovanja, tako da ukupni prihodi budu isti, radi boljeg poređenja rezultata primene metoda ocene investicionih projekata. (Milanović, Milanović, & Misita, 2010) U tabeli 1 se mogu videti investicioni troškovi i novčani tokovi projekata.

Tabela 1: Investicioni troškovi i novčani tokovi projekata A i B

Godina		Novčani tokovi projekta (RSD)		Kumulativni novčani tok projekta A (RSD)	Kumulativni novčani tok projekta B (RSD)
		A	B		
0	Troškovi	(3,000,000)	(3,000,000)	(3,000,000)	(3,000,000)
1		1,020,500	1,125,600	(1,979,500)	(1,874,400)
2		1,134,600	896,700	(844,900)	(977,700)
3		981,700	2,589,000	136,800	1,611,300
4		2,896,000	1,567,000	3,032,800	3,178,300
5		1,560,800	1,415,300	4,593,600	4,593,600
Ukupno		7,593,600	7,593,600	12,187,200	12,187,200

Izvor: Delo autora

Za izračunavanje perioda povraćaja za projekata pogledaćemo kolonu sa kumulativnim novčanim tokom projekta. Period povraćaja za projekat A biće 3 godine i 4 dana, dok će za projekat B biti potrebno 3 godine i 18 dana. Na osnovu ovih podataka, rentabilnije je uložiti u projekat A. U dalje tekstu pokazaćemo kako se ponašaju novčani tokovi primenom metoda ocene investicionih projekata i pokušaćemo da dokažemo da je ulaganje u restoran u Resavskoj ulici rentabilnije.

Za razliku od izvornog perioda povraćaja, kod diskontovanog se akumuliraju diskontovani novčani tokovi umesto originalnih neto novčanih tokova. Prilikom izračunavanja, prvo se diskontuju neto novčani tokovi uz primenu diskontne stope. Potom se vrši akumuliranje ovako diskontovanih neto novčanih tokova. Godina u kojoj zbir diskontovanih neto novčanih tokova dostigne vrednost troškova investiranje predstavljala diskontovani period povraćaja.

Izračunavanje sadašnje vrednosti novčanih tokova projekta A i B, uz diskontnu stopu od 10, za preduzeće koje ima nameru da investira u isplativiji projekat prikazano je u tabeli 2.

Tabela 2: Sadašnja vrednost novčanih tokova i diskontovani period povraćaja

Godina	Diskontni faktor	Novčani tokovi projekta (RSD)		Diskontovani novčani tok projekta (RSD)		Kumulativni novčani tok projekta (RSD)		Diskontovani period povraćaja (godina)	
		A	B	A	B	A	B	A	B
0		(3,000,000)	(3,000,000)	3,000,000	3,000,000	(3,000,000)	(3,000,000)	4.20	3.64
1	0,909	1,020,500	1,125,600	927,635	1,023,170	927,635	1,023,170		
2	0,826	1,134,600	896,700	937,180	740,674	937,180	740,674		
3	0,751	981,700	2,589,000	737,257	1,944,339	737,257	1,236,155		
4	0,683	2,896,000	1,567,000	1,977,968	1,070,261	397,929			
5	0,621	1,560,800	1,415,300	969,257	878,901	3,000,000	3,000,000		
Ukupno									

Izvor: Delo autora

Upoređivanjem perioda povraćaja, osnovnog i diskontovanog na primeru projekata A i B, dolazimo do zaključka da se primenom diskontovanih novčanih tokova period povraćaja produžuje. Menadžment bi oba projekta odbacio ako bi prag efikasnosti bio tri godine, a kao metod za ocenu diskontna stopa povraćaja.(Petrović, Đedović, & Petrović, 2013)

Postupak izračunavanja neto sadašnje vrednosti možemo ilustrovati na predhodno korišćenim projektima A i B (tabela 3):

Tabela 3: Proračun neto sadašnje vrednosti projekata A i B

Godina	Diskontni faktor	Novčani tokovi projekta (RSD)		Diskontovani novčani tok projekta (RSD)	
		A	B	A	B
0		(3,000,000)	(3,000,000)	3,000,000	3,000,000
1	0,909	1,020,500	1,125,600	927,635	1,023,170
2	0,826	1,134,600	896,700	937,180	740,674

3	0,751	981,700	2,589,000	737,257	1,944,339
4	0,683	2,896,000	1,567,000	1,977,968	1,070,261
5	0,621	1,560,800	1,415,300	969,257	878,901
Ukupno				5,549,296	5,657,346
Krajnje stanje (neto sadašnja vrednost)				2,549,295.60	2,657,345.90

Izvor: Delo autora

U tabeli 3 se može videti da oba projekta, pri diskontnoj stopi 10, imaju pozitivnu neto sadašnju vrednost. Preduzeće B ima veću neto sadašnju vrednost. Kriterijum za prihvatanje projekta po metodu neto sadašnje vrednosti je kao što smo već naveli:

$$NSV \geq 0$$

Kada treba da se odlučimo za neki projekat na osnovu neto sadašnje vrednosti opredelićemo se za onaj koji ima najvišu neto sadašnju vrednost. U našem slučaju ulagaćemo u projekat B.

Viša diskontna stopa smanjuje neto sadašnju vrednost, dok niža utiče na njen rast. Ako bi smo u našem primeru diskontnu stopu podigli na 15 dobili bi smo sledeće rezultate (tabela 4). Oba projekta su i dalje rentabilan pošto je neto sadašnja vrednost veća od nule. Uticaj diskontnih stopa na visinu neto sadašnje vrednosti može se prikazati kao u tabeli 5.

Tabela 4: Neto sadašnja vrednost novčanih tokova projekata A i B uz diskontnu stopu od 15%

Godina	Diskontni faktor	Novčani tokovi projekta (RSD)		Diskontovani novčani tok projekta (RSD)	
		A	B	A	B
0		(3,000,000)	(3,000,000)	3,000,000	3,000,000
1	0,87	1,020,500	1,125,600	887,835	979,272
2	0,756	1,134,600	896,700	857,758	677,905
3	0,658	981,700	2,589,000	645,959	1,703,562
4	0,572	2,896,000	1,567,000	1,656,512	896,324
5	0,497	1,560,800	1,415,300	775,718	703,404
Ukupno				4,823,781	4,960,467
Krajnje stanje (neto sadašnja vrednost)				1,823,781	1,960,467

Izvor: Delo autora

Bez diskontovanja projekat A je rentabilniji, međutim, uvođenjem diskontovanja projekat B je uvek rentabilniji od projekta A. Razlog tome je različita dinamika priliva ukupno jednakih novčanih tokova kroz jednako vreme efektuiranja.

Tabela 5: Neto sadašnje vrednosti projekata A i B za različite diskontne stope

Diskontna stopa	Sadašnja vrednost novčanih tokova		Neto sadašnja vrednost	
	A	B	A	B
0	7,593,600	7,593,600	4,593,600	4,593,600
5	40,300	42,006	2,587,062	3,050,910
10	5,549,296	5,657,346	2,549,296	2,657,346
15	4,823,781	4,960,467	1,823,781	1,960,467
20	4,229,207	4,383,210	1,229,207	1,383,210
25	3,744,477	3,906,624	744,477	906,624

Izvor: Delo autora

Rekli smo da se za izračunavanje neto sadašnje vrednosti koristi trošak kapitala preduzeća. Ovaj kriterijum omogućava merenje doprinosa svih novčanih tokova projekta u periodu realizacije sadašnje vrednosti. Upravo ovaj trošak kapitala, putem diskontne stope, direktno utiče na neto sadašnju vrednost. Kako se za diskontnu stopu uzima vladajuća kamatna stopa, ona se uglavnom malo uveća, sa ciljem da se približi realnoj situaciji, gde dolazi do promene kamatne stope.(Ribeiro, Domingues, 2018) Kada je period efektuiranja dugačak, veoma je teško izabrati realnu kamatnu stopu. Uglavnom se kao poboljšanje preporučuje korišćenje analize uticaja različitih vrednosti diskontnih stopa na neto sadašnju vrednost.

Prilikom izračunavanja interne stope prinosa odabere se diskontan stopa za koju se smatra da je najbliža internoj stopi prinosa. Ukoliko ona to nije, postupak izračunavanja se nastavlja sve dok se ne dođe do nulte vrednosti neto sadašnje vrednosti. Primer izračunavanja možemo videti u tabeli 6 i 7 na primeru projekta A i B.

Tabela 6: Postupak izračunavanja interne stope prinosa projekta A

Godina	Diskontna stopa 34		Diskontna stopa 35	
	Diskontni faktor	Iznos	Diskontni faktor	Iznos
0		(3,000,000)		(3,000,000)
1	0.7463	761,566	0.7407	755,925
2	0.5569	631,877	0.5487	622,551
3	0.4156	408,003	0.4064	399,004
4	0.3102	898,212	0.3011	871,893
5	0.2315	361,263	0.2230	348,079
Ukupno		3,060,921		2,997,452
Krajnje stanje		60,921		(2,548)

Izvor: Delo autora

Tabela 7: Postupak izračunavanja interne stope prinosa projekta B

Godina	Diskontna stopa 37		Diskontna stopa 38	
	Diskontni faktor	Iznos	Diskontni faktor	Iznos
0		(3,000,000)		(3,000,000)
1	0.7299	821,606	0.7246	815,640
2	0.5328	477,755	0.5251	470,856
3	0.3889	1,006,862	0.3805	985,133
4	0.2839	444,821	0.2757	432,067
5	0.2072	293,254	0.1998	282,783
Ukupno		3,044,299		2,986,479
Krajnje stanje		44,299		(13,521)

Izvor: Delo autora

Da bismo došli do prave diskontne stope primenićemo postupak linearne interpolacije. Prilikom izračunavanja će se koristiti dve diskontne stope, jedna pri kojoj je neto sadašnja vrednost pozitivna, i druga pri kojoj je negativna.

U našem slučaju interna stopa prinosa za projekat A bi iznosila 34.96, do bi za projekat B ona bila 37.77.

Neto sadašnja vrednost nas upućuje na veličinu promene vrednosti običnih akcija u odnosu na njihovu sadašnju vrednost. Interna stopa (Giglio, Friar, Crittenden, 2018) će, za razliku od neto sadašnje vrednosti, samo odrediti smer promene vrednosti, ali neće pokazati veličinu te promene. Ove dve metode povezuje trošak kapitala, koji značajno utiče na obe.

Izračunavanje neto sadašnje vrednosti ne znači da nema potrebe da utvrdimo vrednost interne stope prinosa, kako bi poboljšali donete odluke. Detaljnija analiza će menadžmentu olakšati odluku u vezi izbora pravog projekta. Postupak izračunavanja indeksa profitabilnosti je isti kao i kod neto sadašnje vrednosti sve do sumiranja sadašnjih vrednosti novčanih tokova. Diskontovani novčani tokovi se na kraju dele s troškovima investicije. Postupak izračunavanja možemo predstaviti na primerima projekata A i B, sa diskontnom stopom 10 (tabela 8).

Tabela 8: Indeks profitabilnosti

Element	Projekat	
	A	B
Sadašnja vrednost neto novčanih tokova	5,549,296	5,657,346
Troškovi investiranja	3,000,000	3,000,000
Indeks profitabilnosti	1.85	1.89

Izvor: Delo autora

Pošto se od indeksa profitabilnosti očekuje da ima što veću vrednost, projekat B je prihvatljiviji od projekta A. Primena neke od metoda zavisi i do samog projekta. S tim u vezi možemo zaključiti da je potrebno pored toga obratiti pažnju i na odnos projekata koje upoređujemo, potreba racionalizacije kapitala, visinu projektnih rizika i nivo troškova investiranja.

Zaključak

Glavni preokret u ljudskom razvoju predstavljala je pojava robno – novčane razmene, a potom i privrede, gde se višak proizvoda prodavao, odnosno stvarao pa prodavao sa ciljem stvaranja dobiti. Danas imamo pojavu različitih oblika trgovine, gde ni roba, ni novac nisu fizički prisutni. Ovo je definitivni pokazatelj napretka,

cilj je ubrzavanje obrta robe i otpočinjanje novog ciklusa proizvodnje. Osnovna gradivna jedinica svake privrede je preduzeće. Stanje privrede zavisi od snage i mogućnosti preduzeća da se razvijaju i šire svoju proizvodnju

Preduzeće se razvija zahvaljujući ulaganjima u investicione projekte, koji savremenim tehnologijama smanjuju troškove poslovanja, u procesu proizvodnje postojećih proizvoda, odnosno uvode novi proizvod. Na ovaj način obezbeđuju preduzeću da uspešnije posluje i bude konkurentnije na tržištu.

Donošenjem investicionih odluka vrši se usmeravanje poslovanja preduzeća. Loše donešena investiciona odluka, znači da je preduzeće podcenilo konkurenciju, odnosno precenilo investicioni projekat. Pravilnim „oslušivanjem“ kretanja ponude i tražnje, mogućnosti na polju napretka tehnologije, može se postići optimalan izbor projekta. U težnji preduzeća da na pravilan način odabere odgovarajući investicioni projekat nauka nudi pomoć putem metoda koje smo obradili u ovom tekstu.

Na našem primeru se može videti da je rentabilnije uložiti u opremanje restorana u kantini u centru Beograda, iako se u pet godina poslovanja ostvari isti profiti. Ulaganjem u kantu pre ćemo vratiti uložena sredstva i ostvariti veći prihod na svaki uloženi dinar.

Literatura

1. Van Horne J., Wachowich M. J. (1995) Fundamentals of financial management, Prentice Hall Inc, New Jersey.
2. Van Horne J. (2002) Osnove finansijskog menedžmenta, Varteks, Zagreb.
3. Benković S. (2007). Budžetiranje kapitala, FON, Beograd,
4. Fabozzi J. F., Peterson P. P. (2003) Financial Management and Analysis, John Willey & Sons, Inc, New Jersey.
5. Ivanišević M. (2008) Poslovne finansije, Ekonomski fakultet, Beograd, 2008.
6. Puška, A., Beganović, A., & Šadić, S. (2018). Model donošenja investicione odluke pomoću metoda višekriterijske analize. Serbian Journal of Management, 13(1), 7-28.
7. Petrović, D. N., Đedović, B. N., & Petrović, N. Č. (2013). Metodološki postupak vrednovanja projekata primenom cost-benefit analize. Vojnotehnički glasnik, 61(1), 226-241.
8. Petrović, D. N., Đedović, B. N., & Petrović, N. Č. (2013). Primena cost-benefit analize u vrednovanju i izboru javnih projekata - ekonomski aspekt. Vojnotehnički glasnik, 61(3), 159-172

9. Popović, Ž., Stanković, J., & Veselinović, I. (2013). Primena višekriterijumske analize u proceni investicionih projekata. *Facta universitatis - series: Economics and Organization*, 10(4), 401-418.
10. Petrović, N. Č., Đedović, B. N., & Petrović, D. N. (2012). Ocenjivanje i izbor projekata primenom analize troškovi - efekti i višekriterijumske analize. *Vojnotehnički glasnik*, 60(3), 168-187.
11. Popović, G., Stanujkić, D., & Stojanović, S. (2012). Selekcija investicionih projekata primenom 'COPRAS' metode za neprecizne podatke. *Serbian Journal of Management*, 7(2), 257-269.
12. Puška, A. (2011). Rangiranje investicionih projekata korišćenjem VIKOR metode. *Singidunum revija*, 8(2), 33-39.
13. Milanović, D. L., Milanović, D. D., & Misita, M. (2010). Ocenjivanje rizičnih investicionih projekata. *FME Transactions*, 38(2), 103-106.
14. Drljača-Kanazir, S. (2015). JPP kao moderan koncept obezbeđivanja javnih dobara i usluga i njegova primena u Srbiji. *Bankarstvo*, 44(3), 112-139.
15. Damjanović, R. (2017). Matematički model za određivanje cene akcija - uključivanje uticaja inflacije. *Oditor - časopis za Menadžment, finansije i pravo*, 3(2), 107-124.
16. Çağlar, M., Gürel, S. (2018) Impact assessment based sectoral balancing in public R&D project portfolio selection. *Socio-Economic Planning Sciences*, Available online.
17. Ribeiro, A., Domingues, L. (2018) Acceptance of an agile methodology in the public sector. *Procedia Computer Science*, 138, 621-629.
18. Giglio, J.M., Friar, J.H., Crittenden, W.F. (2018) Integrating lifecycle asset management in the public sector. *Business Horizons*, 61(4), 511-519
19. Volden, G.H. (2018). Public project success as seen in a broad perspective.: Lessons from a meta-evaluation of 20 infrastructure projects in Norway, *Evaluation and Program Planning*, 69, 109-117.
20. Keers, B.B.M., Van Fenema, P. (2018). Managing risks in public-private partnership formation projects. *International Journal of Project Management*, 36(6), 861-875

IMPLEMENTATION OF THE METHOD OF ASSESSING INVESTMENT PROJECTS IN THE PUBLIC SECTOR

Ivan Milojević⁴, Milan Mihajlović⁵

Abstract

Investing in capital projects accelerates the development of business entities and increases the effectiveness of business. The Aim is to invest in the appropriate new growth and development with less cost. In order to pay the investment to pay off, you must take care of the selection of the project type and purpose and the source It will be funded from.

The Development of science has followed the needs of business, but since the connection between science and practice should be mutual, business entities have practically implemented scientific achievements and provide feedback to science. Thanks to this relationship, science has come to the indicators that facilitate business entities, including the beneficiaries of budget funds, to make regular decisions when choosing projects to invest in.

The Proper selection of capital investments is the starting point of further activity of each beneficiary budget, which should positively affect economic growth and development, as well as to satisfy the general and common needs of society.

Key words: *Investment, public sector, beneficiaries of budget funds, the methods of assessing investment*

JEL: D25, G11

Datum prijema (Date recieved): 16.01.2019.

Datum prihvatanja (Date accepted): 12.03.2019.

⁴ Ivan Milojević, Ph.D., full professor, Military academy in Belgrade, Street Pavla Jurišića Šturma 33, tel. 0692702697, e-mail: drimilojevic@gmail.com

⁵ Milan Mihajlović, Ph. D., assistant professor at Military academy in Belgrade, Street Pavla Jurišića Šturma No. 33, tel. 064/3021951, e-mail: milan.mih83@gmail.com

EDUCATION SITUATION IN ZANZIBAR

Ramadhani Issa Hemed¹

doi:10.5937/Oditor1901032H

Pregledni rad

UDK

331.101.262:37(678.1)

005.961:005.336.1

Apstrakt

This paper showcase the Educational situation in Zanzibar, soon after the attainment of independence up to date, this article is divided into two parts, first part is discussing the historical background of education system before and different steps that the education sector has made up to the year of 2018, also this part will try to illustrate the educational structure of Zanzibar with its motives for Zanzibaris and National development.

At Last there is a second part that discusses some crucial issues which are vital in discussing educational situation in Zanzibar such as Enrolment of students in both levels of education, socio-economic context, quality and efficiency of education in the society, school's facilities, quality of human resources recruited and infrastructures, financing, and lastly access to education.

After discussing these issues this papers will over look on the improvements and strengthness of Zanzibar Education compared with other countries in East Africa, challenges that facing Zanzibar Education and the suggestion up on the discussed issues.

Key words: education, Zanzibar, economy of public sector

JEL: A20

Introduction

Zanzibar is comprises two main Islands which are Pemba and Unguja, and a number of sparsely populated smaller islands, all in which make up a total area

¹Ramadan Issa Hemed, bachelor, University of Dar es Salam, Tanzania, Mwalimu Julius Nyerere Mlimani Campus, P.O. Box 35091, Dar es Salaam Tanzania, ramahchonde2794@gmail.com

of 2,693 Square kilometers. In the year 1964 Zanzibar form the union with Tanganyika and became The United Republic of Tanzania. In this union there are Union matters which both Zanzibar and Tanganyika shared together such as Defense affairs, External affairs, monetary issues e.t.c but Education is the one among non-union matters, consequently the Responsibility for ensuring education development falls under the Responsibility of Zanzibar Government (Ministry of Education & vocational training 2006).

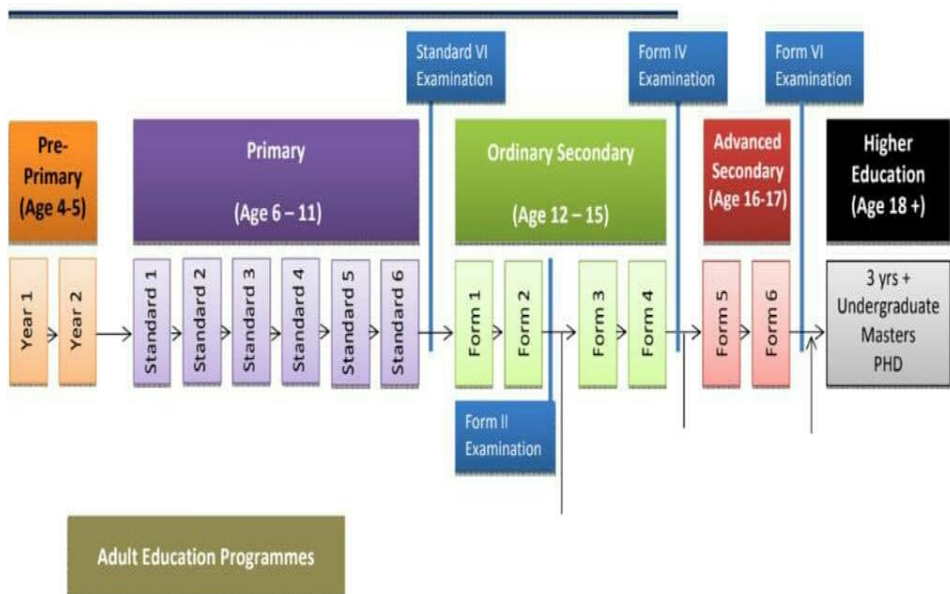
Educational situation before independence; Zanzibar as other countries of Africa has attained its independence around 1960's, and education condition before these year was in worse condition which were characterized by racial segregation, classes in acquisition, and Expenses hence most of African children by that time did not managed it due to the mentioned factors.

Educational situational after independence, soon after attaining the independence 1964 the Zanzibaris started to Overcome the previously situation and during the year of 1986's the Revolution government of Zanzibar proclaimed free Educatuon for all Zanzibaris, for both pre-primary school and primary school education level regardless of color differences and Gender. From this time Zanzibar's education has undergone different changes in Advancements and Improvements, example different policies and amendments has made so as to copy with the international demands and declarations for the education development. For instance in 1991 the government issued the Zanzibar Education Policy which articulated key sectoral objectives and targets that as a Nation are expecting to achieve, however that document amended in 1995 following the pronounced of international conventions and declarations like that of 1990's Jomtien Declaration on education. But also on 1996. the government issued the Zanzibar education master plan (ZEMAP) which specified the goals and objectives of Zanzibar's education for the next ten years. (Abdalla, 2014)

Education structure

Most of African countries Zanzibar included have education system and structures which do not adequately reflect the country's social demands, since its graduates are not fit in the International employment market because the

structure is keeping learners too long in the school and produce oriented more towards work in the urban modern sector and white color jobs for example before 2006's reshuffle of education structure, the structure was like this; Primary education duration was seven (7) years consecutive, the secondary level which has two channels, one which is subdivided into first cycle of three years (3) and second cycle of two years(2), and the other of full uninterrupted secondary cycle of four years(4), this means that both of these mentioned steps leads a student into a high school level of two years(2) consecutive. But after the reshuffle of policy the education structure changed then set an specific entry years old for pupil's and reduced school time durarion, hence the structure became of Pre-primary level that recruiting children between the age of 4-5 years, Primary school that takes children for six years, Ordinary secondary education that enrolled children of age around 12-15 years old for four (4) years and Advanced secondary school for two (2) years consecutive, and for those who passes at this level are chosen to join up University level. From Primary to Secondary level is the compulsory Education that every child must passing through it.

Picture 1: Structure od education in Zanzibar

The strength of this new education system is that, It offers the enrolment of children in a right time or age at school (4-5) years old hence it facilitates the easily adaption of school environment and development of mental ability, but also this structure enabling pupil to finish their studies at the on right time compared with that one provided in Tanzania mainland where standard one pupil is compulsory to be enrolled at the age of seven (7) years old and finished primary level with 14 up to 15 year. But the challenge of this system is that it has too many barriers such as final exams which is used as a measurement for students who Qualify to continue in the next level or class, this system lead to other students to quit studies after when they failed because the policy demands them to repeat the same class in the next academic years or to discontinue with next classes, example in standard six and form two national examinations. Also the system is still creating spoon feeded graduates since there is a sequence of more than seventeen (17) years of sitting in the school consecutive without learning any other skills apart from school subjects, such as technical skills and handcraft activities, therefore every graduates is has that employed mentality.(MoEVT, 2010).

Socio-economic context

Here the discussion is on how socio-economic context of Zanzibar affect and reflecting the education situation in Zanzibar. In this islands its people are that of lower status in economic and who earn almost one 1 USD per day income, and their main economic activities are fishing, small businesses and tourism for the few who have an access for it (those who have enough capital), the population growth rate of these people are estimated to be 2.8%, population percentage around (0-14) years old is 42.5%, (this is a group of students), unemployment rate 4.4% and the youth unemployment rate is 17%, therefore through this data it tries to clarify the number of students in school and those who are out of schools is bigger number related to the national pupulation and badluck there is also a big number of youths who are unemployed and some of them they have completed probably Primary level, secondary level or even University level.

From this point it is true that even the rate of parent who is capable and committed to give school equipments constantly such as books, shoes and meals

for their children is low, due to their level of economy and actual amount of their capital income. Again in Zanzibar most of primary and secondary schools especially those which owned by the government are the day schools, hence children are supposed to go and return home for a meal everyday of their school life, that situation hinder the advancement of education in this country, since sometimes pupils does not return back to schools and misses the rest of classes periods at school, due to different reasons such as hungry because of absence of food at their home or due to the long distance to walk from their school to home.

Financing education sector

The government of Zanzibar is fully committed on financing and facilitating education sector since it is the Government's responsibility according to the educational policy, the government suppose to allocate and set enough budget on education sector, however there is some logical notions that the budget of education in Zanzibar which is always proclaimed in annual budget does not correlate with the actual output for the student's result, therefore is it clear that there is mis-allocation of funds in important areas of education sector, also poorly supervisions on utilization of funds in accordance areas, that is why the impact is also follows down.

For instance it is very common to see students in the class of thirty students uses only six text book for learning in a particular subject or there is only one book for a teacher due to the scarcity of books in school, this leads to the poor performance of students in their daily school performances and even in their final exams, also in Zanzibar's schools it is very common to the class to have a big number of student in one class room, which is possibly leads the teachers fail to make an follow-up for every student's development and the last challenge concerning this field of financing is on teacher's interest, teachers in government schools has no motivations of hard working due to the inadequate housing services for them and law salaries; despite of all these challenges in financing but the government is still keep on resolving some issues like desks and books for students through the annual government budget, internal aids and NGOs supports.

Efficiency of education

According to the 2006 Education policy “the government shall ensure that all primary school age children are enrolled at the age, remain in school in full attendance, perform well and successfully complete primary education.” This target has not yet achieved for instance in 2013 the end of primary education rate was 80% rather than 100% which targeted by the policy, this is due to the different reasons such as pupils fails their final exams, involvement in drugs abusing, pregnant for girls pupils and others are left the school due to the family inability on taking care of them and direct supervision on pupil's progressive. Also in secondary level some form two students do not completing their education because of failure in the form two national examinations. Despite of all of these insufficiency on Zanzibar's education but it is still in the leading lane among Nations in East Africa, Zanzibar has some efficiency education especially in primary level; For example the table below shows the comparison of six countries which fund in East Africa in 2009 -2010 except Kenya which its data was not recorded.

	Primary Survival Rate	Primary Completion Rate
Zanzibar	80 (2012/13)	80 (2012/13)
Burundi	44 (2011)	62
Mauritius	97 (2011)	99
Rwanda	36 (2011)	58
Tanzania (overall)	81 (2009)	81
Uganda	25 (2010)	53 (2011)
Source: World Bank Database		
¹ Unless otherwise specified		

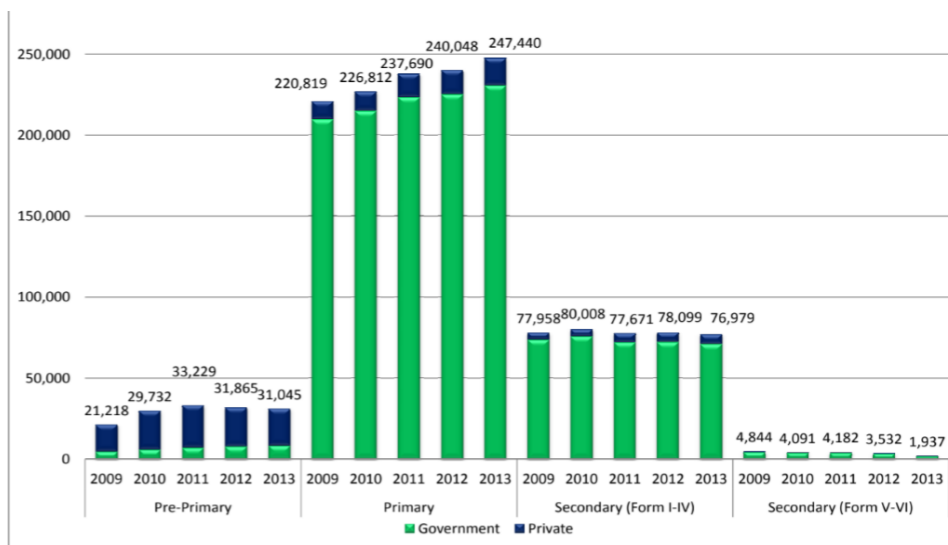
Picture 2: Efficiency education in Zanzibar

Apart from the primary level which is seen as it has almost 80% of efficiency in education but in the secondary level zanzibar's education is still inefficiency, because most of the students does not completing their ordinary level education due to poor performance in form two national exams and the worse results of form four national exams hence the transition rate from two to three, and that of form four to five (V) is currently unstable and mark the point of inefficiency in secondary education level which does not meet the policy's target, and in these

level some students are completing one level to another one with incompetence on different angles of academic such as reading and speaking fluently English which is a language for instructions in secondary level, dependable mind and poor exhibition in reasoning capacity.

Access to education

Education accessibility in Zanzibar is tends to rise year after year due to good policies of education such as free provision of pre-primary and primary education, availability of private schools and colleges which are providing education with reasonable costful(Kisić, & Petković, 2019)., presence of many schools around people's residential areas, provision of facilities for teaching and learning process, also the government of Zanzibar has good system for enrolling too many students per academic year and managing them in providing education than private sectors which is good thing because its education is affordable than that of private schools. Example the following table below is showing the enrolment of students in all levels of education from pre-primary school to secondary education in urban and rural areas in Zanzibar in last ten years for both private and government schools.

Picture 3: Education in private and government schools in Zanzibar

Therefore as the graph above shows the government schools are leading the number in the enrolment of students, this justifies the seriousness of the government on making sure that every child must have the pre and primary school education as compulsory education and must be free from costful as documented in the the National education policy.(Jovanović, & Jovanović, 2018)

Enrolment of students with special needs; According to the 2006 education policy which states that “inclusive education shall be promoted to ensure that children with special needs get equal opportunities, barriers to learning are addressed and the diverse range of learning needs is accommodated” in monitoring this policy and making sure the accessibility of education for all children is achieved, therefore physical disabilities of one’s children should not be the barrier for her or him to attain the right to be educated, hence were purposely programmes for the sake of to meet this policy, therefore in Zanzibar there are schools with conducive infrastructures for disabled pupils to be enrolled, but again all governments and private schools are required to have at least favoured conditions that can accommodate pupils with special needs, also the government has that tendency of recruiting specialized teacher for students with usual impairments, hearing disability, and intellectual disability and mixed to meet the demands of students.

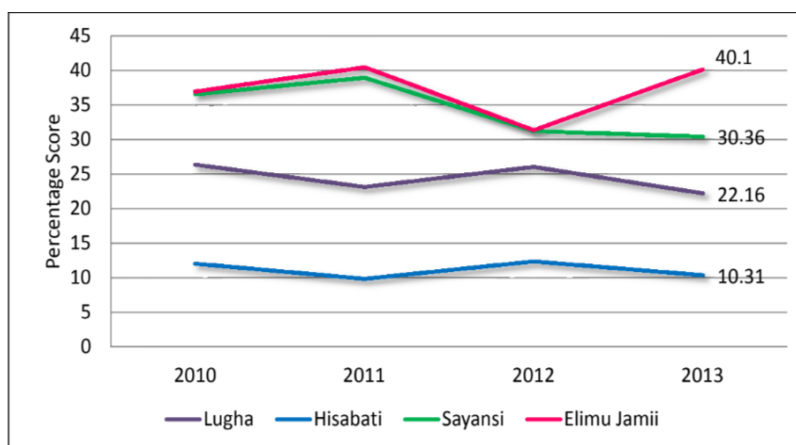
Also there is enrolment in adult education; this meaning that even the adults who did not attend primary school education are given chance to get education, this programme aimed at reducing the illiteracy rate in the country but also there is enrolment of students in technical education and other alternatives education for the sake of removing ignorance for its people, therefore Education in Zanzibar is accessible for every group of its citizens.

Quality of education

The quality of education in Zanzibar it not such good as other African countries, because it is inherited from colonial education that does not meet the current international standards and needs of modern world, this is seen through the graduates who are not competent and cannot exhibit their ability of doing things by their own with the perfections and to using classroom knowledges in actual

context, that is why the primary students the only thing they have in their mind after completed primary level education is to join form one, the same applied to the form four students who expecting to joining the form five and there after joining up University but not thinking on basing in a technical colleges or hand craft activities. The foundation of this mentality is due to the education's syllabuses and the curriculum that does not put much emphasis on technical subjects, science subjects and handcraft working, rather it emphasize much on Unrealistic subjects such as history, Arabic and language studies which hinder the possibility of students to exhibit their exceptional abilities on doing and innovating different things.

See the following figure that shares the standard seven (VII) pass rate in three subjects 2010-2013.

Picture 4: standard seven (VII) pass rate in three subjects 2010-2013

The above chart shows how students performing well in social studies and fails in science, English language and mathematics, this reflect the how the teachers put emphasis on subjects which does not give a chance to exhibit his or ability in performing and creativity.

Social facilities

This section presents information on how the availability of various facilities by level of education in Zanzibar Education, the government has its own target

relating to provisions of school facilities so as to ensure that every school should have all important accessories related to succession of teaching and learning process, it aimed to increase the sustainable and appropriate water supply in the school, sanitation and hand washing facilities like dishes and soap around school areas including toilets and in class rooms, again the government insisted every school should have a library or resources centre for education achievements, also the education policy of 2006 stipulated that ICT should be included in the curriculum at all level, expand ICT infrastructures that coverage in schools and communities and the last one is school every school shall often diverse sports and physical education facilities. But the reality of these Government targets and education policy's requirements are not achieved in 100% especially in government schools, unlikely in the private schools there are a plenty of facilities in the school compounds such as libraries with fully of userble books, laboratories with enough equipments for experiments, sustainable water supply and special facilities for sports, games and physical education which enhance the availability of sustainable and tangible education.(Suckall, Tompkins, Stringer, 2014)

Pre- primary facilities In this level of education, the government schools are not doing well, since the private schools has invested much in primary education, for example in pre-primary schools the pupil's latrine ratio is bigger than that ratio within the schools government, also in government schools pre-primary students are divided into two shifts, the morning shift and the afternoon shift due to the absence of classes and facilities like desks for children. (Stankić, Jovanović-Gavrilović, & Soldić-Aleksić, 2018)

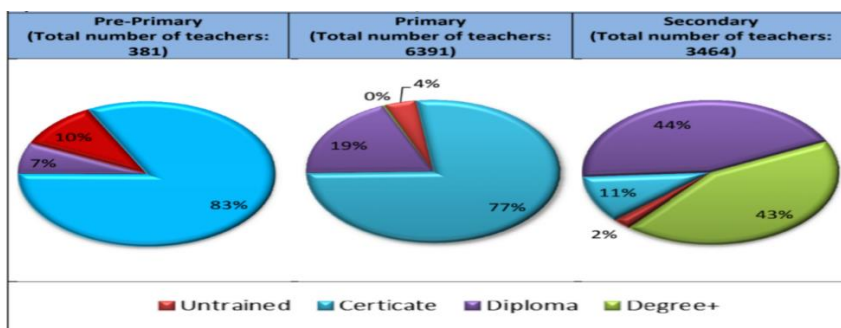
Primary school's facilities. In the primary level education facilities does not differs much with that of pre-primary level especially in the government schools, such facilities like the ratio of pupil's latrine, and learning materials in the classroom, like books, and other learning aids are in unevenly distributed, again even the number of desks and chairs are not rationally meet the requirements with the actual number of the students enrolled in a particular class, as it is clear that the population rate tends to increase every year therefore even the number of enrolled students in primary is increases every year but facilities does not match the rate of pupils enrolled per year. But this situation

is may seemingly stranger in the private schools where it has enough budget for schools facilities and strong supervision on the allocation of money or facilities input, such as in buying classroom appliances there is direct supervision, other learning and teaching material and teaching materials are accessible accordingly depends with the actual number of the students recruited in standard one.

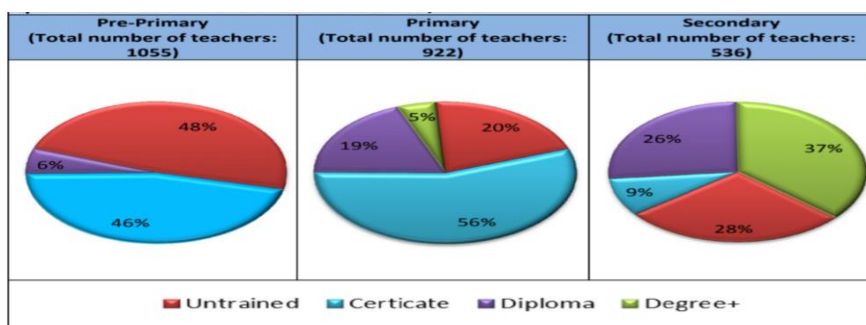
Secondary level education facilities. This part it describes how the government sets its goals on making sure there is enough facilities in secondary education and the realistic situation in the schools, here the government of Zanzibar through educational policy of 2000, 2006 and that of 2016 all of them are insisting accessibility of different school facilities such as enough water and reliable for all the time when students will be at school, enough toilets for students that meet the actual demands of all students (including disabled students), enough ratio of books and other learning materials, and availability of laboratory with its apparatuses in secondary schools, the government is struggling to ensure all the above goals achieved in 100%, however there are some challenges in the schools like absence of enough latrine, laboratory for science subjects and its equipments, again there is no constant ratio of books and desks for the students due to inconsistency of students number in the new academic year enrolment the rising and falling.

Quality of human resources and infrastructures

In educational sector the quality recruitments of human resources such as teachers is the very important key to its development, this is due to the reasons like once teachers are incompetent then they will produce graduates who are not competent and viceversa, therefore in education the first thing to consider before the enrolment of students is to make sure that a school have enough and qualified teachers so as to give the Quality education and brings out better results, but failure to do so there will be a possibility of having graduates who are not much competent; see the data in the year 2013 as case study, shows private recruitment of teachers and government, on the Government side had recruited more than 10,000 teachers in its schools, and some of them were untrained, certificate, diploma and degree as following pre charts shows.

Picture 5: Education structure of teachers in schools on Zanzibar

Picture 6: Number of teachers in education system on Zanzibar

The above charts shows that the government tried for its level best to employ teachers with quality and who can be helpful in giving out quality education as well, but there is challenges in this like recruiting untrained teachers to teach students hence they giving out unacceptable education and that of no Quality; But this has revealed twice or even thrice in the private schools whereby within the same year of 2013 they had almost 861 untrained teachers out of 2513 the total number of all teachers for pre-primary, primary and ordinary level. This shows to what extents there were poor recruitments conditionality's for teachers in private schools especially in considering the quality of teachers, education level and they did not fore look the kind of services that will be offered by those teachers (untrained) to students.(Hija, 2010; Ignjatijević, Cogoljević, & Milenković, 2018)

Infrastructures in education; in general the physical and social infrastructure are good, since there is presence of classrooms for guiding and counseling the students, hospital nearby the school surroundings, accessibility of food and water nearby or within the school areas which help students sometimes not to lose a period from school due to absence of meal nearby, also accessibility of transport especially school buses for the private schools and few governments schools, also public transport like buses which is less costful and has good rules for student's fare, that they pay a half of Adult's fare, this has enabling many parents to afford taking their children to school instead of letting them to walk for a lot of miles to school. But the challenge in infrastructures is absence of dormitories in most of government schools and hence some students supposed to walk for a lot of meters to go to school hence coming late or tired and sometimes to use a transport which is costful for them, another one is there is no enough houses for teachers, which lead them to rent a house in far away areas from the school then coming late at school or to use a public transport or to walk in a very long distance up to school.

Current situation

The current situation In Zanzibar education is passing through transition where by there is still unstability in the efficiency of primary education and in secondary education, since the number of students which enrolled in primary school does not matching with the number of those who joins in form one, also there is a high rate of form four who fail their final exams and therefore the number of student enrolled in advanced level (form five) is insufficiency number same applied to the students who selected to join at Universities and other colleges.(MoEVT, 2006)

Despite of the current education situation to be in path way or transitions time but it is still seems has improved compared with previous years, this is due to the fact that even the number of universities and colleges are increases and the enrolment of students in every year tends to be in good ratio, that is to say the efficiency of education in lower level is in high rate then the policy's objectives is met and the demand of higher education level provisions, although a lot of effort has made in education for the sake of making it better but it's still the type

of education that is provided today in Zanzibar does not fit the current world's demands that covered by the advancement of technologies and science; it is known that the current world needs much graduates who are capable of innovating new things, and who can be mentally independent instead of dependant being employed. Also there is a scarcity of directly employment for graduates from different levels of education, such as form four leavers, form six leaver and even undergraduates, then it kills motivations for young scholars especially in primary and secondary students on putting much efforts in education since they are already have sub-conscious information about unemployment situation in government and in private sectors even if after completed their studies and passed well.

Challenges of education in Zanzibar

In the structure of education the challenges are, there are too many barriers for the students completions their compulsory education that in pre-primary education, primary education and secondary education because of the education structure; for instance the presence of the standard six national examination that required those who passes the exams to continue with form one (secondary education) and for those who fail the exam are sent back home (discontinues) with the studies hence it reduces the number of children to acquire one of the the compulsory secondary education but it is due to the examination that create a differences between those children who acquire the secondary school and those who do not have it and then creating a group of street children. Also there is form two examination which is also require the children to pass national examination so as to continue with form three, and those who failed examination suppose to reseat the class for the next year the system does not give a second chance for the students to retry and exhibit their ability, also most of the students who failed their form two examinations Quit the school and leave studies because of shame and feeling that they are not good enough compared to others (passed exams) hence reduced the number of completed students in school, this hinder the chance for policy implementations, which states that education for primary level and secondary level is compulsory for all Zanzibaris children.

Social influences: on this part the discussion is on how the society and community challenging or motivating the development of education in Zanzibar. Education situation is determined in its failure or in its advancement, but in both these dimensions the society should be a vital catalyst for whether improvements or failure of education in a particular country, since it happens sometimes the society act as an influence for the underdevelopment of education, may be in school constructions participations if the society will not be active then the project will automatically experience hardship, also on issues like drug abuses and involvements of adult in love affairs with pupils, and such issues related to, for instance in Zanzibar's community there are problems in different areas that act as a effort to pull down the education advancements such as in enrolment of pre-primary school not every parent send his or her children to school, since other parents retains their children at home or taking them to Arab schools instead of pre-primary school which is compulsory by the government policies. Also some of the parents are taking directly their children to primary school class before attending pre-primary school which prepares a child for a primary school hence children are finishing the primary level while are not competent in some subject such as mathematics, English, and science subjects because they lack preparation and basic foundation during the pre-primary education, also the society has failed to monitor and strictly supervision of their children after school hours hence children involves in drug abuse.

And therefore the number of students whom quit the studies because of social influences and failure of parent stop student's misconducts.

Financial problems, Zanzibar as other African countries does not put much emphasize an Education in the Government annual budget, due to this in Zanzibar there are scarcity of learning and teaching materials especially in government schools which at eventually the outcomes of final results for the students are poorly, the other thing related to financial is on parents side, in Zanzibar people have low per capital income hence even the provision of the meat for the students when they are at school is unstable and it is obviously that pupils cannot learn and catch up materials well from their teachers while they are hungry hence leads to the post performance of the students in their financial examination compared to other countries where its people have at least stability

economy and can take care of their children and motivate thus in good performance of their final exams.(The SACMEQ III projects in Zanzibari. A study of the conditions)

Curriculum problems; Tanzania curriculum and especially Zanzibar curriculum has not presities much technical's subjects and hand croft such as arts. Music, Architecture and Masons which could be helpful for the students after when they firms had up their studies and fail to continue with and level, this studies can give a chance for a graduate to self emplaced and earn his or her daily income but this curriculum of Zanzibar education gives much attention on other subjects which are theoretical oriented such as History, English social studies and Arabic therefore even after completion of studies most of graduates remain jobless and they haven't any extra curriculum skills, the only thing they posses is first the primary knowledge of social studies and Arts subjects which does not give them a chance to innovators or to employ themselves in a certain activities that could bring act an income. Also in this curriculum problem mathematics and science subjective are be included as a comport subject in all level of primary and education level but there are a huge scarcity of specialized teachers in those subjects, it sometimes it happened there to only one teacher of mathematics from standard one up to standard six this leads to insufficiency in trading a particular subjects hence pool performance of the indicated subject.

Possible solutions

Extensions of Educational budget in the government: the government of Zanzibar should extend the budget on educational sector's which will help to add and increase educational facilities such as buildings (classroom), books and other learning & teaching materials.(Suckall, Tompkins, Stringer, 2014) Also to improve physical and social infrastructure for the succession of education or attainment, according to the National proclaimed policy of free education for pre – primary and primary education therefore there is the way that government could step aside from taking responsibility an Education development, due to the previously problems that has been analyzed in last papers it is time that Education in Zanzibar is still facing different problems and half of them is an that some of poor investment of financials in the Education, hence by increase

the budget some problems like insufficiency of facilities, essence of meals in schools, absence of dormitories in the schools and poor infrastructures in school will end and the quality education will be provided and seen through final exams results.

Frequent upgrading of teacher's competence and improvements of their welfare. There should be an frequently upgrading of teachers competence so as to meet the current world of science and technology, that demands of purity graduates who can do something by their can and innovate new things through what they have learnt in school and applying in the real world, as it is seen that most of the teachers had the enough knowledge about the previously things but mostly of them does not know the demand of the current world, so the government should make sure that has program of upgrading teachers compliance in frequently so as to copy and match together with the demands of current world, Also apart from upgrading their competence the government though the ministry of financial affairs and education affairs must improve the teachers welfare and other motivations which will enhance them to teach effectively and dedicate all of their time in academic issues him the provision of quality education and better results of students in their final exams. Enhancing partnership with non – governmental organizations (NGO's) in education development here the government of Zanzibar must be in a good condition on enhancing the partnership with NGO's which are dealing with educational development so as to have a wide room they see what other countries and international organizations have managed to improve the education sector and succeeded to produce gradulators who are competitive in the world educational ranking and Employment market, also these NGO's should be keeping in touch with the government because they are always helping this sector through funding it through if giving act facilities like desks, books and books, but also these NGO's has managed to build different schools in Zanzibar and recruits qualified teachers from inside the country and from outside the country therefore if helps students of Zanzibar to receive quality education, exposure and attaining their education in conducive environment that support them hence the increases of performances in education. Putting emphasize on technical education & science subjects.

There should be a reshuffle or amendment in the curriculum on importing the technical subjects all level of comparison education, from primary to secondary level education, through inserting then in curriculum and putting emphasize on teaching these subject students will be able to employ themselves affair completed their studies and the increase the rate number of employed people in un official sectors such as commentary and Masons, but also the same emphasize should be placed in science subject, in Zanzibar science subjects are comparison in all level of comparison education, but the problem is there is poor emphasize and direct supervision on this subject if they are taught well as national exportations to have different scientific or otherwise, hence there are students who completed standard six but they don't know how to divide or to multiply numbers, therefore should be directly supervision and much emphasis to be imparted in these subjects so as to have graduates who are competent and innovators not theorists and politicians. Creations sophisticated policies that favors investors in education sector, the government of revolution of Zanzibar should are creating conducive and sophisticated policies that will favor and give ethnics for outside investors to see this islands it right place for people to come and building different schools for primary and secondary level and universities for the higher education level or to convince there to come up with their capitals or aids and direding to education sector hence improvements of this sector but all the these should be dome once there will be an conducive and sophisticate policies for them to come and invest in this sectors such of these policies or rules to be formulated to favor then like there will be no taxazations for any importations of schools facilities and learning materials from the development of the country, another done like there will be permission of citizenship and Non – conditional for a person group of people or company that will be invested in building the school or any academic institutional in Zanzibar, and the last policy or rule to be created so as to favor the investors is free sand position for a company or person who wants to establish. An academic institution, so through these suggestion the investors especially for outside the country will have a chance to see this place as a right place for their investments especially to education sector investments of parents in Education development and cost sharing the local government, school administration and parents should be in a right position in making sure that the education development is going well, since

there is no successfully in any struggle that comes out of cooperation's between intruders, now the school has to make sure that parents of the children's are well informed about their children's development and what they suppose to help their children so as improve the performance of students in school, also the school must have good relationship with local government administration so as to make sure the school surroundings are safe and conducive for students to attain education, for example within the school compound or surrounding environment there should not be a club, Music, dancing hall or any activities that might doubt the academic activities in school, so this they did of local government is ensure the school surrounding is safe, also parents must be in touch with teachers so as to report the graduate change of behavior of their children so as they can cooperative together with teachers to suppress that behavior if it is bad and to motivate the specific behavior if it will be good one.

Conclusion

Generally the education situation in Zanzibar is still improving from one year to another and Zanzibar are now starting to see the important of education for children compared to last twenty years where by most of the parents did not considered education as important as much as in how they see it now days it should be noted that there is no permanent inheritance for children two their parents rather than education, therefore a lot of effort should be applied by the government NGO's in making sure that every Zanzibar child get a chance to attend the comparison education through media and other means of communications their parents should be informed well the important of education, since in some rural areas there are still a high rate of illiterate children especially Girls who are getting early marriage and skipping the school.

Literatura

1. Abdalla. S.M. (2014) Education statistical Abstract Ministry of Education and vocational training Zanzibar
2. Ignjatijević, S., Cogoljević, M., & Milenković, N. (2018). Ekonomska ocena značaja obrazovanja u razvoju ekonomije zasnovane na znanju. *Industrija*, 46(3), 185-200.
3. Jovanović, N., & Jovanović, M. (2018). Društveni faktori nejednakih šansi u obrazovanju. *Godišnjak Pedagoškog fakulteta u Vranju*, 9(1), 47-66.

4. Hija, I. M. (2010) Zanzibar. International Encyclopedia of Education (Third Edition), 896-903
5. Kisić, S., & Petković, S. (2019). Preduzetničko obrazovanje u funkciji razvoja veština za četvrtu industrijsku revoluciju. Ekonomika preduzeća, 67(1-2), 147-166.
6. MoEVT (2006) Zanzibar Education Policy. Ministry of Education and Vocational Training Zanzibar, 1-75.
7. MoEVT (2010). Various Education Reports. Zanzibar.
8. Stankić, R., Jovanović-Gavrilović, B., & Soldić-Aleksić, J. (2018). Informaciono-komunikacione tehnologije u obrazovanju kao podsticaj ekonomskom razvoju. Ekonomski horizonti, 20(1), 61-73.
9. Suckall, N., Tompkins, E., Stringer, L. (2014). Identifying trade-offs between adaptation, mitigation and development in community responses to climate and socio-economic stresses: Evidence from Zanzibar, Tanzania, Applied Geography, 46(1), 111-121.
10. The SACMEQ III projects in Zanzibari. A study of the conditions.

OBRAZOVNA SITUACIJA U ZANZIBARU

Ramadhani Issa Hemed²

Abstract

Ovaj rad prikazuje obrazovnu situaciju u Zanzibar, ubrzo nakon dostizavanja nezavisnosti, ovaj članak je podeljen na dva dela, prvi deo je diskutowanje o istorijskoj pozadini obrazovnog sistema pre i različitih koraka koje je obrazovni sektor dostigao do godine 2018. godine, a on će pokušati da ilustruje obrazovnu strukturu Zanzibar sa svojim motivima za Zanzibaris i nacionalni razvoj.

Na kraju postoji drugi deo koji govori o nekim najuobičajnijim pitanjima koja su od vitalnog značaja za raspravu o obrazovnoj situaciji u Zanzibaru, kao što je upis učenika na oba nivoa obrazovanja, društveno-ekonomskog konteksta, kvaliteta i efikasnosti obrazovanja u društvu, škole, kvalitet ljudskih resursa i infrastrukturu, finansiranje i konačno pristup obrazovanju.

Posle razgovora o ovim pitanjima ovaj rad iznova razmatra poboljšanja i pridnosti u oblasti obrazovanja Zanzibara, u poređenju sa drugim zemljama u

²Ramadan Issa Hemed, becelor, Univerzitet u Der es Salam, Tanzania, Mwalimu Julius Nyerere Mlimani Campus, P.O. Box 35091, Dar es Salaam Tanzania, ramahchonde2794@gmail.com

istočnoj Africi, izazovi sa kojima se suočava Zanzibar i sugestiju na razmatrane probleme.

Ključne reči: obrazovanje, Zanzibar, ekonomija javnog sektora

JEL: A20

Datum prijema (Date recieved): 12.02.2019.

Datum prihvatanja (Date accepted): 30.03.2019.

ZNANJA I KOMPETENCIJE KOJE DONOSI PROFESIONALNO ZVANJE CERTIFIED INTERNAL AUDITOR (CIA)

Jozefina Beke-Trivunac¹

doi:10.5937/Oditor1901053B

Izvorni naučni rad
UDK: 331.548
005.94:657.6-051-057.3

Apstrakt

Profesionalno zvanje Certified Internal Auditor® (CIA®) (Sertifikovani interni revizor), kao globalno priznato zvanje, oličava standarde znanja i kompetencija internih revizora. Široka prihvaćenost ovog zvanja prvenstveno je rezultat visokog kvaliteta nastavnog programa, koji se neprestano usklađuje sa potrebama poslodavaca. Zainteresovanost internih revizora za sticanje ovog profesionalnog zvanja rezultat je njegove opšte priznatosti u međunarodnom okruženju i činjenice da nosioci profesionalnog zvanja CIA imaju zarade koje su veće od zarada drugih internih revizora. U ovom tekstu prikazani su: sadržaj CIA programa, alatke za učenje i drugi resursi, kao i literatura za pripremu CIA ispita. U tekstu se takođe razmatraju usklađenost CIA programa s zahtevima Međunarodnih standarda interne revizije Instituta internih revizora. Osnovni zaključak je da je program za sticanje profesionalnog zvanja CIA® usklađen sa zahtevima koji su utvrđeni Međunarodnim standardima interne revizije i da obezbeđuju sticanje zahtevanih znanja i kompetencija.

Ključne reči: CIA ispit, kompetencije internih revizora, ishodi učenja

JEL: M42

Uvod

Najpoznatiji zastupnik profesije interne revizije u globalnom okruženju je Institute of Internal Auditors (IIA) (Institut internih revizora (IIA)) sa svojim afilijacijama u preko 170 zemalja i teritorija is a više od 185.000 članova širom sveta. (The Institute of Internal Auditors, 2018). Korpus smernica koje utvrđuje IIA poznat je pod nazivom "Međunarodni okvir profesionalne prakse" (MOPP) i obuhvata Misiju

¹ Redovni profesor, dr Jozefina Beke-Trivunac, ALFA BK Univerzitet, Palmira Toljatija 3, Beograd, Srbija, Telefon: +381 63 278 095, E adresa: jozefina.beke@live.com

interne revizije, Osnovne principe interne revizije, Etički kodeks, Međunarodne standarde profesionalne prakse interne revizije (*Standarde*), Vodiče za primenu, Praktične vodiče i brojne druge dopunske smernice (Udruženje internih revizora Srbije, 2018a).

Druga važna uloga Instituta internih revizora ogleda se u utvrđivanju programa za sticanje profesionalnih zvanja internih revizora, od kojih je najpoznatije zvanje Certified Internal Auditor® (CIA®) (Sertifikovani interni revizor (CIA)). Prema podacima sa sajta IIA, nosici profesionalnog zvanja CIA zarađuju godišnje \$38,000 više od internih revizora koji nemaju to zvanje. Do sada je u svetu ovo zvanje steklo preko 150.000 internih revizora (The Institute of Internal Auditors, 2018a). Ovo je jedino priznato zvanje za internu reviziju na globalnom nivou. Sticanje ovog sertifikata je optimalan način da se pokažu znanja, veštine i kompetencije koje su potrebne za efektivno izvršavanje profesionalnih odgovornosti bilo gde u svetu. (Udruženje internih revizora Srbije, na).

Program CIA uveden je 1973. godine. Programski sadržaj CIA ispita kontinuirano se prilagođava promenama u poslovnom okruženju, obično putem dopuna gradiva. Nakon sveobuhvatne globalne ankete koju je IIA izvršio pre dve godine sa ciljem da sagleda promene u praksi interne revizije, kako bi se utvrdila znanja, veštine i sposobnosti koje su najprikladnije za savremene praktičare u internoj reviziji došlo je do značajnog inoviranja nastavnih planova CIA ispita (Udruženje internih revizora Srbije, 2018b).

Cilj ovog rada je da je sagleda da li je program za sticanje profesionalnog zvanja CIA® usklađen sa zahtevima koji su utvrđeni Međunarodnim okvirom profesionalne prakse interne revizije i da li obezbeđuje sticanje njima zahtevanih znanja i kompetencija.

Korišćena metodologija

Ocena usklađenosti programa za sticanje profesionalnog zvanja CIA izvršena je poređenjem znanja i kompetencija koje od internih revizora zahtevaju Međunarodni standardi profesionalne prakse interne revizije (*Standardi*) i sadržaja i strukture ovog programa. Zbog zahteva da interni revizori moraju posedovati i znanja i veštine, u radu je posebno razmatrana struktura ovog programa sa stanovišta saznavnih vrednosti kao ishoda učenja. Ovakva analiza omogućena je činjenicom da je u programskom sadržaju CIA® ispita naveden saznavni nivo ishoda po svakoj

tematskoj jedinici – lekciji (The Institute of Internal Auditors, 2017: 7-19). Za potrebe analize, sve tematske jedinice - lekcije posmatrane su kao da su iste težine. Struktura gradiva sa stanovišta ocene ishoda utvrđena je kao zbir svih lekcija za svaki ishod, čime je stvorena mogućnost da se dobiju brojčane vrednosti korisne za ocenu strukture saznanjih ishoda ukupnog ispita.

O stručnosti koja se zahteva od internih revizora

Prema Standardu interne revizije 1210 – Stručnost, „interni revizori moraju posedovati znanje, veštine i druge sposobnosti potrebne za izvršavanje njihove pojedinačne odgovornosti“. U Tumačenju uz ovaj Standard objašnjeno je da je stručnost „termin koji se odnosi na ... znanja, veštine i druge sposobnosti zahtevane od internih revizora, koje su im potrebne za efektivno izvršavanje njihovih profesionalnih obaveza.“ (Udruženje internih revizora Srbije, 2018: 85). Dodatna objašnjenja vezana za znanja, veštine i druge sposobnosti internih revizora data su u Vodiču za primenu 1210 – Stručnost i Globalnom okviru kompetencija interne revizije.

Početkom 1996. g. Istraživačka fondacija Institut internih revizora (IIARF) započela je projekat dizajniran da uspostavi globalni okvir kompetencija internih revizora, sa ciljem razvoja globalno primenljivih standarda kompetencija internih revizora. Upotreba karakteristične metodologije i saradnja sa više od 200 vrhunskih praktičara interne revizije iz celog sveta smatrala sa dovoljnim preduslovima da se dizajnirani standardi kompetencija interne revizije smatraju primerima "najbolje prakse" na globalnom nivou (Sawer, 2005: 17).

Globalni okvir kompetencija interne revizije utvrđuje osnovne sposobnosti koje su potrebne da se ispune zahtevi *Standarda*, i koje zahtevaju od internog revizora da promoviše i primenjuje profesionalnu etiku, da razvija i upravlja funkcijom interne revizije, da primenjuje Međunarodni okvir profesionalne prakse, da primenjuje znanja iz upravljanja, rizika i kontrola koja odgovaraju organizaciji, da održava svoju stručnost primerenu poslovnom okruženju, praksi delatnosti i same organizacije, da svojom komunikacijom ostavlja utisak, da ubeđuje i motiviše druge kroz saradnju i zajedničko delovanje, da vrši analizu, koristi poslovne informacije i tehnike rešavanja problema, da izvodi angažmane interne revizije i da upravlja promenama, napretkom i inovacijama (Udruženje internih revizora Srbije, 2018: 307). Tri od ovih zahteva odnose se na lične kompetencije internih revizora

(komunikacija, ubeđivanje i saradnja i kritičko razmišljanje), a tri na tehničke veštine (primena Međunarodnog okvira profesionalne prakse, upravljanje rizikom i kontrolom i poslovna sposobnost). Navedeni zahtevi razlažu se dalje u dokumentu Globalni okvir kompetencija interne revizije uz označavanje koja se od pojedinačnih kompetencija odnosi na revizora, koja na menadžera, tj. šefa revizorskog tima i koja na izvršnog rukovodioca revizije (Udruženje internih revizora Srbije, 2019). Od internih revizora se očekuje da potvrde svoju stručnost kroz sticanje odgovarajućih profesionalnih sertifikata i kvalifikacija i kroz kontinuirano profesionalno usavršavanje. Za nosioce CIA zvanja zahteva se najmanje 40 časova u trajanju od po 50 minuta profesionalnog usavršavanja svake godine, od toga dva časa iz oblasti etike.

Zahtevi koji se odnose na stručnost internih revizora veoma su konkretno navedeni u Praktičnom savetu 1210-1: *Stručnost* iz januara 2009. g. koji je važio sve do izmena koje su stupile na snagu 1. januara 2017. g. U ovoj smernici navedeno je i značenje pojmova "stručnost", "znanje" i "razumevanje" koje interni revizor treba da ima (Udruženje internih revizora Srbije, 2016).

Pojam "stručnost" označavala "sposobnost da se primeni znanje na one situacije za koje je verovatno da će se dogoditi i da se u njima deluje prikladno bez opsežnog pribegavanja tehničkom istraživanju i pomoći". Od internog revizora očekivalo se da bude stručan u "primeni standarda, procedura i tehnika interne revizije pri izvođenju angažmana", dok se stručnost "za računovodstvene principe i tehnike [očekivala samo] ukoliko interni revizori značajno rade s finansijskim evidencijama i izveštajima".

Što se tiče znanja, od internog revizora očekivalo se da poseduje "znanje koje je potrebno za identifikaciju indikatora prevare, [kao i] ... osnovnih rizika informacione tehnologije i kontrola i dostupnih - na tehnologiji zasnovanih revizorskih tehnika".

Pojam "razumevanje" označavao je "sposobnost za primenu znanja na situacije na koje će se verovatno naići, za prepoznavanje značajnih odstupanja i sposobnost sprovođenja istraživanja neophodnih za dolaženje do razumnog rešenja". Od internih revizora očekivalo se da razume "principe upravljanja za potrebe prepoznavanja i vrednovanja materijalnosti i značaja odstupanja od dobre poslovne prakse".

Pojam "poznavanje" označavao je "sposobnost prepoznavanja postojanja problema ili potencijalnih problema i potrebna dodatna istraživanja koje je potrebno preduzeti i pomoć koju treba obezbediti". Od internih revizora očekivalo se da poznaju

osnove "računovodstva, ekonomije, privrednog prava, poreza, finansija, kvantitativnih metoda, informacionih tehnologija, upravljanja rizikom i prevara".

Od internog revizora se očekivalo se da poseduje i odgovarajuće veštine, posebno "veštine u ophođenju s ljudima, razumevanje ljudskih odnosa i održavanje zadovoljavajućih odnosa s klijentima revizije, [kao i] veštine verbalne i pisane komunikacije za jasno i efektivno saopštavanje ciljeva angažmana, ocena, zaključaka i preporuka".

Zahtevi navedeni u Praktičnom savetu 1210-1 Stručnost vremenom su pažljivo i detaljno razrađeni u Globalnom okviru komeptencija interne revizije, a odgovarajuća aktuelna smernica za praktičnu primenu Standarda stručnost više se bavi procesima prepoznavanja potreba za odgovaraućim stepenom i vrstom stručnosti, radi ispunjenja ciljeva interne revizije.

Programski sadržaj CIA ispita

CIA ispit testira znanja i sposobnosti kandidata koja se odnose na savremenu praksu interne revizije. Ispit se bavi upravljačkim veštinama, principima uprvljačkih kontrola, upravljanjem rizikom, internim kontrolama informacionom tehnologijom, novim strategijama za unapređenje preduzetničkog poslovanja i javne uprave i drugih srodnih tema (Sawyer's, 2005: 27).

Programski sadržaj CIA ispita obuhvata tri relativno nezavisne programske celine. U okviru svake celine postoje poglavlja uz koja je naveden udeo gradiva iz tog poglavlja u ukupnom gradivu te celine. Poglavlja su podeljena na tematske jedinice obima jedne lekcije. Uz svaku lekciju naveden je saznajni nivo koji kandidat treba da dostigne za potrebe polaganja ispita (The Institute of Internal Auditors, 2018a).

CIA ispit polaže se iz tri dela. Prvi deo CIA ispita nosi naziv "Osnove interne revizije" (Essentials of Internal Auditing), drugi deo CIA ispita nosi naziv "Praksa interne revizije" (Practice of Internal Auditing), a treći deo CIA ispita nosi naziv "Poslovna znanja za internu reviziju" (Business Knowledge for Internal Auditing).

Prvi deo CIA ispita obuhvata materiju iz Međunarodnog okvira profesionalne prakse (MOPP) IIA (The IIA's International Professional Practices Framework (IPPF)) i sastoji se od šest oblasti: (I) osnove interne revizije (15% gradiva); (II) nezavisnost i objektivnost (15% gradiva); (III) stručnost i dužna profesionalna pažnja (18% gradiva); (IV) program obezbeđenja i unapređenja kvaliteta (7% gradiva); (V) korporativno upravljanje, upravljanje rizikom i kontrolom (35%

gradiva); i (VI) rizik prevare (10% gradiva). Cilj ovog dela ispita je da se provere znanja, veštine i sposobnosti kandidata koje se odnose na primenu Međunarodnih standard profesionalne prakse interne revizije, posebno na Standarde karakteristika iz serije 1000, 1100, 1200 i 1300 i Standarde izvođenja iz serije 2100.(Guo, 2018)

Drugi deo CIA ispita sastoji se od četiri oblasti: (I) upravljanje aktivnošću interne revizije (20% gradiva); (II) planiranje angažmana (20% gradiva); (III) izvođenje angažmana (40% gradiva) i (IV) komunikacija o rezultatima angažmana i nadzor nad napredovanjem (20% gradiva). Cilj ovog dela ispita je da se provere znanja, veštine i sposobnosti koje se posebno odnose na Standarde izvođenja iz serije 2000, 2200, 2300, 2400, 2500 i 2600 i savremene prakse interne revizije.

Treći deo CIA ispita obuhvata materiju iz oblasti poslovnih znanja koja su potrebna internim revizorima i sastoji se iz četiri oblasti: (I) poslovna sposobnost (35% gradiva); (II) informaciona bezbednost (25% gradiva); (III) informacione tehnologije (20% gradiva); i (IV) upravljanje finansijama (20% gradiva). Cilj ovog dela ispita je da se provere znanje, veštine i sposobnosti kandidata koje se odnose na koncept poslovanja.

Silabusom su određeni i saznanjivi nivoi, ili dubina znanja, za koje se očekuje da ih kandidati za CIA ispit dostignu (Đorić, 2019). Saznanjivi nivoi kategorisani su u dve grupe: osnovni nivo i nivo vičnosti/stručnosti. Na osnovnom nivou saznanja, kandidati mogu da prepoznaju, umeju da objasne i primene stečena znanja. Na nivou vičnosti/stručnosti, kandidati primenjuju koncepte, procese ili procedure, analiziraju, procenjuju i prosuđuju na osnovu kriterija ili vrše sintezu elemenata i materijala i izvode zaključke i daju preporuke. Ovi saznanjivi nivoi utvrđeni su po najužim pojedinačnim temama - lekcijama.

U prvom delu CIA ispita, osnovni nivo znanja zahteva se za tematske jedinice koje se odnose na: objašnjenje zahteva povelje interne revizije, organizacione nezavisnosti i činjenica koje umanjuju nezavisnost, prepoznavanje znanja i veština koje su potrebne za ispunjavanje aktivnosti interne revizije, opis elemenata koji su potrebni za program ocene i unapređenja kvaliteta, prepoznavanje odgovarajućih obelodanjivanja usklađenosti sa Međunarodnim standardima interne revizije, opis koncepta upravljanja organizacijom i društvene odgovornosti organizacije, učinak organizacione kulture, prepoznavanja etičkih pitanja i tehnike interne revizije povezane sa forenzikom.

Tematske jedinice prvog dela ispita koje interni revizor treba da savlada na nivou vičnosti/stručnosti odnose se na: tumačenje Misije, Definicije, Osnovnih principa, kao i svrhu, ovlašćenja i odgovornosti interne revizije, razliku između usluga uveravanja i usluga konsaltinga, ocenu objektivnosti internog revizora i činjenica koje je mogu umanjiti, sposobnost demonstriranja sopstvenog znanja i veština, dužne profesionalne pažnje, kompetentnosti koja se ostvaruje kroz kontinuirano profesionalno usavršavanje, tumačenje osnovnih koncepata interne revizije, kontrole i kontrolnih okvira i ispitivanje njihove efektivnosti, rizika prevare i ocenu mogućnosti nastanka rizika od prevare.

U drugom delu CIA ispita, osnovni nivo znanja zahteva se za tematske jedinice koje se odnose na: tumačenje politika i procedura za planiranje, organizovanje, upravljanje i nadzor nad poslovima interne revizije i upravljanja resursima interne revizije, prepoznavanje činjenica koje zahtevaju revizorsku pažnju, prepoznavanje okvira upravljanja rizicima za potrebe ocene rizika, objašnjenje koordinacije odnosa između internih i eksternih revizora i drugih funkcija uveravanja, poznavanje činjenice da interni revizor komunicira o godišnjem planu rada i o sveukupnoj efektivnosti internih kontrola i upravljanja rizikom sa odborom i višim rukovodstvom, primeni tehnika analitičkog pregleda i prepoznavanju ključnih aktivnosti u nadzoru nad angažmanom.

Tematske jedinice drugog dela ispita koje interni revizor treba da savlada na nivou vičnosti/stručnosti odnose se na: tumačenje vrsta angažmana uveravanja i angažmana konsaltinga, utvrđivanje ciljeva angažmana i kriterijuma za ocenu, planiranje angažmana radi obuhvatanja ključnih rizika i kontrola, ocenu celovite procene rizika u svakoj oblasti revizije, utvrđivanje revizorskih procedura i programa rada, kao i odgovarajućih resursa za izvođenje angažmana, proces prikupljanja informacija, izradu kontrolnih lista i primenu statističkih tehnika na uzorku, analizu vrednovanja upotrebe kompjuterskih alatki i tehnika revizije, ocenu obima potrebnog uzorka, primenu tehnika mapiranja procesa, utvrđivanje ključnih analitičkih procedura, pripremu radnih papira i druge potkrepljujuće dokumentacija, izvođenje revizorskih zaključaka, komunikaciju o revizorskim rezultatima i pripremi revizorskih izveštaja, ocenu ishoda revizije i upravljanju nadzorom.

U trećem delu CIA ispita, osnovni nivo znanja zahteva se za tematske jedinice koje se odnose na: opis strateškog procesa planiranja, objašnjenje ponašanja u

organizaciji, objašnjenje načina ocenjivanja uspešnosti menadžmenta da obavlja funkciju lidera, procenu učinka rizika i kontrola na različite konfiguracije organizacione strukture, prepoznavanje tehnika upravljanja projektima, prepoznavanje različitih formi i elemenata ugovora, opis analitičkih podataka, opis analitičkih procesa i prepoznavanje aplikacija za upotrebu analitičkih metoda u internoj reviziji, zaštitu informacija u vidu fizičkih bezbednosnih kontrola, različite oblika identifikacionih kontrola, različite oblike kontrola za zaštitu informacija, privatnost podataka, učinak novih tehnologija na bezbednost, postojeće i nove kibernetičke rizike, informacione tehnologije, kao što su aplikativni i sistemski softver, infrastruktura IT i IT kontrolni okvir, oporavak nakon kriznog događaja, i prepoznavanje koncepata finansijskog računovodstva.(Reinstein, Churyk, Tate, 2018)

Tematske jedinice trećeg dela ispita koje interni revizor treba da savlada na nivou vičnosti/stručnosti odnose se na: ispitivanje jednostavnih pokazatelja ostvarenih rezultata, ispitivanje učinka rizika i kontrola na poslovne procese i tumačenje rezultata finansijske analize.

Ako tematske jedinice grupišemo po zahtevanim nivoima saznanjog procesa, dobijamo rezultate prikazane na sledećim tabelama:

Tabela 1: Saznajna struktura prvog dela CIA ispita

Deo 1 Osnove interne revizije		Broj tematskih jedinica			Udeo tematskih jedinica izražen u procentima		Ponderisana vrednost saznajnog nivoa tematskih jedinica	
	Udeo u gradivu	za koje se traži osnovno znanje	za koje se traži vičnost/stručnost	ukupan broj tematskih jedinica	za koje se traži osnovno znanje	za koje se traži vičnost/stručnost	za koje se traži osnovno znanje	za koje se traži vičnost/stručnost
(I) Osnove interne revizije	15%	1	3	4	25%	75%	0,04	0,11
(II) Nezavisnost i objektivnost	15%	2	2	4	50%	50%	0,08	0,08
(III) Stručnost i dužna profesionalna pažnja	18%	1	3	4	25%	75%	0,05	0,14
(IV) Program obezbeđenja i unapređenja kvaliteta	7%	3	0	3	100%	0%	0,07	-

(V) Korporativno upravljanje, upravljanje rizikom i kontrolom	35%	3	5	8	38%	63%	0,13	0,22
(VI) Rizik prevare	10%	1	3	4	25%	75%	0,03	0,08
Ukupno	100%						0,38	0,62

Podaci na Tabeli 1 pokazuju da prvi deo CIA ispita dominantno omogućuje kandidatu da stekne vičnost/stručnost koja mu je potrebna za rad u internoj reviziji (62% ishoda), dok se preostalih 38% ishoda odnosi na sticanje osnovnih znanja iz osnova interne revizije.

Tabela 2: Saznajna struktura drugog dela CIA ispita

Deo 2 Praksa interne revizije		Broj tematskih jedinica			Udeo tematskih jedinica izražen u procentima		Ponderisana vrednost sazajnog nivoa tematskih jedinica	
		za koje se traži osnovno znanje	za koje se traži vičnost/stručnost	broj ukupan tematskih jedinica	za koje se traži osnovno znanje	za koje se traži vičnost/stručnost	za koje se traži osnovno znanje	za koje se traži vičnost/stručnost
Tematska jedinica	Udeo u gradivu							
(I) Upravljanje aktivnošću interne revizije	20%	9	2	11	82%	18%	0,16	0,04
(II) Planiranje angažmana	20%	0	5	5	0%	100%	-	0,20
(III) Izvođenje angažmana	40%	2	8	10	20%	80%	0,08	0,32
(IV) Komunikacija o rezultatima angažmana i nadzor nad napredovanjem	20%	3	6	9	33%	67%	0,07	0,13
Ukupno	100%						0,31	0,69

Podaci na Tabeli 2 pokazuju da drugi deo CIA ispita dominantno omogućuje kandidatu da stekne vičnost/stručnost koja mu je potrebna za rad u internoj reviziji (69% ishoda), dok se preostalih 31% ishoda odnosi na sticanje osnovnih znanja koja su potrebna u praktičnom izvođenju interne revizije.

Tabela 3: Saznajna struktura trećeg dela CIA ispita

Deo 3 Poslovna znanja za internu reviziju		Broj tematskih jedinica			Udeo tematskih jedinica izražen u procentima			Ponderisana vrednost saznajnog nivoa tematskih jedinica	
		Udeo u gradivu	za koje se traži osnovno znanje	za koje se traži vičnost/stručnost	ukupan broj tematskih jedinica	za koje se traži osnovno znanje	za koje se traži vičnost/stručnost	za koje se traži osnovno znanje	za koje se traži vičnost/stručnost
Tematska jedinica									
(I) Poslovnu sposobnost	35%	9	2	11	82%	18%	0,29	0,06	
(II) Informacionu bezbednost	25%	7	0	7	100%	0%	0,25	-	
(III) Informaciona tehnologija	20%	9	0	9	100%	0%	0,20	-	
(IV) Upravljanje finansijama	20%	7	1	8	88%	13%	0,18	0,03	
Ukupno	100%						0,91	0,09	

Podaci na Tabeli 3 pokazuju da treći deo CIA ispita dominantno omogućuje kandidatu da stekne osnovna znanja o oblastima koja su predmet interne revizije (91% ishoda), dok se preostalih 9% ishoda odnosi na sticanje vičnosti/stručnosti u primeni stečenih znanja.

Veliki udeo ishoda učenja koji se iskazuje kao vičnost/stručnost internog revizora u prva dva dela ispita pokazuje sposobnost revizora da stečena znanja iz interne revizije neposredno primenjuje u praksi. Veliki udeo ishoda u vidu sticanja osnovnih znanja u trećem delu ispita ima za cilj da revizorima da dobru osnovu za rad u bilo kojoj delatnosti, kako u privatnom tako i u javnom sektoru. Ovakva struktura ishoda učenja saglasna je sa zahtevima kompetencija navedenih u *Standardu* 1210 Stručnost i tumačenjima uz taj Standard. Od internih revizora očekuje se da rade u skladu sa *Standardima* interne revizije nezavisno od toga u kojoj delatnosti rade. Drugim rečima, specifičnosti između različitih delatnosti ne utiču na prirodu posla internih revizora. Razlike se odnose samo na prirodu rizika i kontrola koje su specifične za datu delatnost i sa kojima se interni revizori bave.

Grubo posmatrano, gradivo za sticanje CIA zvanja, obezbeđuje balansiran odnos osnovnih znanja iz interne revizije (oko 54%) i sticanje vičnosti/stručnosti koja je neophodna za rad u internoj reviziji (46% ishoda).

Priprema za ispit

Dva osnovna načina pripreme za ispit su samostalno učenje i tradicionalno učenje putem kurseva, uz prisustvo predavača.

IIA je obezbedio odličan program za samostalno učenje, koji je koncipiran kao program za učenje na daljinu, jer se odvija preko interneta. Za potrebe pripreme ispita koriste se odlično urađeni sistemi alatki za učenje, od kojih je prva uvodni test koji služi za početnu proveru znanja. Internaktivne alatke obuhvataju i plan učenja, kratke testove po završetku tematskih jedinica, kartice za pogađanje pojmova, završne testove po programskim jedinicama, završni test istovetan onom na samom ispitu, izveštaj o uspešnosti učenja i pristup osnovnim udžbeničkim resursima. Za svaki deo CIA ispita urađen je poseban priručnik, koji sadrži predviđeno gradivo. Za pojedine tematske jedinice postoje i video snimci. Programi za samostalno učenje mogu se održavati i uz učešće nastavnika, sa kojim se može sarađivati bilo preko interneta, bilo neposrednom na bilo kojoj dogovorenoj lokaciji.

Literatura za pripremu ispita

Pored priručnika za svaki deo ispita, interni revizori moraju proučiti i drugu referentnu literature. Najveći broj referentne literature izdat je od strane IIA, a skoro sva literature može se nabaviti preko Knjižare IIA dostupne na <https://bookstore.theiia.org/cia> po pristupačnim cenama. Jedan deo literature je zajednički za sva tri dela ispita. Dodatna literatura za prvi i drugi deo ispita obuhvata smernica IIA. Dodatna literature za treći deo ispita veoma je raznovrsna, što govori o raznovrsnosti znanja koje interni revizori stižu tokom pripreme ovog dela ispita.

Zajednička literature za sva tri dela ispita obuhvata četiri izvora:

1. Međunarodni okvir profesionalne prakse – Misija, Definicija interne revizije, Osnovni principi, Etički kodeks, Standardi, Smernice za primenu i Vodiči za praksu (uključujući i GTAG) koje je izdao IIA (IPPF – Mission, Definition of Internal Auditing, Core Principles, Code of Ethics, Standards, Implementation Guides, and Practice Guides (including GTAGs), by The IIA).

2. Interna revizija kao usluga uveravanja i savetodavna usluga (Internal Auditing Assurance and Advisory Services) autora Urton Anderson, Michael Head, i Sridhar Ramamoorti.
3. Sojerov vodič za interne revizore (Sawyer's Guide for Internal Auditors) autora Larry Sawyer.
4. Aktuelni članci o temama iz interne revizije.

Zajednička literature za prvi i treći deo ispita obuhvata dva izvora:

1. COSO Okvir za upravljanje rizikom preduzeća (Enterprise Risk Management Framework by COSO).
2. COSO Interne kontrole – Integrisani okvir (Internal Control – Integrated Framework, by COSO)
3. Razumevanje upravljanja (Understanding Management) autora Richard Daft and Dorothy Marcic.

Dodatna literature za prvi deo CIA ispita obuhvata:

1. Priručnik za ocenu kvaliteta, izdat od strane IIA (Quality Assessment Manual, by The IIA)
2. Globalni okvir kompetencija interne revizije, izdat od strane IIA (The Global Internal Audit Competency Framework, by The IIA).
3. Stanovište IIA “Tri linije odbrane u efektivnom upravljanju rizikom i kontrolama (Position Paper “The Three Lines of Defense in Effective Risk Management and Control,” by The IIA).

Dodatna literature za drugi deo CIA ispita obuhvata:

1. Stanovište IIA “Uloga interne revizije u pribavljanju resursa za aktivnost interne revizije (Position Paper “The Role of Internal Auditing in Resourcing the Internal Audit Activity,” by The IIA)

Dodatna literature za treći deo CIA ispita obuhvata:

1. Vodič kroz osnovna znanja o upravljanju projektima u izdanju Instituta za upravljanje projektima (Project Management Body of Knowledge (PMBOK) Guide by Project Management Institute).
2. Revizija performansi: Merenje ulaza, izlaza i ishoda (Performance Auditing: Measuring Inputs, Outputs, and Outcomes) autora Stephen Morgan, Ronell Raaum, i Colleen Waring.

3. Revizija ljudskih resursa (Auditing Human Resources) autora Kelli Vito.
4. Revizija funkcije nabavke (Auditing the Procurement Function) autora David O'Regan.
5. Upravljanje ugovorima i trgovinom: Vodič kroz operative (Contract and Commercial Management: The Operational Guide) u izdanju IACCM.
6. Analitika podataka: Podizanje vrednosti interne revizije (Data Analytics: Elevating Internal Audit's Value) autora Warren Stippich Jr. i Bradley Preber.
7. Primena NIST okvira za kibernetičku sigurnost (Implementing the NIST Cybersecurity Framework) u izdanju ISACA.
8. Kontrola i revizija informacionih tehnologija (Information Technology Control and Audit) autora Sandra Senft, Frederick Gallegos i Aleksandra Davis.
9. Revizija IT: Upotreba kontrola za zaštitu informacijskih sredstava (IT Auditing: Using Controls to Protect Information Assets) autora Chris Davis, Mike Schiller i Kevin Wheeler.
10. Principi informacione zaštite (Principles of Information Security) autora Michael Whitman i Herbert Mattord.
11. Računovodstveni principi (Accounting Principles) autora Jerry Weygandt, Paul Kimmel i Donald Kieso.

Pored ove literature od internih revizora očekuje se da kontinuirano prate novine u oblasti poslovanja u kojoj obavljaju internu reviziju. Kada se govori o stručnosti, Međunarodni standard interne revizije 1210 *Stručnost* zahteva aktuelni nivo stručnosti potreban za razmatranje trenutnih aktivnosti, trendova i novih pitanja. U tom smislu kontinuirano obrazovanje obuhvata i "učenje o promenama u industriji koje mogu uticati na organizaciju ili profesiju interne revizije. Na primer, izvršni rukovodila revizije može da se pretplati na usluge obaveštenja o novostima iz industrije ili na biltene koji se šalju e-poštom, a koji verovatno sadrže informacije o nedavno objavljenim studijama i bele knjige ...i može pohađati ili preporučiti osoblju da pohađa veb seminare ili seminare uz lično prisustvo [predavača]. ... Interni rukovodilac revizije može da zakaže interne treninge osoblja radi uvođenja nove tehnologije ili promena prakse interne revizije." (Udruženje internih revizora Srbije, 2018: 87).

Na ime kontinuiranog profesionalnog usavršavanja Institut internih revizora priznaje i mnoge druge aktivnosti navedene u Politikama kontinuiranog profesionalnog obrazovanja (IIA Professional Certification Board, 2017). Primer ovih aktivnosti naveden je u Pravilniku o priznavanju CPE poena članovima UIRS

sa CIA sertifikatima koji primenjuje Udruženje internih revizora Srbije, afilijacija Instituta internih revizora poznata kao IIA Srbija. Navedene aktivnosti obuhvataju: "1. Učešće na stručnim skupovima; 2. Usmeno izlaganje na stručnim skupovima; 3. Prevođenje komponenti Međunarodnog okvira profesionalne prakse; 4. Prevođenje stručnih članaka, metodološkog materijala i drugih tekstova za potrebe UIRS; 5. Pisanje članaka za publikacije UIRS; 6. Aktivno učešće članova na funkcijama u radu Predsedništva, Nadzornog odbora, Etičkog odbora i Odbora za nominovanja. 7. Aktivno učešće članova u programima rada komisija i sekcija. 8. Aktivno učešće na projektima u kojima je UIRS nosilac projekta ili jedan od učesnika u projektu. Stručni skupovi obuhvataju: konferencije, seminare, treninge, radionice, panel diskusije i okrugle stolove." (Udruženje internih revizora Srbije: 2018b).

Zaključak

Profesionalno zvanje Certified Internal Auditor® (CIA®) je jedino globalno priznato zvanje za interne revizore i predstavlja standard za kompetencije i profesionalizam lica koja se bave internom revizijom. Opšta prihvaćenost ovog zvanja prvenstveno je rezultat je visokog kvaliteta nastavnog programa, koji se neprestano usklađuje sa potrebama poslodavaca. Zainteresovanost internih revizora za sticanje ovog profesionalnog zvanja rezultat je njegove opšte priznatosti u međunarodnom okruženju i činjenice da nosioci profesionalnog zvanja CIA imaju veće zarade od drugih internih revizora.

CIA ispit testira znanja i sposobnosti kandidata koja se odnose na savremenu praksu interne revizije. Program i sadržaj CIA ispita pripremljen je veoma detaljno. Grubo posmatrano, gradivo za sticanje CIA zvanja, obezbeđuje balansiran odnos osnovnih znanja iz interne revizije (oko 54% ishoda) i sticanje vičnosti/stručnosti koja je neophodna za rad u internoj reviziji (46% ishoda). Veliki udeo ishoda učenja koji se iskazuje kao vičnost/stručnost internog revizora u prva dva dela ispita pokazuje sposobnost revizora da stečena znanja iz interne revizije neposredno primenjuje u praksi. Veliki udeo ishoda u vidu sticanja osnovnih znanja u trećem delu ispita ima za cilj da revizorima da dobru osnovu za rad u bilo kojoj delatnosti, kako u privatnom tako i u javnom sektoru.

Za pripremu ispita osmišljene su prigodne alatke i dati su za učenje potrebni resursi. Kandidat može samostalno da prati svoj napredak, kao i da u svakom trenutku sagleda oblasti u kojima je neophodan dodatan rad.

Institut internih revizora omogućio je nekoliko načina pripreme CIA ispita, koje je lako uskladiti s ličnim mogućnostima lica koja se za taj ispit pripremaju.

Literatura

1. Đorić, G., 2019. Ishodi učenja. Univerzitet u Nišu. Dostupno na web sajtu: http://projects.tempus.ac.rs/attachments/project_resource/760/1014_M%20Chapter%204%20%20ishodi%20ucenja%20G_Djoric.pdf (Datum posete: 1.2.2019.).
2. IIA Professional Certification Board. 2017. Continuing Professional Education Policy: Requirements for Certification and Qualification Programs. Preuzeto 15.1.2019. sa <https://na.theiia.org/certification/Public%20Documents/CPE-Policy.pdf>
3. Sawyer, L.B. Dittenhofer, M.A., Scheiner, J.H. 2005. Sawyer's Internal Auditing, 5th ed., Altamonte Springs, Florida: The Institute of Internal Auditors.
4. The Institute of Internal Auditors (2018). About The IIA. Dostupno na web sajtu: <https://na.theiia.org/about-us/Pages/About-The-Institute-of-Internal-Auditors.aspx>. (Datum posete: 28.12.2018.)
5. The Institute of Internal Auditors (2018a). Certified Internal Auditor® (CIA®) Exam Syllabus. Dostupno na web sajtu: <https://na.theiia.org/certification/cia-certification/Pages/Exam-Syllabus.aspx>. (Datum posete: 29.12.2018.)
6. The Institute of Internal Auditors. 2017. CIA Exam: Why and How It's Changing. Dostupno na web sajtu: <https://na.theiia.org/certification/Public%20Documents/CIA-Exam-Syllabi-Changes-Handbook.pdf>. (Datum posete: 14.01.2019.)
7. Udruženje internih revizora Srbije. 2016. Збирка смерница интерне ревизије МОПП * СТАНОВИШТА * МОДЕЛИ, Beograd: Udruženje internih revizora Srbije.
8. Udruženje internih revizora Srbije. 2018. Збирка смерница интерне ревизије МОПП * СТАНОВИШТА * МОДЕЛИ, Beograd: Udruženje internih revizora Srbije.
9. Udruženje internih revizora Srbije. 2018a. <https://uirs.rs/standardi-i-smernice/o-standardima-i-smernicama/>. (Datum posete: 28.12.2018.)

10. Udruženje internih revizora Srbije. 2018b. **HOBO! Измене у програму ЦИА испита, у 2019. години.** <https://uirs.rs/novo-izmene-u-programu-cia-ispita-u-2019-godini/>. (Datum posete: 25.1.2019.)
11. Udruženje internih revizora Srbije. 2018b. **Pravilnik o priznavanju CPE poena članovima UIRS sa CIA sertifikatima.** Preuzeto 5.1.2019. sa <https://uirs.rs/wp-content/uploads/2016/12/Pravilnik-o-CPE.pdf>.
12. Udruženje internih revizora Srbije. 2019. **Globalni okvir kompetencija internih revizora.** Dostupno na web sajtu: <https://uirs.rs/wp-content/uploads/2016/12/O-globalnom-okviru.pdf>. (Datum posete: 14.1.2019.)

KNOWLEDGE AND COMPETENCES ATTAINED BY CERTIFICATION CERTIFIED INTERNAL AUDITOR (CIA)

Jozefina Beke-Trivunac²

Summary

Professional certification Certified Internal Auditor® (CIA®) is globally recognized internal audit certification, representing standards of knowledge and competencies of internal auditors. The recognition of this vocation is the result of the high quality of the curriculum, which is constantly aligned with the needs of employers. The interest of internal auditors for acquiring this professional title is the result of its general recognition in the international environment and the fact that the CIA professionals have higher earnings than other internal auditors. This text presents the CIA program content, learning tools and resources, and references for preparing CIA exam. The text also reviews the compliance of the CIA program with the requirements of the International Standards on Internal Auditing of the Institute of Internal Auditors. The basic conclusion is that the program for acquiring a professional title of CIA® is in line with the requirements set out in the International Standards on Internal Auditing and it enables candidates to gain the required knowledge and competencies.

² Jozefina Beke Trivunac, Ph.D., Full professor, ALFA BK University, Street Palmira Toljatija No. 3, Belgrade, Srbija, Telefon: +381 63 278 095, E adresa: jozefina.beke@live.com

Key words: *CIA exam, competencies of internal auditors, learning objectives*

JEL: *M42*

Datum prijema (Date received): 12.02.2019.

Datum prihvatanja (Date accepted): 24.03.2019.

PRIMENA AHP METODE U ODREĐIVANJU ZNAČAJA PRIMENE SAVREMENIH BANKARSKIH PROIZVODA NA USPEŠNOST POSLOVANJA BANAKA

Vlado Đurković¹, Miloš Radosavljević², Rifat Stanković³

doi:10.5937/Oditor1901069D

Pregledni rad
UDK
005.336:336.717
005.22

Rezime

Nemoguće je zamisliti savremeno poslovanje bez prisustva banaka i bankarskog tržišta. Kako se broj transakcija kao i učesnika progresivno povećava tako raste i konkurencija između samih banaka. Da bi se banka u surovim uslovima borbe za klijenta izborila za svoj udeo na tržištu i parirala drugim bankama neophodno je da prati trendove koji se pojavljuju u oblasti pružanja bankarskih usluga. Dinamičnost današnjeg poslovanja postavlja izuzetne zahteve pred poslovne subjekte, ali i banke kao njihov oslonac. Jedan od glavnih uslova da se održi korak sa modernim poslovnim kretanjima je uvođenje novih bankarskih proizvoda kao rezultat kontinuiranog rada i praćenja trenutnih potreba korisnika usluga u smislu prioritetnog zadatka za održavanje i unapređenje poslovanja banke. Na taj način zadržavaju se stari, ali privlače i novi klijenti.

Ključne reči: AHP metod, bankarski proizvod, uspešnost, poslovanje, banka

JEL: C80, G21

Uvod

Pojam odlučivanja postoji koliko i sama civilizacija. Nauka pokušava da pomogne donosiocima odluka prilikom izbora optimalne odluke razvijajući mnoge teorije.

¹ Redovni profesor Visoke škole za menadžment i ekonomiju u Kragujevcu, Kradordeva 52, 34000 Kragujevac, djurkovic.vlado@gmail.com

² Jedinica Vojske, Niš, Ulica Jadranska bb, 18000 Niš, e-mail: radosavljevicm93@gmail.com

³ Univerzitet za poslovne studije, Banja Luka, Jovan Dučića 23a, 78000 Banja Luka, djordjevicdragomir9@gmail.com

Jedna od njih je i višekriterijumsko odlučivanje, koje nudi niz reprezentativnih metoda za donošenje prave odluke.

Ideju i matematičku postavku metode analitičko hijerarhijskih procesa(AHP) postavio je Thomas Saaty sa ciljem da se pruži pomoć donosiocima odluke u rešavanju kompleksnih problema odlučivanja.

U ovom delu rada ćemo primenom naučne metode koju smo naveli pokušati da dođemo do rezultata dovodeći u vezu savremene proizvode bankarske industrije i njihov uticaj na odabir banke. Cilj ovog rada je da se pokaže kako primenom AHP metode može da se pomogne u odabiru najpovoljnije banke. Imajući u vidu činjenicu da najveći broj klijenata kod odabira banke sa kojom će poslovati još uvek koristi iskustvena znanja, mi ćemo u ovom radu da ukažemo na mogućnost naučnog zasnivanja odabira banke korišćenjem metoda višekriterijumskog odlučivanja.

Definisanje pojmova u problemu odlučivanja

Problem koji se u ovom radu posmatra, banka sa najboljim bankarskim proizvodom, obuhvata više pojmova koje je potrebno na početku definisati. Izbor najbolje banke je cilj ovog problema. Polazeći od definicije odlučivanja, da je odlučivanje izbor jedne iz skupa mogućih alternativa, pri čemu u skupu moraju postojati bar dve alternative može se zaključiti da je primena teorije odlučivanja u samom postupku izbora banke moguća.

Kriterijumi su najvažniji faktor u postupku odlučivanja, koji se odnosi na attribute koji su vezani za alternative između kojih vršimo odabir.(Krstić, & Vukasović, 2018; Jatić, & Ilić, 2018) U procesu izbora banke stoji na raspolaganju veći broj kriterijuma, koji su manje ili više važni u posmataranom slučaju. Kriterijumi moraju biti na početku precizno definisani, a u našem slučaju to su: osnovni proizvodi Cash menadžmenta, specijalni proizvodi CM, grupni proizvodi CM, trezorski poslovi.

Primena AHP metode u postupku izbora najpovoljnije banke

Postupak izbora banke sa najboljom ponudom predstavlja problem koji ćemo pokušati da realizujemo korišćenjem postupka AHP metode.(Rakić, Mitić, & Raspopović, 2012) Direktno u ovom radu akcenat nije stavljen na primenu softvera već na logičko-matematičku postavku problema.(Bogdanović, & Hadžić, 2019)

Svrha ovog rada će biti da se pokaže kako se u praksi korišćenjem pomenute metode može doći do optimalnog rešenja da bi se što više olakšao postupak izbora banke.(Đurica, 2011; Milojević, Mihajlović, & Vladisavljević, 2015)

Pretpostavka u ovom problemu je da biramo na bankarskom tržištu banku koja ima povoljne i savremene bankarske proizvode. Kao alternative u postupku odlučivanja

smo stavili razvijenost proizvoda Cash Menadžmenta u bankama Srbije.(Jovanović-Zattila, 2018)

Alternative u posmatranom problemu odlučivanja će se vrenovati na osnovu sledećih kriterijuma:

- **K₁ – Osnovni proizvodi Cash menadžmenta** je jedan od najvažnijih elemenata bankarskog proizvoda, koji predstavlja kriterijum minimizacije. Potrebno je stalno praćenje i analiza cena, kako onih koje se formiraju pod dejstvom tržišta, tako i onih koje se formiraju pod dejstvom vanekonomske faktora.
- **K₂– Specijalni proizvodi Cash menadžmenta** je takođe bitan element prilikom odabira najpovoljnije banke. Ovaj kriterijum ima dva podkriterijuma: **K₂₁** kvalitet koji odgovara u potpunosti i **K₂₂** kvalitet koji odgovara sa odstupanjem $\pm 2\%$.
- **K₃ –Grupni proizvodi Cash menadžmenta** predstavlja kriterijum minimizacije, a odnosi se na sredstva koja imaju tehnički karakter. Najčešće se izražava kvantitativno brojem meseci ili godina.
- **K₄ –Trezorski poslovi** se odnose ocenu moralnih vrednosti, stručnosti, iskustva, pouzdanosti i podobnosti za obavljanje trezorskog poslovanja. Ovaj kriterijum ima dva podkriterijuma i to **K₄₁** rukovanje i cuvanje ključevima trezora i **K₄₂** šifra trezora.

Kriterijumi i njihove relativne težine prema iskustvu u ovom postupku nabavke su:

- K₁ – Osnovni proizvodi Cash menadžmenta (0,60),
- K₂ – Specijalni proizvodi CM (0,20)
- K₃ – Grupni proizvodi CM (0,10) i
- K₄ – Trezorski poslovi (0,10).

Matrica odlučivanja u ovom slučaju prikazana je u tabeli 1:

Tabela 1. Ulazni podaci

Alternativ e	Kriterijumi			
	Osnovni proizvodi Cash Menadžmenta	Specijalni proizvodi CM	Grupni proizvodi CM	Trezorski poslovi
Banka 1	10000	zadovoljava	4	50
Banka 2	9000	zadovoljava	5	90

<i>Banka 3</i>	9500	U potpunosti zadovoljava	3	60
----------------	------	--------------------------	---	----

Izvor: Obračun autora

Kvantifikovanjem ove matrice, korišćenjem Saaty-jeve skale sa devet tačaka za dodeljivanje težina dobija se sledeća matrica:

Tabela 2. Kvantifikovani ulazni podaci

	Kriterijumi			
Alternative	Osnovni proizvodi Cash Menadžmenta	Specijalni proizvodi CM	Grupni proizvodi CM	<i>Trezorski poslovi</i>
Banka 1	10000	7	4	50
Banka 2	9000	7	5	90
Banka 3	9500	9	3	60

Izvor: Obračun autora

Procena relativnih težina

Na početku obrade problema potrebno je poći od određivanja relativnih težina kriterijuma, odnosno značajnosti kriterijuma. Za procenu relativnih težina kriterijuma koji se koriste prilikom izbora banke korišćiće se Saaty-jeva skala.

Tabela 3. Procena relativnih težina kriterijuma

	Osnovni proizvodi Cash Menadžme nta	Specijalni proizvodi CM	Grupni proizvodi CM	Trezorski poslovi
Osnovni proizvodi Cash Menadžmenta	1	3	5	7

Specijalni proizvodi CM	(3)	1	6	7
Grupni proizvodi CM	(5)	(6)	1	3
Trezorski poslovi	(7)	(7)	(3)	1
Σ	1,676	4,308	12,333	18

Izvor: Obračun autora

Tabela 4. Računanje sopstvenog vektora odgovarajućih sopstvenih vrednosti

	Osnovni proizvodi Cash Menadžmenta	Specijalni proizvodi CM	Grupni proizvodi CM	Trezorski poslovi	Σ	$W(\Sigma/4)$
Osnovni proizvodi Cash Menadžmenta	0,596	0,696	0,405	0,388	2,085	0,521
Specijalni proizvodi CM	0,198	0,232	0,486	0,388	1,304	0,326
Grupni proizvodi CM	0,119	0,038	0,081	0,166	0,404	0,101
Trezorski poslovi	0,085	0,033	0,027	0,055	0,2	0,05

Izvor: Obračun autora

Procenom relativnih težina podkriterijuma za kriterijum K_2 dobijene su sledeće vrednosti $K_{21} = 0,272$ i $K_{22} = 0,054$, a za kriterijum K_4 su dobijene vrednosti K_{41}

$=0,875$ i $K_{42}=0,125$. Na osnovu dobijenih vrednosti podkriterijuma dobijene su i odgovarajuće vrednosti kriterijuma koji su sadržali podkriterijume.

Poređenjem vrednosti težina kriterijuma koje smo dobili korišćenjem Saaty-jeve skale i vrednosti na osnovu iskustva može se zaključiti da kriterijum. (Gnanavelbabu, Arunagiri, 2018; Didem, Durmuşoğlu, 2018) Osnovni proizvodi CM u odnosu na njegovu važnost koja mu je data u praksi je precenjen. Za razliku od njega kriterijumu Specijalni proizvodi treba dati veću važnost, što govori dobijeni rezultat. Kriterijumi grupni poslovi CM i trezorski poslovi dobro su procenjeni u praksi o čemu govore dobijeni podaci.

Međusobno poređenje alternativa takođe će se vršiti Saaty-jevom skalom. (Mešić, 2018) Nakon formiranja tabela upoređivanja težina u parovima za svaku alternativu sledi računanje sopstvenog vektora sa svaku alternativu posebno.

Tabela 5. Računanje sopstvenog vektora odgovarajućih sopstvenih vrednosti (Osnovni proizvodi CM)

	Banka 1	Banka 2	Banka 3	Σ	$W(\Sigma/3)$
Banka 1	1	(5)	(3)	0,358	0,119
Banka 2	5	1	(3)	0,993	0,331
Banka 3	3	3	1	1,647	0,549

Izvor: Obračun autora

Tabela 6. Računanje sopstvenog vektora odgovarajućih sopstvenih vrednosti (Specijalni proizvodi CM)

	Banka 1	Banka 2	Banka 3	Σ	$W(\Sigma/3)$
Banka 1	1	2	(4)	0,632	0,210
Banka 2	(2)	1	(4)	0,398	0,132
Banka 3	4	4	1	1,164	0,654

Izvor: Obračun autora

Tabela 7. Računanje sopstvenog vektora odgovarajućih sopstvenih vrednosti (Grupni poslovi CM)

	Banka 1	Banka 2	Banka 3	Σ	$W(\Sigma/3)$
Banka 1	1	(3)	3	0,780	0,260
Banka 2	3	1	5	1,899	0,633
Banka 3	(3)	(5)	1	0,317	0,654

Izvor: Obračun autora

Tabela 8. Računanje sopstvenog vektora odgovarajućih sopstvenih vrednosti (Trezorski poslovi)

	Banka 1	Banka 2	Banka 3	Σ	$W(\Sigma/3)$
Banka 1	1	(5)	(3)	0,317	0,105
Banka 2	5	1	3	1,899	0,633
Banka 3	3	(3)	1	0,780	0,260

Izvor: Obračun autora

Određivanje rešenja problema

Pošto se izvrši procena relativnih težina alternativa u odnosu na svaki kriterijum ponaosob pristupa se određivanju najpovoljnije banke. Izbor banke se vrši na osnovu dobijenih sopstvenih vektora alternativa i prethodno dobijenih sopstvenih vektora kriterijuma. (Milojević, Mihajlović, & Vukša, S. 2018)

Tabela 9. Izbor najpovoljnijeg ponuđača

	Osnovni proizvodi Cash Menadžme nta	Specijalni proizvodi CM	Grupni proizvo di CM	Trezorski poslovi	Ukupni prioriteti alternativa
	0,521	0,326	0,101	0,05	
Banka 1	0,119	0,210	0,260	0,105	0,169
Banka 2	0,331	0,132	0,633	0,633	0,423
Banka 3	0,549	0,654	0,105	0,260	0,408

Izvor: Obračun autora

Iz tabele 9. može se videti da nakon sprovođenja postupka AHP metode, za dati primer, redosled alternativa prema redosledu bi bio sledeći: "Banka 1" (17%), "Banka 2" (42%), "Banka 3" (40%), iz čega se vidi da bi najbolja odluka bila odabir "Banka 2".

Zaključak

Kao u svakoj poslovnoj organizaciji, a i u banci, najodgovorniji za upravljanje je menadžment. U tržišnu trku koja neprekidno traje i sve više ubrzava, banka treba da izađe sa kvalitetnim rešenjima što bi potencijalne klijente opredelilo da koriste usluge baš te banke. Kako bi se to postiglo banka mora izaći sa inovacijama koje će klijentima olakšati posao i uveriti ih u sigurnost banke.

Da bi potencijalni klijent efikasno odabrao banku koja će za njega biti najpovoljnija neophodno je sagledavanje ukupne ponude na tržištu kroz objedinjen sistem. U obzir treba uzeti relevantne podatke kojima se raspolaže na osnovu postignutih rezultata iz prethodnog perioda i novih paketa koje banka nudi. Pomenuti proces je veoma zahtevan, posebno kod složenih sistema sa više delatnosti i velikim brojem zaposlenih. Zato u odlučivanju ne treba zaobići informacioni sistem koji će

precizno, na osnovu unetih vrednosti, izračunati koja je najpovoljnija banka prema zadatim parametrima.

Pored konkretnih činjenica o rezultatima banke i onome što nudi, značajnu ulogu ima marketing. Tako se tražnja upoznaje sa ponudom i detaljnim uslovima koji se nude. Velike količine novca se izdvajaju u marketinške svrhe što samo po sebi dokazuje važnost i ulogu marketinga u takvom posredovanju.

Imajući u vidu moderne tendencije, kao i zahteve klijenata, banka mora biti spremna da na adekvatan način odgovori i izdvoji se od drugih. Kada se usklade mogućnosti banke da pruži očekivanu uslugu povoljnije od konkurencije, njena egzistencija se može smatrati izvesnom. Isto tako poslovni subjekt mora pažljivo izvršiti selekciju kome će poveriti jedan tako ozbiljan posao od krucijalnog značaja za njegovo funkcionisanje.

Literatura

1. Basle Committee on Banking Supervision. 2001. Internal Audit in Banks and the Supervisor's Relationship with Auditors
2. Bogdanović, S., & Hadžić, M. (2019). Strategic multicriteria decision-making process in agriculture. *Ekonomika poljoprivrede*, 66(1), 89-106.
3. Canadian Institute of Chartered Accountants. 1999. Continuous Auditing. Canadian Institute of Chartered Accountants
4. Didem Z., Durmuşoğlu, U. (2018) Assessment of techno-entrepreneurship projects by using Analytical Hierarchy Process (AHP). *Technology in Society*, 54(8), pp. 41-46
5. Đurica, M. (2011). Marketing istraživanje u funkciji razvoja bankarskih proizvoda i usluga. *Anali Ekonomskog fakulteta u Subotici*, (25), 29-38.
6. Enew & Waite. 2007. Financial service marketing: an international guide to principles and practice. Oxford.
7. Erić, D., Đukić, M. (2012) Finansijska tržišta u uslovima krize, Beograd.
8. Gnanavelbabu, A. Arunagiri P. (2018) Ranking of MUDA using AHP and Fuzzy AHP algorithm. *Materials Today: Proceedings*, 5(1), pp. 13406-13412
9. Jatić, S., & Ilić, M. (2018). Tradicionalni i novi poslovni modeli u bankarskoj industriji. *Bankarstvo*, 47(1), 106-117.

10. Jovanović-Zattila, M. (2018). Upravljanje bankarskim rizikom. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 57(81), 139-150.
11. Krstić, D., & Vukasović, D. (2018). On-line finansijske transakcije u plaćanjima malih vrednosti. *Oditor - časopis za Menadžment, finansije i pravo*, 4(2), 39-47.
12. Mešić, D. (2018). Transformacija bankarskih sistema u zemljama Zapadnog Balkana. *Bankarstvo*, 47(4), 86-107.
13. Milojević, I. M., Mihajlović, M. B., & Vukša, S. Đ. (2018). Novčani tokovi privrednog subjekta kao predmet revizije. *Vojno delo*, 70(3), 361-371.
14. Milojević, I. M., Mihajlović, M. B., & Vladislavljević, V. D. (2015). Economic-accounting aspects of solving the problem of carbon emission. *Vojno delo*, 67(6), 43-52.
15. Mirjanić, B. (2013) *Finansijska tržišta*, Beograd.
16. Rakić, S. S., Mitić, P. D., & Raspopović, N. V. (2012). Primena koncepta 'zelenog' u finansijama i bankarstvu. *Poslovna ekonomija*, 6(2), 167-182.
17. Đukić, Đ. (2012) *Bankarstvo i kriza*, CID Ekonomski fakultet, Beograd.
18. Ćirović, M. (2006) *Bankarstvo*, Beograd, CID Ekonomski fakultet, Beograd.
19. www.pogo.org
20. www.scindeks.ceon.rs

APPLICATION OF THE “AHP” METHOD IN DETERMINING THE IMPORTANCE OF THE APPLICATION OF MODERN BANKING PRODUCTS TO THE PERFORMANCE OF BANKS

Vlado Đurković⁴, Miloš Radosavljević⁵, Rifat Stanković⁶

Abstract

It is impossible to imagine a modern business without the presence of banks and the banking market. As the number of transactions and participants progressively increases, competition between banks is increasing as well. In order to ensure that

⁴ Full professor, Faculty of management and economy, Kragujevac, Kradordeva 52, 34000 Kragujevac, djurkovic.vlado@gmail.com

⁵ Defence unit, Niš, Street Jadranska bb, 18000 Niš, radosavljevicm93@gmail.com

⁶ University for business studies, Banja Luka, Street Jovan Dučića No. 23a, 78000 Banja Luka, B&H, djordjevicdragomir9@gmail.com

the bank, in the crude conditions of the fight for the client, has won its market share and participated with other banks, it is necessary to follow the trends that appear in the field of providing banking services. The dynamics of today's business puts extraordinary demands on business entities, as well as banks as their backbone. One of the main conditions to keep pace with modern business trends is the introduction of new banking products as a result of continuous work and monitoring the current needs of service users in terms of a priority task for maintaining and improving the bank's operations. In this way, the old ones are retained, but new clients are also attracted.

Key words: *“AHP” method, banking product, performance, business, bank*

JEL: *C80, G21*

Datum prijema (Date recieved): 22.10.2018.

Datum prihvatanja (Date accepted): 11.03.2019.

RECEPCIJA RIMSKOG PRAVA

Mirjana Zorić¹, Milica Župljanić²

doi:10.5937/Oditor1901079Z

Pregledni rad
UDK
340.132.2
34(37)

Rezime

Recepcija rimskog prava je preuzimanje (recipiranje) rimskog prava i njegovo korišćenje kao pozitivnog (važećeg) prava u Evropi u srednjem i novom veku. Rimsko pravo je na taj način ugrađeno u same temelje modernog evropskog prava, a njegov uticaj naročito se ogledao u razvoju građanskog prava i građanskih zakona (zakonika) evropskih zemalja u 19. veku.

Rimsko pravo (ius Romanum, ius Romanorum) označava pravni poredak koji je važio u rimskoj državi od njenog osnivanja (osnivanja Rima 754. godine pre nove ere), pa sve do smrti vizantijskog (istočno-rimskog) cara Justinijana I 565. godine nove ere. Justinijanova kodifikacija - Corpus Iuris Civilis, zbornik koji je objavljen između 529. i 534. godine predstavlja završnu fazu u razvoju rimskog prava.

U novom veku (negde pre, a negde kasnije) recipirano rimsko pravo prestalo je da važi kao pozitivno pravo u Evropi, a zamenile su ga građanske kodifikacije (građanski zakonici): u Francuskoj, u vreme Napoleona - Code Civile (Građanski zakonik) donet 1804, u Austriji Opšti građanski zakonik iz 1811, a u Nemačkoj jedinstveni Građanski zakonik iz 1896. godine. U Kneževini Srbiji prvi Građanski zakonik donet je 1844. godine.

Ključne reči: rimsko pravo, pravници, recepcija, kodifikacija, zakonik, zakoni, građansko pravo

JEL: K15

¹ Redovni profesor, Visoka škola za menadžment i ekonomiju Kragujevac, Karađorđeva 52, e-mail: zoricmirjanamira@gmail.com

² Docent, Visoka škola EPOHA Beograd, Mileševska 40a, e-mail: mzupljanic@gmail.com

Uvod

Smatra se da su rimski pravници klasičnog perioda, odnosno pravници koji su se bavili rimskim klasičnim pravom u starom veku, postavili temelje pravne nauke. Njihovo delo nastavili su glosatori i postglosatori u srednjem veku, italijanski pravници koji su rimsko pravo proučavali i tumačili na osnovu Justinijanovog zbornika *Corpus iuris civilis*, nastalog u Vizantiji u 6. veku naše ere. Primat u proučavanju rimskog prava preuzimaju potom francuski pravници kasnog srednjeg veka, a zatim, holandski i nemački pravници, počev od 16. veka pa nadalje. Veliki značaj za izučavanje prava i njegov razvoj imale su pravne škole koje su u Evropi nastale pod uticajem humanizma i renesanse. Među njima se ističu: Škole glosatora i postglosatora; Francuska istorijska škola (Škola elegantne jurisprudencije) koja je insistirala na originalnim tekstovima i čistim izvorima, odbacujući tumačenja glosatora i postglosatora (Stanojević, Antić, 2004) (škola je objavila i autentično izdanje Justinijanove kodifikacije); Škola prirodnog prava u Holandiji, pod čijim su uticajem nastali zakonici u Bavarskoj, Pruskoj, Austriji, Francuskoj i Nemačkoj, a kao reakcija na ovu školu nastala je i Nemačka istorijska škola.

U zborniku *Corpus iuris civilis* kodifikovana je celokupna pravna zaostavština klasičnog rimskog perioda i na taj način u originalnom obliku sačuvana su najznačajnija dostignuća pravne teorije rimskih pravnika pomenutog perioda. U svojoj viševjekovnoj istoriji Rimljani su ustanovili originalna pravila, pravnu terminologiju i pravne institute koji ni posle mnogih vekova nisu izgubili svoju upotrebnu vrednost i do današnjih dana su ostali na snazi, naravno, uz odgovarajuću nadogradnju i prilagođavanje potrebama novog vremena. Na temelju rimskog prava izgrađeni su pravni pojmovi, norme, pravila i kategorije pravnih instituta od značaja za celokupan pravni sistem, kao i različite oblasti koje je prihvatila savremena praksa i pravna nauka ne samo u Evropi, već i u svetu. Rimsko pravo će tako od 12. veka postati sastavni deo evropskog obrazovnog sistema. (Stanković, 2017)

U vreme kada je osnovan prvi univerzitet u Evropi, u Bolonji 1119. godine, jedan od njegovih profesora (Irnerije) usmerio je delatnost ovog univerziteta na izučavanje rimskog prava. Za to su postojale određeni istorijski razlozi (okolnosti), ali je činjenica da je Bolonja postala centar odakle će se rimsko pravo (i njegovo izučavanje) proširiti po čitavoj Evropi. Prvi univerziteti pravne studije su temeljili na Justinijanovoj kodifikaciji rimskog prava - *Corpus Iuris Civilis*, zborniku koji će u Evropi postati sinonim za pravo. Irnerije i njegovi naslednici su, proučavajući tekst Justinijanovih zbornika, upisivali na marginama ili između redova svoje beleške – glose, po kojima su nazvani - glosatorima. Ove beleške su vremenom sve više zalazile u pravna pitanja, pretvarajući se u svojevrstan komentar Justinijanove kodifikacije. Njihovo tumačenje pojedinih problema u izvorima, sposobnost za uopštavanje, razgraničavanje i povezivanje pojmova, težnja ka sistematičnosti -

osobine koje su nedostajale rimskim pravnicima – predstavljali su doprinos razvoju modernog pravnog metoda.(Stefanović, 2018)

Glosatori su poznati kao začetnici, utemeljitelji pravnog (normativnog) metoda. Nije ih zanimala (pravna) praksa, samim tim ni pravo koje se primenjivalo u evropskim zemljama njihovog perioda. Oni su dogmatski pristupali Justinijanovoj kodifikaciji, doživljavajući je kao *ratio scripta* (pisani razum), kao dogmu koju samo treba pravilno razumeti uz pomoć logičkih instrumenata, zapostavljajući na taj način istorijsku dimenziju Justinijanove kodifikacije. Međutim, njihovi brojni učenici su svoju karijeru po završetku studija često nastavljali kao pravnici u institucijama i gradovima, primenjujući u praksi znanja stečena u Bolonji i na ostalim univerzitetima u severnoj Italiji iz oblasti rimskog prava, pre svega rešenja koja je nudila Justinijanova kodifikacija.(Stanković & Vladetić, 2018) U tom smislu, otišlo se i korak dalje: rimsko pravo je dopunjavano običajnim (pa i kanonskim) pravom i prilagođavano novim uslovima i potrebama njegovih korisnika. Za razliku od njegove posredne primene koja se odvijala pod uticajem školovanih pravnika, u Nemačkoj se rimsko pravo neposredno primenjivalo na temelju naredbe samog vladara. Tako se recipirano (preuzeto) rimsko pravo upotrebljavalo kao pozitivno, opšte pravo (*ius commune*) gotovo u čitavoj Evropi u srednjem veku i početkom modernog razdoblja. Pravnici koji su proučavali rimsko pravo nazivali su se kameralistima ili pandektistima, a pravo koje je u tom procesu stvarano još i - pandektnim pravom. To je bio naziv za opšte pravo koji je potekao od Justinijanove kodifikacije klasičnog rimskog prava *Digesta seu Pandectae*.

Na taj način otpočeo je proces prihvatanja (receptije) rimskog prava, najpre u Italiji, a zatim i u drugim zemljama Evrope. Vremenom će izučavanje rimske pravne nauke početi da oblikuje i evropsku pravnu praksu, a ova je, opet, davala nove impulse i podsticaje univerzitetskoj nastavi iz ove oblasti. Razvoj evropskog društva, privrede i kulture u novom veku menjao je važeće (pozitivno) pravo koje se temeljilo na iskustvima rimskog prava, postavljao je nove zahteve pred pravni obrazovni sistem, pred razvoj pravne teorije i nudio nove naučne izazove. Rimsko pravo će u tim okvirima, negde pre a negde kasnije, izgubiti ekskluzivnu ulogu jedinog „učenog prava“, ali se i danas smatra nezaobilaznim delom univerzitetske nastave ne samo u Evropi, već i u svetu.

Corpus iuris civilis

Komisija koju je Justinijan imenovao 528. godine, sa zadatkom da prikupi i kodifikuje celokupnu pravnu zaostavštinu klasičnog rimskog perioda, obavila je posao za relativno kratko vreme i zbornik je objavljen 529. godine pod nazivom *Codex Iustinianus* - Justinijanova kodifikacija. Sastoji se od pet delova - *Codex Iustinianus*, *Digestae*, *Institutiones*, *Codex repetitae praelectionis* i *Novelae*.

Digeste (lat. Digestae), ili *Pandectae* (grč. – sveobuhvatna knjiga, enciklopedija) su najvažniji izvor o rimskom pravu, a čine ih zbornici (ukupno 50 knjiga) u kojima su u sažetoj formi dati najznačajniji tekstovi rimskog prava klasičnog perioda. U njima su sublimirana sva dostignuća klasične pravne nauke. Zbornici sadrže zapise i mišljenja 39 rimskih pravnika o raznim pitanjima. (Bardžić, Đurić, & Mrdić, 2017; Perović, 2017)

Novele predstavljaju takođe važan deo Justinijanove kodifikacije. Njima su obuhvaćene reforme koje je Justinijan izvršio u porodičnom i naslednom pravu, ali se veliki broj novela odnosio i na javno i crkveno pravo. Pisane su starogrčkim jezikom, a iz njihovog sadržaja može se zaključiti da su bile prilagođene i usmerene ka potrebama vremena u kojem su nastale.

Novo oživljavanje rimskog prava, preko recepcije Justinijanove kodifikacije kao njegovog jedinog izvora, otpočelo je u Italiji u ranom srednjem veku. Ova zemlja će biti i prvo središte njegovog proučavanja, recipiranja i daljeg razvoja u čitavoj Evropi. U 16. veku, sa pojavom humanizma, vodeću ulogu u tom smislu preuzela je Francuska; u 17. veku došao je red na Holandiju da dâ svoj doprinos razvoju pravne nauke, a u 19. veku novi pomaci u tom smislu ostvareni su u Nemačkoj. U svakom od pomenutih razdoblja naglasak je bio na nekom drugom aspektu izučavanja i korišćenja rimskog prava. (Stein, 2007)

Recepcija rimskog prava

Posle rušenja Zapadnog rimskog carstva (476. godine), njegov istočni deo opstaje pod nazivom Istočno rimsko carstvo, ili Vizantija, nastavljajući državotvornu tradiciju nekada moćnog Rimskog carstva gotovo još punih hiljadu godina (do pada Carigrada 1453. godine). Veliki procvat Vizantija će doživeti u 6. veku zahvaljujući temeljnim reformama cara Justinijana I koje su obuhvatile i oblast prava. Podstaknut idejom da obnovi i reafirmiše najveće domete rimskog prava klasičnog perioda i ugradi ih u temelje države na čijem je čelu bio, Justinijan je 528. godine imenovao komisiju koja je imala zadatak da od postojećih pravnih kodeksa i novela koji su u to vreme bili u upotrebi sastavi novi zbornik carskih konstitucija. Tako je nastala Justinijanova kodifikacija - *Corpus iuris civilis*, zbornik zakona koji će se primenjivati ne samo u Vizantiji Justinijanovog i kasnijeg perioda, već će poslužiti i kao osnova za recepciju rimskog prava u zemljama zapadne i centralne Evrope u srednjem i novom veku. (Bujuklić, 2018)

U vreme dok je Vizantija u civilizacijskom smislu nastavljala da održava kontinuitet Rimskog carstva, u njegovom zapadnom delu, gde su u ranom srednjem veku nikle germanske „varvarske“ kraljevine, naizgled je prekinut svaki kontinuitet s Rimom, a antička civilizacija pretrpela je na ovom prostoru potpuni slom. Međutim, zahvaljujući novonastalim okolnostima stvorili su se uslovi da se

zapadnoevropsko srednjovekovno društvo vrati rimskom pravu i otpočne njegovu primenu u državama koje su se rađale na temeljima antičkog rimskog carstva.

Novi, feudalni društveno-ekonomski odnosi koji su iznedrili privilegovane društvene subjekte – vladare, feudalnu i crkvenu hijerarhiju, autonomne i razvijene gradove, a u njima građansku klasu koja će dati novi impuls civilizacijskom razvoju evropskog društva, zahtevali su u pravnom smislu uređene društvene odnose koji se nisu mogli oslanjati samo na zatečeno običajno pravo. Za razvoj privrede, trgovine i robnog prometa, posebno gradova, bio je neophodan uređeni pravni sistem koji će regulisati te odnose, zaštititi privatno vlasništvo, omogućiti funkcionisanje države i svih njenih subjekata, garantovati slobodu ugovaranja i urediti pravo nasleđivanja. U takvim uslovima, od kraja 11. veka rimsko pravo dobija sve više na značaju u pravnom životu zapadne, a potom i srednje Evrope. Ključnu ulogu u tome imale su srednjovekovne italijanske pravne škole (glosatora i postglosatora), koje su pravila rimskog prava sadržana u Justinijanovoj kodifikaciji (*Corpus iuris civilis*) povezivale s kanonskim (crkvenim) i običajnim pravom, prilagođavajući ih potrebama ondašnjeg života i pravne prakse. Na taj način postupno je oblikovano *ius commune* – opšte pravo koje će se u srednjem veku i na početku modernog razdoblja primenjivati gotovo u čitavoj Evropi.

Na postavkama rimskog prava vekovima su obrazovani naraštaji studenata koji su ga potom, kao vodeći pravnici, primenjivali u svojim zemljama i u hijerarhiji Katoličke crkve. Korišćenje recipiranog rimskog prava, kao opšteg prava, već je u srednjem veku bilo prošireno na gotovo sve zemlje zapadne i srednje Evrope. Izuzetak su bile Mletačka Republika, koja je nastojala da istakne suverenost i autonomnost sopstvenog pravnog sistema, te Engleska, gde je Mertonskim statutom iz 1236. godine recepcija rimskog prava bila izričito zabranjena, pa je ta zemlja ostala izvan evropsko-kontinentalnog kruga prava. Recepcije nije bilo ni u Skandinaviji, niti u pravoslavnim zemljama. Ipak, i u ovim sredinama pravna praksa je ponekad posezala za rešenjima i terminologijom recipiranog rimskog prava. (Slavnić, 2008; Stefanović, 2018)

Veliki podsticaj u razvoju evropskog društva u poznom srednjem veku dali su renesansa i humanizam, najavljujući povratak antičkim, grčkim i rimskim uzorima i idejama, pre svega na polju kulture i umetnosti, ali i prava. Renesansa i humanizam neosporno su dali novi impuls recepciji rimskog prava, upravo zahvaljujući svojom vezanošću za klasične antičke vrednosti kojima je pripadalo i rimsko pravo.

Recepcija rimskog prava u srednjovekovnim evropskim državama bila je postepena, posredna i neposredna. U tom smislu naročito se ističu Nemačka i Španija. Recepcija je u ondašnjim uslovima bila od višestrukog značaja:

omogućavala je da se na velikom geografskom prostoru obavlja pravni saobraćaj po istim normama za podanike različitih država, što je bilo preduslov za njihovo ekonomsko povezivanje; u većini zemalja rimsko pravo je dalo pravni okvir za uređenje odnosa kojima lokalno običajno pravo nije bilo doraslo; ona je stvorila zajednicu pravnika koji su bili osposobljeni da deluju u različitim sredinama; omogućila je da pravo postane intelektualna disciplina koja prati opšti razvoj ljudske misli i, zahvaljujući recepciji, nastao je kontinentalno-evropski pravni krug, skup pravnih sistema koje povezuju zajedničke karakteristike, posebno kada je reč o ulozi teorije u izgradnji prava.

Ako se pod recepcijom rimskog prava podrazumeva njegovo preuzimanje u evropskim zemljama srednjeg veka, u slučaju Italije i južne Francuske ovaj termin se ne može smatrati u potpunosti adekvatnim. Naime, kako su ove države-oblasti predstavljale deo starog Rimskog carstva, u njima se rimsko pravo i dalje smatralo važećim, jer je bilo njihovo „nacionalno“ pravo, pa se samim tim u kontinuitetu primenjivalo i u novim društvenim uslovima. Recepcija se u takvim uslovima ostvarivala po principu *via facti* (sama po sebi) – bez ikakve intervencije države, praktičnim delovanjem na terenu pravnika obrazovanih na rimskom pravu.

Važnu ulogu u recepciji rimskog prava odigrali su nemački carevi, koji su se kao poglavari Svetog Rimskog Carstva smatrali naslednicima rimskih imperatora. Tako je 1495. godine car Maksimilijan I odlučio da se osnuje Vrhovni komorni sud (*Reichskammergericht*) sa zadatkom da primenjuje rimsko pravo kao opšte pravo (*gemeines Recht*), čime je ostvarena recepcija dobila i službenu potvrdu na ogromnom području ovog carstva koje je pokrivalo čitavu centralnu Evropu.

Formalno, proces recepcije rimskog prava, nakon vekova njegovog kontinuiranog trajanja, bio je okončan u većini evropskih zemalja donošenjem građanskih zakonika tokom 19. i 20. veka. U čitavom ovom razdoblju, tradicija rimskog prava ostala je vitalna zahvaljujući nemačkoj pandektističkoj (istorijskoj pravnoj) školi koja je uticala na zakonodavstvo, doktrinu i praksu privatnog prava u nizu evropskih zemalja u drugoj polovini 19. i u 20. veku.

Nauka o rimskom pravu

Vraćanje antičkim izvorima dalo je novi podsticaj izučavanju i recepciji rimskog prava, u čemu su veliki značaj imale pravne škole koje su u Evropi nastale upravo pod uticajem humanizma i renesanse. One su se bavile proučavanjem, interpretacijom i tumačenjem klasičnog rimskog prava, doprinoseći na taj način ne samo njegovoj recepciji, već i razvoju nauke o rimskom pravu. Među njima naročito su se isticale: 1. Škola glosatora; 2. Škola postglosatora; 3. Škola elegantne jurisprudencije; 4. Škola prirodnog prava i 5. Nemačka istorijska škola.

Škola glosatora

Zasluga za početak sistematskog izučavanja prava u srednjem veku, pre svega rimskog prava, kao i za jedno od prvih naučnih određenja Justinijanove kodifikacije nalazimo u školi glosatora u Bolonji. Za osnivača škole glosatora uzima se Irnerius, koji je bio profesor na Univerzitetu u Bolonji na predmetu rimsko pravo i koji je prvi počeo da proučava i komentariše *Digeste*.(Marković, 2018)

Škola glosatora je dobila ime po glosama – beleškama, koje su njeni predstavnici ispisivali proučavajući Justinijanovu kodifikaciju. Ovo je bila jedna od prvih škola koja se bavila recepcijom rimskog prava i čiji se rad sastojao u proučavanju rimskog prava onako kako je ono interpretirano u Justinijanovoj kodifikaciji. Kada posmatramo ovaj pravac učenja, Justinijanova kodifikacija se može smatrati izvorom za koji nije bilo potrebe za dodatnim komentarima, odnosno za nju se smatralo da je knjiga koje nema komentara, bez pogovora. Ona je imala poseban značaj kao i svoju originalnu vrednost što se može u nekom delu poistovetiti sa odnosom koji u današnje vreme ima sveto pismo za kanonske vernike hrišćanstva.

Ako posmatramo ovaj pravac, možemo doći do zaključka da se Justinijanova kodifikacija i poštovanje koje je ona izazivala među naučnicima iz oblasti prava u to vreme bila na visokom nivou. Ovo je u toliko značajnije, jer se glosatori smatraju pravnicima koji su svoje beleške upisivali između redova (*glossa interlinearis*) odnosno uz na krajevima teksta uz margine (*glossa marginalis*) Proučavanje u ovoj školi bilo je pragmatično, kazuističko, fragmentarno, antiistorijsko i dogmatsko.(Kurtović, Ranđelović, 2010)

Može se smatrati da su novi pojmovi u ovom pravnom učenju nastajali iz pogrešnog čitanja latinskih originalnih tekstova, što će se ispostaviti da se u kasnijem vremenu visoko kotiralo među pravnicima i od čega je pravna nauka imala velike koristi. Primera radi VII vek ima poseban značaj za pravnu nauku, jer se tada prvi put uvodi termin „pozitivno pravo“, što danas ima izuzetan značaj, a njegov nastanak se vezuje za pogrešno tumačenje termina *ius positium*. Za tumačenje Justinijanove kodifikacije u izvodima imalo je nužni karakter, jer nije bilo drugog načina da se prisvoje određeni termini rimskog prava, što se u ovom periodu može smatrati i zadovoljavajućim.

Zasluga glosatorske pravne škole mišljenjana je u tome što ona prva daje smer razvoju nove naučne discipline odnosno pristupa izučavanju rimskog prava, što se održalo i do današnjice.

Škola postglosatora

Naredni pravac izučavanja rimskog prava koji se pojavio krajem XIII. veka prenosi se na postglosatore. Jedan od njegovih glavnih predstavnika profesor Bartolus poznat je i po tome što se smatra začetnikom međunarodnog privatnog prava.

Predstavnici ove škole imali su drugačiji pristup u proučavanju rimskog prava od glosatora. (Ilić, 2015) Oni su nastavili sa razvojem pravne teorije rimskog prava, pri čemu su napustili određene pravne tekovine koje su negovali glosatori, a za šta je služila Justinijanova kodifikacija. Ovaj pravac se najviše razvijao u pravcu primene pravnih normi u realnom svetu. Često su, u tom smislu, davali stručna mišljenja o pojedinim pravnim problemima, doprinoseći na taj način razvoju pravne prakse. Osim toga, postglosatori su rimsko pravo nadograđivali pravnim teorijama kanonskog i germanskog prava, što je bio preduslov za recepciju rimskog prava i njegovo prevođenje u opšte pravo, naziv koji je dominirao u srednjem veku. Takođe, vršili su upoređivanje rimskog prava sa važećim lokalnim pravom, sa gradskim statutima i feudalnim običajima.

Zahvaljujući postglostorskom proučavanju rimskog prava i njihovoj slobodi koju su iskazivali prilikom tumačenja Justinijanove kodifikacije, sve pravne izreke i definicije, tadašnjeg doba i pripisujemo Rimljanima, upravo iz njihove težnje da prošire uticaj rimskog prava i odgovore potrebama tadašnjeg društva. Njihovoj usmerenosti ka praksi, u većem intenzitetu nego glosatori, svedoči činjenica da se rimsko pravo počinje učiti i van teritorije Italije i pristupa se afirmisanju predašnjih nedoumica rimskih pravika, odnosno, pribegava se uopštavanju i pronalaženju pravila iz pojedinih rešenja. Taj takozvani „italijanski metod“ (*mos italicus*) kako je zaživeo u Evropi, činili su dogmatizam i odsustvo istorijsko-kritičkog odnosa prema rimskom pravu (Milošević 2010).

Škola elegantne jurisprudencije

Dokazano je, da svaki sistem ima svoje vreme, prostor i perspektivu gledanja. U to vreme, Francuska predstavlja epicentar spajanja nauke i umetnosti i kamen temeljac „elegantnoj pravnoj školi“ iliti „školi elegantne jurisprudencije“ koju rađa 16. vek na Univerzitetu u Buržu, pod okriljem humanizma i renesanse. (Vuletić, 2015) U potrazi za izvornim rimskim pravom, nezavisno od postglosatorskih i glosatorskih proučavanja i izuzimanja i degradacije njihovih stavova, uspostavljen je novi pristup i nova perspektiva gledanja u proučavanju rimskog prava. Grčki i latinski jezik, kao podrazumevani, sastavani deo humanističkog obrazovanja, antička kultura i civilizacija, su bili predispozicija tom pristupu, pa se do izvornih tekstova u Digestama dolazi putem Carigrada, gde otkrivaju prve interpolacije (umetanja) i drugu istorijski slojevitost. (Hanson, 2018) Predstavnicima škole elegantne jurisprudencije istorija predstavlja pomoćno i osnovno sredstvo kojom sistematski proučavaju u celini, pojavu, kakva je pravo. Otuda i naziv „stara istorijska škola“ i isticanje diferentnosti u odnosu na školu nastalu u 19. veku. (Sić, 2015) Pravna istorija i nauka o rimskom pravu nastaje njihovim upornim analizama stila i jezika dokumenata, autentičnosti rukopisa, pa je ovaj metod, nazvan *mos gallicus* („galski“ francuski metod).

Škola prirodnog prava

Iako je „opšte pravo“ svakako prilagodljivije potrebama društva, praksa nije uspjela u potpunosti da izdejsvuje pimenu rimskog prava. Nasuprot „školi elegantne jurisprudencije“, nastaje „škola prirodnog prava“, koja je imala veliki uticaj na razvoj građanskog prava i postala univerzitetski prihvaćena i vladajuća krajem 17. i početkom 18. veka. (Ke, 2018) Njen osnivač Hugo Grocije, ostaje zapamćen kao zastupnik ideje o prirodnom pravu i do 19.veka uživa veliki notabilitet. Predstavnici pve škole, prirodno pravo posmatraju kao skup normi, razumom saznate i kao takve saglasne ljudskoj prirodi i njenom okruženju, pa rešenja konkretnih situacija su iznedrena iz najopštijih umnih načela. Mnogi pravni običaji, sklopljeni u jedinstven sistem, stvorili su ideju o univerzalnom i nepromenljivom prirodnom pravu koje poput geometrijskog aksioma, postoji uvek i svuda. Ideje ove škole su ostale kao temelj pravnoj državi, ljudskim pravima i demokratiji, naročito idejom o društvenom ugovoru, kojom se građanima kao stvaraocima države izražava pristanak na određeno ograničenje slobode pod uslovom da im država i garantuje i obezbedi zaštitu njihovih ljudskih prava (Cvetković-Đorđević, 2015). Njihova jednakost, privatna svojina, lična sloboda, su vrednosti osnovne vrednosti koje se ističu i nalažu u shvatanju prirodnog prava. Legitimnost pozitivnog prava se procenjuje na osnovama prirodnog prava i ono se kodifikacijom dovodi u saglasnost sa prirodnim pravom i na taj način se obezbeđuje hirarhija u uređenom pravnom sistemu. najpoznatije kodifikacije građanskog prava, nastale pod uticajemmm ovog pravca su iz 1804. francuski Građanski zakonik (Code civil ili Napoleonov kodeks) i austrijski iz 1811. Opšti građanski zakonik (Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch).

Istorijska škola

Mnogi mislioci i teoretičari koji su smatrali da je pravo istorijski proizvod i izraz narodnog duha, koje se razvija stihijski, spontano i u kontinuitetu, a ne proizvod razuma i volja zakonodavca, su i odgovorili ideji o prirodnom pravu, stvaranjem istorijske pravne škole, u Nemačkoj, krajem 18. i početkom 19. veka, utemeljenu romantizmom (Marković, 2008). Mnogi pravni pojmovi su izgrađeni, napredovale su i metode tumačenja i kritički nastrojeni su se bavili izučavanjem izvora rimskog prava Kao protivnici kodifikacija, predstavnici ove škole, bave se izučavanjem originalnog izvora prava i orijentisani su na Justinijanvu kodifikaciju (Corpus iuris civilis), pa su stoga nazvani pandektista. Predavanja filozova Fihtea, profesora berlinskog univerziteta, i profesora rimskog prava u Berlinu, Karla Fridriha Fon Savinji, nemačkog pravnika francuskog porkla, predstavljala su teorijsku podlogu kojom se služila ova škola, pa tek sa Nemačkim građanskim zakonikom

1900.godine, rimsko pravo i u nemačkoj postaje isključivo istorijska disciplina. Iako je ostao bezuspešan pokušaj u njihovoj težnji da stvore nemačko pravo, započeli su eru modernog pristupa izučavanju istorije i njenom formiranju kao posebne naučne discipline.

Zaključak

Odgovarajući potrebama društva, rimska država stvara rimsko pravo, koje čini njen pravni poredak skoro 13 vekova i koje primarno vezujemo za njene početke od 754. godine p.n.e. do cara Justinijana (527-565 god. p.n.e.).

Proširena svest o značaju rimskog prava, dovodi do njegove recepcije, primene u praksi i celokupnom izučavanju, već u 11 veku od strane Zapadne Evrope. To je doprinelo održavanju kontinuiteta u proučavanju rimskog prava, kao temelju prava kontinentalne evrope. Tek sa uspostavljenjem društveno-ekonomskih odnosa zasnovanih na robnonovčanoj privredi i privatnoj svojini, moglo se pristupiti normativnoj recepciji rimskog prava u određenom sistemu. Svavako, danas je primetan uticaj rimskog prava, osim modernih pravnih kodfikaija i na privatno pravo zemalja kontinentalne Evrope u kom se ogleda njegov položaj kao sastavni deo zakonodavstva. Raznolikost perspektiva svake od škola, je i postavila njihovo mesto u recepciji rimskog prava i njihovim prilagođavanjem stavova i promenljivošću, su uspeali da održe tu kontinuiranost u izučavanju rimskog prava i njegovu zastupljenost do danas.

Literatura

1. Bardžić, Ž., Đurić, D., & Mrdić, U. (2017). Pravno-politička struktura Demokratske Republike Kongo. *Oditor - časopis za Menadžment, finansije i pravo*, 3(1), 52-69.
2. Bujuklić, Ž. (2018). Rimsko pravo u doktorskim tezama Nikole Krstića iz 1854. godine. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 66(3), 31-56.
3. Cvetković-Đorđević, V. (2015). Datio kao pretpostavka primene kondikcije u rimskom pravu. *Teme*, 39(4), 1341-1358.
4. Kurtović R., Randelović D., (2010) Recepcija rimskog prava i njegov uticaj na građansko pravo zemalja kontinentalne Evrope, *Pravne teme*, 3(5), str. 137-149.
5. Ilić, V. (2015). Recepcija dva rimska edikta u Srpski građanski zakonik. *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, 87(4), 195-206.
6. Ke, X. (2018) The pragmatic turn in law: Inference and interpretation in legal discourse, *Journal of Pragmatics*, 135(10), pp. 1-3.
7. Milošević M., *Rimsko pravo*, Beograd, 2010.
8. Marković, S. D. (2018). Kazna beščašća u rimskom pravu. *Civitas*, 8(2), 144-159.

9. Marković S., *Opšta istorija prava I*, Podgorica, 2008.
10. Perović, M. (2017). Novacija kao način prestanka obligacija. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 65(3), 167-187.
11. Slavnić LJ., *Istorija pravnih institucija*, Privredna akademija, Novi Sad, 2008.
12. Stanković, E., & Vladetić, S. (2018). Univerzalnost pravila rimskog prava vezanih za institut službenosti. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 57(79), 387-396.
13. Stanković, M. (2017). Regulisanje ugovora o građenju u nekim zemljama Evropske unije. *Pravo - teorija i praksa*, 34(10-12), 49-58.
14. Sič, M. I. (2015). Javnopravna pravila regulisanja vodovoda i snabdevanja vodom u starom Rimu. *Zbornik radova Pravnog fakulteta, Novi Sad*, 49(3), 1081-1096.
15. Stanojević O., *Rimsko pravo*, Beograd, 2004.
16. Stojanović D., Antić O., *Uvod u građansko pravo*, Beograd, 2004.
17. Stefanović, N. (2018). Koncept svojine u rimskom pravu. *Pravo - teorija i praksa*, 35(4-6), 17-29.
18. Stefanović, N. (2018). Originarno sticanje svojine u rimskom pravu. *Pravo - teorija i praksa*, 35(10-12), 46-58.
19. Hanson J. (2018) Precautionary Principle: Current Understandings in Law and Society, *Encyclopedia of the Anthropocene*, 4, pp. 361-366
20. Vuletić, V. (2015). Pretor ne štiti kukavice - o dvostrukom karakteru prinude u rimskom i savremenom domaćem pravu. *Teme*, 39(2), 445-466.

RECEPTION OF ROMAN LAW

Mirjana Zorić³, Milica Župljanić⁴

Abstract

The reception of Roman law is the acquisition (reciprocation) of Roman law and its use as a positive (valid) right in Europe in the Middle Ages and the New Century. This is a unique case in history, that the legal system of a civilization applies beyond its borders and after its collapse. Roman law was thus embedded in the very foundations of modern European law, and its influence was particularly reflected

³ Mirjana Zoric, Ph.D., Full professor, Faculty of management and economy, Kragujevac, Street Karadorđeva 52, e-mail: zoricmirjanamira@gmail.com

⁴ Milica Zupljanic, Ph.D., Assistant professor, Faculty EPOHA, Belgrade, Street Mileševska 40a, e-mail: mzupljanic@gmail.com

in the development of civil law and civil laws of European countries in the 19th century.

Roman law (ius Romanum, ius Romanorum) signifies the legal order that existed in the Roman state since its foundation (the founding of Rome in 754 BC) until the death of the Byzantine Emperor (Eastern Roman Emperor) Justinian I in 565 AD . Justinian's codification - Corpus Iuris Civilis, a collection that was published between 529 and 534, in which all the creations and achievements of the Roman legal theory of the classical period (Roman "classical law") were collected and preserved, is the final stage in the development of the Roman rights. In the new century (somewhat sooner rather than later), reciprocated Roman law ceased to be a positive law in Europe, and it was replaced by civil codifications (civil codes): in France, in the time of Napoleon - Code Civile (Civil Code) made 1804 , in Austria, the General Civil Code of 1811, and in Germany the unique Civil Code of 1896. In the Principality of Serbia the first Civil Code was passed in 1844.

Key words: *Roman law, lawyers, reception, codification, code, laws, civil law*
JEL: *K15*

Datum dolaska (Date received): 10.02.2019.

Datum prihvatanja (Date accepted): 03.04.2019.

REVIZIJSKI ASPEKT IZVRŠENJA BUDŽETA

Marija Kovačević¹, Jelena Trandafilović², Daut Kalač³

doi:10.5937/Oditor1901091K

Pregledni rad

UDK:

336.148

657.631.6

Rezime

U radu se razmatra procedura izvršenja budžeta gde ono predstavlja najvažniji proces u budžetskom poslovanju. Budžet se i donosi da bi se izvršavao. Prema jednom shvatanju izvršenje budžeta predstavlja trošenje sredstava za određene potrebe i namene, a sa druge strane pored trošenja sredstava obuhvata i naplaćivanje prihoda tokom godine. Time se može reći da izvršenje budžeta obuhvata naplatu prihoda i trošenje sredstava.

Ključne reči: budžet, rashodi, prihodi.

JEL: H61, H68

Uvod

Zakonski akt u kome prihodi i rashodi moraju biti uravnoteženi predstavlja Budžet Republike Srbije. Ministarstvo finansija kome su povereni poslovi izrade budžeta, razmatra sve zahteve, kontroliše da li su obuhvaćeni svi rashodi čiju obavezu izvršenja imaju odgovarajući korisnici budžetskih sredstava, formalno proverava druge potrebne radnje koje su aktom zatražene od korisnika budžetskih sredstava i ocenjuje mogućnost njihovog prihvatanja radi uključenja u Nacrt zakona o budžetu.

U bilansu rashoda najveći procenat zauzimaju ona sredstva koja su usmerena na ostvarivanje zakonom utvrđenih prava kao što je socijalna ili dečija zaštita. Takođe drugu značajnu stavku predstavljaju sredstva iz kojih se finansiraju zarade zaposlenih, materijalni troškovi odnosno sredstva koja su namenjena ostvarivanju zakonom utvrđenih prava.

¹ Marija Kovačević, Vojska Srbije, Ulica Gardijska 5, Beograd, e-mail: maja.kadet@gmail.com

² Jelena Trandafilović, Republički fond za penzijsko i invalidsko osiguranje, Ulica Nemanjina br. 30, Beograd, Srbija, e-mail: jelenatrandafilovic@yahoo.com

³ Daut Kalač, Univerzitet za poslovne studije, Ulica Jovana Dučića 23a, Banja Luka, BiH, e-mail: djordjevicdragomir9@gmail.com

Tendencija konstantnog rasta javnih izdataka, znatni otpori naplati poreskih prihoda koji se, sve učestalije, manifestuju u populaciji poreskih obveznika i, shodno tome, veća ograničenja raspoloživih sredstava za finansiranje javnih potreba, primoravaju vlade širom sveta da se ozbiljnije pozabave krizom javnih finansija. Mere fiskalne konsolidacije, usmerene na smanjenje budžetskog (državnog) deficita i akumulacije javnog duga, nužni su koraci u pravcu prevazilaženja krize i obezbeđenja makroekonomske stabilnosti.

Normativno određenje budžeta

Budžet⁴ predstavlja sistematski prikaz prihoda i rashoda određene države za predviđeno razdoblje odnosno jednu budžetsku godinu koji je organizovan u dva odvojena računa (Vladisavljević & Pešić, 2018):

- a) račun prihoda i primanja ostvarenih po osnovu prodaje nefinansijske imovine i račun rashoda i izdataka za nabavku nefinansijske imovine, i
- b) račun finansiranja.

Ono što je značajno za budžet jeste da tek nakon njegovog usvajanja sledi njegova primena. Budžet se može doneti i pre početka budžetske godine, ali njegova primena teče početkom iste. U slučaju da se budžet donese u toku godine on može stupiti na snagu tek kada se objavi u službenom glasniku.

Kada se izvrši prva uplata u korist javnih prihoda tada počinje da teče proces izvršenja budžeta. Nadležni organi vode računa o izvršavanju rashodu i o obezbeđivanju sredstava u te svrhe. To su organi državne uprave koji vode računa o budžetskom izvršavanju i imaju pravo da raspolažu prikupljenim sredstvima. (Milojević, Andžić, Vladisavljević, 2018). Na primer to mogu biti korisnici sredstava koji posredstvom nadležnih fondova, ministarstva dobijaju sredstva (indirektni korisnici sredstava). Ti organi akumuliraju sredstva i usmeravaju ih indirektnim korisnicima na osnovu posebnog odobrenja. Ovim se ostvaruje direktna kontrola trošenja budžetskih sredstava.

U zavisnosti od toga koju funkciju obavljaju u procesu izvršenja budžeta, organi državne uprave mogu imati ulogu naredbodavca ili računopolagača. Naredbodavci su ovlašćeni da raspolažu sredstvima u budžetu, odobravaju naredbe za isplatu sredstava odnosno da raspolažu javnim prihodima. Posao izvršavanja rashoda po

⁴ Zakon o budžetskom sistemu („Sl. glasnik RS“ br. 54/2009, 73/2010..., 103/2015, 99/2016, 113/2017).

nalogu naredbodavca i prikupljanja novčanih sredstava poveren je računopolagačima. Najveći deo ovih ovlašćenja dat je upravi za trezor i poreskoj upravi, a oni sredstvima ministarstva mogu da upravljaju samo po osnovu naloga naredbodavca.

Proces izvršenja budžeta mora se pratiti i neophodno je da se nadležni organi redovno izveštavaju. U cilju vršenja kontrole izvršenja budžeta, izveštaji se dostavljaju vladi, inspekcijskim i revizijskim službama.

Na rashodnoj strani budžeta nalaze se stalne i tekuće budžetske rezerve. U vandrednim situacijama poput elementarnih nepogoda, tehničko tehnoloških nesreća, poplava aktiviraju se sredstva stalne budžetske rezerve. U toku izvršenja budžeta se može pojaviti potreba za virmanisanjem sredstava. Virmanisanje podrazumeva izmenu namena i visine budžetskih sredstava i njihovu upotrebu, delimično ili u celini za zadovoljenje neke druge potrebe. Budžetski rashodi, dakle, mogu samo da se menjaju uz odobrenje izvršnog organa vlasti (vlade) i takva izmena mora biti potvrđena od strane predstavničkog tela kod usvajanja završnog računa budžeta. Ako se pojavi takva situacija da u nekom delu budžeta nisu predviđena dovoljna sredstva za finansiranje izvesne potrebe, naredbodavac, umesto da traži naknadne kredite od predstavničkog tela može postupati na dva načina: ili da koristi sredstva budžetske rezerve ili da vrši virmanisanje. To znači prenošenje viška sredstava sa jedne namene na drugu namenu gde su sredstva nedovoljna. Virmanisanje predstavlja izuzetnu budžetsku meru koja je dozvoljena samo ako to naročite potrebe zahtevaju. Virmani se mogu vršiti jedino u okviru sredstava odobrenih u budžetu, odnosno finansijskom planu⁵. Uspostavljanje narušene budžetske ravnoteže ili veće promene u nameni trošenja budžetskih prihoda naziva se rebalans budžeta.

U fazi izvršenja budžeta glavnu ulogu ima ministarstvo finansija odnosno trezor kao njegov organizacioni deo.

Budžetska kontrola

⁵ Akt direktnog ili indirektnog korisnika budžetskih sredstava, kao i akt organizacija za obavezno socijalno osiguranje, koji uključuje i finansijske planove indirektnih korisnika sredstava organizacija za obavezno socijalno osiguranje, izrađen na osnovu uputstva za pripremu budžeta u skladu sa smernicama za izradu srednjoročnih planova i projekcijama srednjoročnog okvira rashoda predviđenih Fiskalnom strategijom, koja sadrži procenu obima, prihoda i primanja i obim rashoda i izdataka za period od jedne ili tri godine.

Budžetska kontrola obuhvata kontrolu onih subjekata koji ubiraju i raspolazu javnim prihodima. Kako bi budžetska kontrola bila efikasna neophodno je da se vrši u određenom vremenskom periodu i u toku procesa izvršavanja budžeta, a sve sa ciljem da se obuhvate svi organi u izvršavanju budžeta i sve faze kroz koje prolaze sredstva javnih prihoda transformisana u javne rashode (Djordjević, 2005). Postoji više vrsta budžetske kontrole koje se mogu klasifikovati prema različitim kriterijumima: prethodna, naknadna, terenska, dokumentarna... Budžetska kontrola se razlikuje od revizije jer se kontrolom vrši nadzor nad naredbodavcem i na računopolagačem budžeta, odnosno proverava se da li su javni prihodi utrošeni namenski.

Revizija budžeta i programa usmerenih na ciljeve

Državna revizorska institucija mora godišnje da revidira ispravnost izvršenja državnog budžeta. Budžet je instrument države, koga usvaja predstavničko telo (skupština) po propisanom postupku. Državni budžet je važno sredstvo kojim izvršni organ (vlada) može da sprovodi makorekonomsku politiku. Autor Gerhard Steger navodi da je budžet izraz vladine politike i da su budžetski izdaci i prihodi centralno pitanje moći. Vlada je odgovorna za pravilno izvršenje državnog budžeta. Ona mora da obezbedi da se izdvajanja koriste u opredeljene svrhe i osigura sprovođenje postavljenih budžetskih ciljeva. Revizija državnog budžeta je složen zadatak i zahteva visoku usklađenost i efikasno obavljanje revizije (Stanojević Lj., 2014).

Revidiranje završnog računa budžeta

Na obim revizije završnog računa državnog budžeta utiče nekoliko faktora. Najvažnije su odluke koje se tiču ciljeva i svrhe revizije, broj direktnih korisnika budžeta koji će biti uključeni u revidiranje, način obavljanja revizije, izbor područja revizije i izbor forme izveštavanja. Revizija može da obuhvati samo završni račun budžeta na nivou države, kao celina, što znači da testiranjem neće biti obuhvaćeni pojedinačni direktni budžetski korisnici (Stanojević Lj., 2014).

U postupku planiranja revizije pojedinih oblasti, neophodno je da se uzme u obzir činjenica da rezultati detaljnog testiranja na odabranim uzorcima i drugi prikupljeni dokazi imaju dvojaku svrhu: da posluže revizoru za formiranje mišljenja pravilnosti rashoda budžeta i izvršenju finansijskog plana direktnog budžetskog korisnika, a zatim da zajedno sa rezultatima drugih obavljenih revizija direktnih budžetskih

korisnika formiraju mišljenje o pravilnosti prihoda i rashoda državnog budžeta i izvršenju celokupnog državnog budžeta. (Dashkeev, & Turnovsky, 2018)

Faza prikupljanja dokaza – u postupku revizije državnog budžeta, državni revizori će najviše postupaka obavljati u Ministarstvu finansija, međutim glavni entitet mora biti vlada sa svojim ministarstvima nadležnim za sprovođenje budžeta.

U fazi pribavljanja dokaza, revizor je u potrazi za adekvatnim i odgovarajućim uveravanjima da finansijski izveštaji ne sadrže materijalno značajne pogrešne iskaze, da je entitet revizije ispoštovao sve relevantne zakonske odredbe, propise i politike, kao i da je testirana efikasnost internih kontrola.

U postupku obavljanja revizije državnog budžeta revizor će ispitati:

- da li su finansijski izveštaji pripremljeni u skladu sa odredbama budžetskog sistema, Zakonom o budžetskom računovodstvu ili uredbama, kao i drugim aktima ministarstva finansija;
- da li je u toku finansijske godine došlo do velikih promena u računovodstvenim politikama;
- da li su data objašnjenja za dostavljanje informacija, i da li su one obelodanjene;
- da li su budžetksa sredstva korišćena u iznosu i za svrhe opredeljene od strane skupštine;
- da li je izvršenje državnog budžeta u skladu sa važećim propisima;
- da li su integralni finansijski izveštaji u saglasnosti sa saznanjima revizora u vezi sa budžetom, i da li su rezultat obavljenih revizorskih procedura.

Revizija u privatnom sektoru se završava izveštajem revizora koji je zapravo samo izrazio mišljenje. Revizija u javnom sektoru se zaključuje mišljenjem koje prati obiman revizorski izveštaj. Specifičnost revizije javnog sektora je i u tome da državni revizor formuliše mišljenje u dva dela: mišljenje o finansijskim izveštajima i posebno mišljenje o usklađenosti sa propisima (Stanojević Lj., 2014).

U postupku revizije završnog računa budžeta, revizor ima više mogućnosti izbora oblasti revidiranja. Glavna oblast ispitivanja je svakako opšti deo završnog računa budžeta koji sadrži tri finansijska izveštaja koji daju informacije o ukupnom

budžetu. Oni sadrže podatke koji detaljnije iskazuju svakog direktnog korisnika budžeta u posebnom delu završnog računa.

Naredni važan deo revizije državnog budžeta je poseban deo završih računa budžeta koji nije samostalna oblast revidiranja, ali može da efikasno dopuni opšti deo revizije završnog računa budžeta. Formiranje mišljenja o pravilnosti trošenja državnog budžeta može se obaviti na dva načina (Tešanović, Kostić, & Pantić, 201; Bobera, 2006):

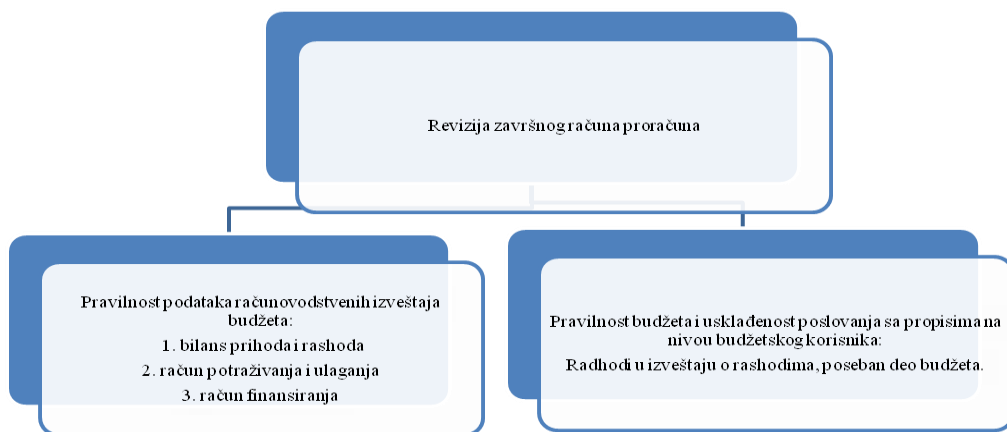
- ispitivanjem poslovnih događaja u odnosu na skup podataka (prihodi i rashodi državnog budžeta),
- tretmanom izdataka podeljenom u nekoliko segmenata, gde se jedan podsegment sastoji od rashoda direktnih budžetskih korisnika iz određenog dela državnog budžeta (bilans rashoda).

Za reviziju državnog budžeta pored podataka i informacija u finansijskim izveštajima, od izuzetne važnosti je samo izvršenje budžeta. Predmet revidiranja su postupci i operativno funkcionisanje, koje vlada i pojedinačni direktni budžetski korisnici moraju da sprovedu u skladu sa zakonima i propisima: Zakon o budžetskom sistemu, Zakon o javnim službenicima i platama, pa i Zakon o javnoj nabavci i drugi podzakonski propisi, stavljaju pred zaposlene koji su direktno ili indirekto uključeni u izvršenje državnog budžeta, određene uslove i ograničenja. Predmet revidiranja u tim slučajevima nije evidentiranje transakcija u poslovnim knjigama, i njihovo prikazivanje u finansijskim izveštajima, već pravilnost poslovanja; u okviru revidiranja pravilnosti i usklađenosti izvršavanja državnog budžeta sa propisima je poseban predmet revidiranja preraspodele prava potrošnje, realizacije namenskih prihoda i rashoda budžeta i drugo (Stanojević Lj., 2014).

Prilikom pravilnosti izvršenja budžeta, važno je da revizor takođe proverava da li su budžetska sredstva pravilno preraspoređena na druge budžetske stavke. Identifikovana odstupanja ne predstavljaju nepravilnost jer je direktnim budžetskim korisnicima⁶ u određenoj meri dozvoljeno da prenesu sredstva sa jedne stavke na drugu. Pravilno sprovođenje redistribucije zavisi od trenutnog budžeta koji je osnova za revizora u postupku ocenjivanja usaglašenosti potrošnje u odnosu na dozvoljeni nivo potrošnje. Ove preraspodele su u svakom državnom budžetu brojne.

⁶ Organi i organizacije Republike Srbije, odnosno organi i službe lokalne vlasti.

Slika 1. Varijanta okvira revizije budžeta

Izvor: Stanojević Lj., 2014.

Izvršenje budžeta Republike Srbije

Budžetski rashodi imaju funkciju finansiranja redovnih izdataka države, koji su potrebni za nesmetano funkcionisanje države, kao i drugih obaveza države (Trklja R., 2015). Rashodi države i državnih organa koji služe za finansiranje javnih potreba predstavljaju javne rashode. Rashodi države čine najvažnije sredstvo prilikom ostvarivanja funkcije raspodele i alokacije novčanih sredstava.

U zavisnosti od uticaja javnih rashoda na makroekonomiju izvršena je podela rashoda. Iza toga se krije stabilizaciona funkcija i tako grupisanje usmereno je prvenstveno prema uticaju rashoda na tražnju. Prema tome razlikujemo:

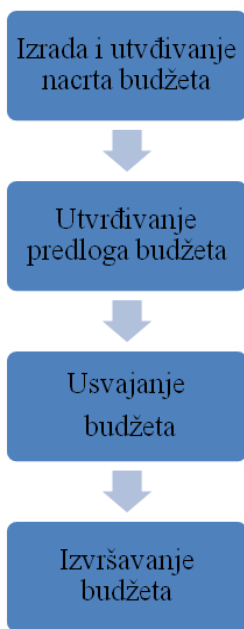
- administrativne rashode,
- rashode radi održavanja infrastrukture,
- investicione rashode,
- finansijske transfere prema domaćinstvima, i
- transferi prema sektoru preduzeća.

Zastupljenost javnih rashoda u ekonomskom životu kao i sve veći rast rashoda u savremenim uslovima, predstavlja problem u javnim finansijama prilikom klasifikovanja javnih rashoda u određene grupe (Dimitrijević M., 2016).

U savremenoj nauci razlikujemo veći broj javnih rashoda. Neki od ovih kriterijuma poznata su iz ranijih perioda, dok je izvestan broj nastao pod uticajem savremenih shvatanja u finansijskoj teoriji i politici. U finansijskoj nauci javni rashodi se klasifikuju na:

- redovne i vanredne,
- prema objektu trošenja,
- proizvodne i transferne,
- produktivne i neproduktivne,
- rentabilne i nerentabilne.

Slika 2: Proces izvršenja budžeta

Izvor: Djordjević, 2005.

Tekući i investicioni rashodi

Tekući, kapitalni rashodi i budžetske pozajmice zajedno čine ukupne rashode. Odlivi sredstava iz budžeta koji se koriste za nabavku nefinansijske imovine čine tekuće rashode. To su rashodi države koji se odražavaju kroz isplatu uvećanih sredstava za finansiranje plata zaposlenih, kao i za davanje materijalnih dobara koja su neophodna za rad državnih organa. U tekuće rashode ulaze i socijalni transferi kao rashodi države za isplatu invalidnina i penzija, rashodi za zdravstveno osiguranje, obrazovanje. Preraspodela sredstava od poreskih obveznika drugim krajnjim korisnicima predstavlja transferne rashode (Trklja, 2015; Rabrenović, 2009).

Rashodi koji su namenjeni nabavci nefinansijske imovine, izgradnji građevinskih objekata, nabavci opreme, kupovini zemljišta predstavljaju kapitalne rashode. Nabavka finansijske imovine koja ima za cilj sprovođenje državne politike predstavlja neto budžetske pozajmice (Đurović-Todorović, & Đorđević, 2009).

Javni rashodi se danas pojavljuju sa ciljem podsticanja privrednog razvoja i uticaja na stabilizaciju privrednih tokova (Prasad, 2018). Efekat javnih rashoda se ogleda u tome u koje svrhe se koriste sredstva koje država pribavi. U slučaju da država pravilno rasporedi sredstva, na primer ako uloži u privredu tj. u one grane koje su značajne za privredni razvoj time ne bi došlo do štetnog efekta prilikom trošenja javnih rashoda.

Rashodi koji utiču na smanjenje uvoza, povećanje izvoza jesu investicioni ili kapitalni rashodi. Ovim rashodima odgovara protivvrednost dobijena u ekonomskim dobrima kojima se u budućnosti mogu ostvariti prihodi. Ovim investicioni rashodi dovode do direktnog ili indirektnog povećanja društvenog proizvoda (izgradnja privrednih objekata, komunalnih objekata). Karakteristika transfernih javnih rashoda se ogleda u tome da se njima ne stvaraju nova ekonomska dobra, niti se njima uvećava društveni proizvod. Oni vrše samo preraspodelu već ostvarenog društvenog proizvoda, tako što se prenose finansijska sredstva od jednog dela populacije ili privrede drugom delu populacije ili privrede. Primer transfernih javnih rashoda predstavljaju isplate socijalne pomoći, pomoć nezaposlenima, penzije, subvencije i kamate državnim zajmovima (Trklja R., 2015).

Tabela 1: Ukupni rashodi budžeta Republike Srbije u period od 2005-2014. godine.

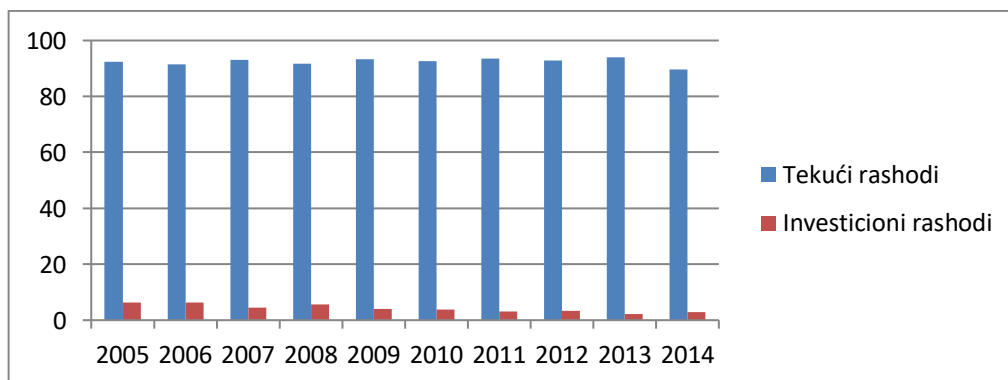
Godine	Ukupni rashodi	Tekući rashodi	Kapitalni i investicioni rashodi	Budžetski krediti	Aktiviranje garancije
		у % од укупних расхода			
2005.	438.803,4	92,4	6,4	1,2	0
2006.	522.861,2	91,5	6,4	2	0,09
2007.	578.818,5	93	4,6	2,3	0,09
2008.	69.8771	91,7	5,6	2,4	0,23
2009.	748.640,3	93,4	4,1	2,2	0,29
2010.	815.148,4	92,7	3,9	3,1	0,33
2011.	880.567,1	93,6	3,2	2,8	0,37
2012.	1.001.630,5	92,9	3,4	3,3	0,37
2013.	1.012.997,9	94,1	2,1	3	0,78
2014.	1.127.944,6	89,7	2,8	4,9	2,63

Izvor: Trklja R., 2015.

U strukturi javnih rashoda budžeta Republike Srbije najveće učešće imaju tekući rashodi koji čine oko 90% (1.012.291 milijardi dinara) ukupnih rashoda. Kapitalni i investicioni rashodi zabeležili su tendenciju pada koji čine 2,1% do 6,4% ukupnih rashoda. Budžetski krediti zabeležili su tendenciju rasta koji čine od 1,2% do 4,9% ukupnih rashoda, dok krediti i aktivirane garancije čine manje od 3% u ukupnim rashodima. (Lončar, 2012)

Rast tekućih rashoda je vidljiviji od kapitalnih izdataka, ukazujući i verovatnoću da su prihodi od privatizacije korišćeni za finansiranje tekuće potrošnje zapravo na povećanje plata i penzija u javnom sektoru.

Slika 2. Odnos između tekućih i investicionih rashoda Republike Srbije u period od 2005-2014. godine.

Izvor: Trklja R., 2015.

Na osnovu slike može se uočiti da tekući rashodi čine oko 90% ukupnih rashoda, dok investicioni rashodi čine do 10% ukupnih rashoda. Nepovoljan je odnos tekuće i investicione potrošnje. Nivo javnih investicija u Republici Srbiji nije dovoljan da podrži održivi rast privrede.

Zaključak

Proces izvršenja budžeta se odvija na osnovu plana o izvršenju budžeta. Nadležni organi se o ovom procesu redovno izveštavaju. Rashodna strana budžeta čini stalnu i tekuću budžetsku rezervu. Sredstva stalne budžetske reserve se koriste u vandrednim situacijama poput elementarnih nepogoda ili kada nema sredstava za isplatu dospelih vandrednih obaveza.

Struktura javnih rashoda budžeta Republike Srbije pokazuje da najveće učešće imaju tekući rashodi koji čine oko 90% ukupnih rashoda. Kapitalni i investicioni rashodi zabeležili su tendenciju pada. Znatno je očigledan rast tekućih rashoda od kapitalnih izdataka, čime se ukazuje da su prihodi od privatizacije korišćeni za finansiranje tekuće potrošnje na povećanje plata i penzija u javnom sektoru. Veoma je nepovoljan odnos tekuće i investicione potrošnje. Nivo javnih investicija u Republici Srbiji nije dovoljan da podrži održivi rast privrede.

Budžet se može primenjivati tek nakon njegovog usvajanja, a proces izvršenja budžeta započinje prvom uplatom u korist javnih prihoda. Obezbeđivanjem sredstava stvaraju se uslovi za izvršenje rashodne strane o čemu se staraju nadležni organi koji vode računa o budžetskom izvršavanju i imaju pravo da raspolažu prikupljenim sredstvima.

Litetatura

1. Bobera, D. (2006). Merenje performansi projekta. *Strategijski menadžment*, 11(1-2), 84-89
2. Dashkeev, V.V., & Turnovsky, S.J. (2018) Balanced-budget rules and risk-sharing in a fiscal union, *Journal of Macroeconomics*, 57(9), pp. 277-298
3. Dimitrijević, M (2016), Kompleksnost promena u domenu upravljanja javnim rashodima,
4. Đorđević, D (2005), Javne finansije, Privredna akademija, Novi Sad

5. Đurović-Todorović, J., & Đorđević, M. (2009). Značaj upravljanja javnim rashodima u savremenim budžetskim sistemima. *Facta universitatis - series: Economics and Organization*, 6(3), 281-294.
6. Žugić, R (2010), Vodič kroz budžet, Finansijski plan odbrane,
7. Žugić, R (2008), Vodič kroz budžet, Finansijski plan odbrane,
8. Žugić, R (2007), Civilna kontrola vojske, kontrola budžeta.
9. Zakon o budžetskom sistemu („Sl. glasnik RS“ br. 54/2009, 73/2010..., 103/2015, 99/2016, 113/2017),
10. Izveštaj o reviziji završnog računa budžeta R.Srbije za 2013. godinu. Republika Srbija, DRI (2014)., Beograd,
11. Lončar, Z. (2012). Kontrola uprave od strane državne revizorske institucije. *Teme*, 36(3), 1301-1318.
12. Milojević I, Andžić R, Vladislavljević V.(2018) Računovodstveni aspekti budžetske revizije, *Ekonomika poljoprivrede*, 65(1), str. 337-348
13. Prasad, S. (2018) Best-by-simulations: A framework for comparing efficiency of reconfigurable architectures on workloads with deadlines, *Journal of Logical and Algebraic Methods in Programming*, 100(10), pp. 1-15
14. Rabrenović, A. (2009). Parliamentary control of the budget in France: Implications of 'New financial constitution'. *Strani pravni život*, (2), 55-70.
15. Stanojević Ljubiša, Vidović Zdenka., (2014). Revizija javnog sektora, Poslovni biro, Beograd,
16. Tešanović, B., Kostić, R., & Pantić, D. (2011). Programski budžet i menadžment javnim finansijama. *Vojno delo*, 63(4), 314-328.
17. Trklja, R; Dašić, B; Trklja, M; (2015). Budžet Republike Srbije, Pregled prihoda i rashoda,
18. Trandafilović, S; Knežević, M; (2013). Finansiranje sistema odbrane i programsko budžetiranje,
19. Uredba o budžetskom računovodstvu („Sl. glasnik RS“ br. 125/2003 i 12/2006).

20. Vladislavljević, V., & Pešić, H. (2018). Budžetska procedura u Republici Srbiji - izrada, donošenje i usvajanje završnog računa budžeta. *Oditor - časopis za Menadžment, finansije i pravo*, 4(2), 90-100.

AUDIT ASPECT OF EXECUTION OF THE BUDGET

Marija Kovačević⁷, Jelena Trandafilović⁸, Daut Kalač⁹

Abstract

The procedure of the budget carrying into effect, wherein it represents the most important process in the budgetary operations, is discussed in this paper. According to one idea, the budget carrying into effect represents the spending of funds for specific needs and purposes, and on the other hand, besides spending of funds, it includes the collecting of receipts during the year.

Key words: *budget, expenditures, receipts.*

JEL: *H61, H68*

Datum dolaska (Date received): 23.01.2019.

Datum prihvatanja (Date accepted): 126.03.2019.

⁷ Marija Kovačević, Army of Serbia, Street Gardijska No. 5, Belgrade, e-mail: maja.kadet@gmail.com

⁸ Jelena Trandafilović, Pension and Disability Insurance Fund, Street Nemanjina No. 30, Belgrade, e-mail: jelenatrandafilovic@yahoo.com

⁹ Daut Kalač, University of business studies, Street Jovana Ducica No. 23a, Banja Luka, B&H, e-mail: djordjevicdragomir9@gmail.com

PRAVILA TEHNIČKE PRIPREME RADOVA

Ovo uputstvo za autore daje sve neophodne informacije, kao i šablon za pripremu radova pre podnošenja za publikovanje u časopisu ODITOR. Molimo Vas da maksimalno pažljivo pristupite korišćenju ovog dokumenta, odnosno da ga shvatite kao skup uputstava i praktičan primer koji u mnogome doprinosi lakšoj i efikasnijoj manipulaciji nad Vašim radom u svim fazama uređivanja časopisa. Radovi koji odstupaju od datog šablona se neće uzimati u razmatranje.

Format strane: *Width* 170 mm x *Height* 240 mm; **Margine:** gore/dole 20 mm, levo/desno 18 mm; **Layout:** *Header* 1,25cm, *Footer* 1,25cm; **Orientation:** Portrait. Preferira se **obim radova** do maksimalnih 30.000 karaktera (bez razmaka), odnosno 15 stranica. Radovi ne bi trebalo da budu kraći od 8 stranica. U zavisnosti od kvaliteta rada Uredništvo može prihvatiti i duže radove. Molimo Vas da radove pripremate na računaru u programu **Microsoft Word 2003** ili nekoj kasnijoj verziji ovog programa.

U nastavku sledi detaljan **Šablon** (tehničko uputstvo) za pravilnu pripremu radova za časopis ODITOR. Molimo Vas da maksimalno moguće poštujete tehnička pravila data sledećim šablonom.

RULES FOR TECHNICAL PREPARATION OF ARTICLES

These Instructions will give all necessary information to author(s), as well as template for the articles preparation before their submission for publication in the journal Auditor. We are asking you to use this document with a maximal attention, in other words to realize it as a set of instructions and practical example that will contribute to easier and more efficient operation under your article within the all phases of journal editing. Articles that deviate from mentioned template are not be taken into consideration.

Page setup: Paper size: *width* 170 mm x *height* 240 mm; **Margins:** top/bottom 20 mm, left/right 18 mm; **Layout:** *header* 1,25cm, *footer* 1,25cm; **Orientation:** Portrait. Paper volume up to 30.000 characters (without spaces) or 15 pages is preferable. Articles should not be shorter than 8 pages. Depending on papers' quality, Editorial Board could also accept longer articles. Article has to be prepared electronically (on computer), in program **Microsoft Word 2003** or some later version of this program.

Below is a detail **Template** (technical instructions) for correct preparation of articles that will be submitted to the journal Auditor. You are asked to maximum possible follow the technical instruction given by the following template.

ŠABLON: NASLOV RADA (CENTRIRAN, TNR SIZE 12, BOLD, SVA SLOVA VELIKA, MAKSIMALNO DVA REDA)

Nikola Nikolić¹⁰, Petar Petrović¹¹, Marko Marković¹²

Apstrakt

Poželjno je da rezime sadrži od 100 do 150 reči, te da sadrži sve bitne činjenice rada, poput cilja rada, korišćene metode, najvažnijih rezultata i osnovnih zaključaka autora.

Tokom pisanja rezimea treba koristiti slova Times New Roman (TNR), veličina fonta (font size) 12, Italic, ravnanje teksta Justify, a tekst rezimea pisati bez proreda (Line Spacing Single), sa razmakom od 6 pt između pasusa, bez uvlačenja prvog reda.

Izbegavajte korišćenje indeksa i specijalnih simbola u apstraktu, odnosno definišite sve skraćenice u apstraktu kada se prvi put upotrebe. Nemojte citirati reference u apstraktu.

Autori će naslov rada, rezime rada i ključne reči napisati na engleskom jeziku na kraju rada, ispod listinga korišćene literature. Tekst srpske i engleske verzije apstrakta i ključnih reči se moraju podudarati u svakom pogledu.

Ključne reči: navesti, maksimalno, pet, ključnih, reči.

JEL: (navesti JEL klasifikaciju rada na osnovu sadržaja a u skladu sa uputstvom) F16, M24 (www.aeaweb.org/jel/jel_class_system.php)

Uvod

Molimo Vas da striktno poštujete uputstva o formatiranju i stilove date u ovom šablonu. Ne menjajte veličinu fonta ili razmak redova da biste ubacili više teksta u uslovno ograničeni broj stranica.

Uredništvo organizuje proces recenziranja pristiglih radova i vrši odabir radova za publikovanje na osnovu urađenih recenzija, odnosno procenjenog kvaliteta radova od strane imenovanih recezenata. Međutim, krajnja odgovornost za poglede, originalnost i tvrdnje iznete u radovima počiva isključivo na autorima rada.

¹⁰ Vanredni profesor, dr Nikola Nikolić, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, Kamenička 6, Beograd, Srbija, Telefon: +381 11 555 22 33/lokal 28 228, E-mail: nikola.nikolic@iep.bg.ac.rs

¹¹ Dr Petar Petrović, naučni saradnik, Centar za ekonomska i finansijska istraživanja, Bulevar Mihajla Pupina 10g/Vp 50, Telefon: +381 11 222 222, E-mail: petar.petrovic@gmail.com

¹² Asistent, mr Marko Marković, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, Kamenička 6, Beograd, Srbija, Telefon: +381 64 111 22 33, E-mail: marko.markovic@gmail.com

Molimo Vas da poštujuete osnovna načela strukturiranja naučnih radova, odnosno trudite se koliko je to moguće da Vaš rad ima sledeće segmente: Uvod, Cilja rada i korišćena metodologija, Rezultati rada sa diskusijom, Zaključak, Literatura.

Tokom pisanja rada treba koristiti slova **Times New Roman (TNR)**, veličina fonta (**font size**) **12**, ravnanje teksta **Justify**, a tekst rada pisati bez proreda (**Line Spacing Single**), sa razmakom od **6 pt između pasusa, bez uvlačenja prvog reda**. Radovi se pišu na srpskom jeziku, osim za strane autore koji pišu na engleskom ili nekom drugom jeziku. Preporučljivo je rad pisati u trećem licu jednine ili množine. Pre slanja rada, obavezno proveriti pravopisne greške.

Podnaslovi se pišu fontom **Times New Roman**, veličina fonta (**font size**) **12, bold, centrirano**, samo prvo slovo veliko, razmak podnaslova i teksta iznad 12 pt (**before 12 pt**), a razmak podnaslova i teksta ispod 6 pt (**after 6 pt**). Molimo Vas koristiti prikazani stil pisanja u ovom šablonu.

Molimo Vas da definišete **skraćenice i akronime** prilikom prvog pojavljivanja u tekstu rada, čak i u slučaju da su već bili definisani u apstraktu rada. Ne koristite skraćenice u naslovu rada osim ukoliko se one apsolutno ne mogu izbeći

Radi unosa **jednačina i formula** u rad, koristite Microsoft Equation Editor ili dodatak za pisanje jednačina MathType (www.mathtype.com). Ne preporučuje se korišćenje ugrađenog editor jednačina iz programa Word 2007. Proverite da li ste definisali sve simbole u jednačini (neposredno posle jednačine).

Reference (autori citata) se navode direktno u tekstu rada u sledećem obliku (Nikolić, 2012; ili Nikolić, Petrović, 2012; ili Nikolić et al., 2012). Ne navodite ih kao indekse u četvrtastoj zagradi [3] ili u fusnoti. Trudite se da fusnotu koristite samo u slučaju bližih objašnjenja određenih pojmova, odnosno razjašnjenja realnih ili hipotetičkih situacija. Nemojte vršiti numeraciju stranica.

Tabele moraju biti formirane u tekstu rada, a ne preuzete u formi slika iz drugih materijala. Tabele unositi u sam tekst rada i numerisati ih prema redosledu njihovog pojavljivanja. Nazivi tabela moraju biti dati neposredno iznad tabele na koju se odnose. Koristite dole prikazani stil tokom njihovog formatiranja. Naslov tabela pisati sa razmakom 6 pt – iznad/before i 6pt – ispod/after, u fontu TNR, font size 12, ravnanje Justified. Tekst unutar tabela pisati fontom TNR, font size 9. Tekst u zaglavlju tabela boldirati. Izvor i potencijalne napomene pisati sa razmakom 6 pt ispod tabela (before). Izvore i napomene pisati u fontu TNR, font size 10, ravnanje Justified. Naredni pasus početi na razmaku od 6pt od izvora tabele ili napomene (after). Tokom pisanja rada u originalnom tekstu treba markirati poziv na određenu tabelu (*Table 5.*). Trudite se da se sve tabele u radu veličinom uklapaju u zadati format strane (Table properties – preferred width – max 97% - alignment: center). Sav tekst u poljima tabele treba unositi u formi (paragraph – spacing: before/after 0pt, line spacing: single). U slučaju da se tabela lomi

na narednu stranicu, molimo Vas da prelomljeni deo tabele na narednoj stranici bude praćen zaglavljem tabele.

Tabela 5. Troškovi distribucije dobara iz Subotice u maloprodajne objekte

Indikatori	Period			Ukupno
	Mesec 1	Mesec 2	Mesec 3	
Pređena razdaljina (km)	12.926	11.295	13.208	37.429
Korišćeno gorivo (litar)	3.231	2.823	3.302	9.356
Vrednost korišćenog goriva (RSD)	242.378	211.790	247.653	701.821
Ukupno provedeno vreme u vožnji (sati)	314	266	417	997
Vrednost ukupno provedenog vremena u vožnji (RSD)	47.048	39.890	62.570	149.508
Broj vožnji	98	77	102	277
Ukupna vrednost (RSD)	0	0	0	0
Broj preveženih paleti (komad)	1.179	976	1358	3.513
Ukupna prevežena količina (kg)	602.600	429.225	711.116	1.742.941
Suma (RSD)	974.222	870.864	1.100.813	2.945.899

Izvor: Nikolić, 2010;

Napomena: Vrednosti u tabeli ne sadrže porez na dodatu vrednost (PDV)

Grafike, dendrograme, dijagrame, šeme i slike treba unositi u sam tekst rada (ne koristiti opciju Float over text) i numerisati ih prema redosledu njihovog pojavljivanja. Njihovi nazivi se moraju pozicionirati neposredno iznad grafika, dendrograma, dijagrama, šeme ili slike na koju se odnose. Kod navođenja naslova, izvora i napomena koristiti isti stil koji je predhodno prikazan za formiranje tabele. Tokom pisanja rada u originalnom tekstu treba markirati pozive na određeni grafik, dendrogram, dijagram, šemu ili sliku (Graph 2.). Svi grafici, dendrogrami, dijagrami, šeme i slike u radu se svojom veličinom moraju uklapati u zadati format strane, te moraju biti centralno postavljeni. Fotografije nisu poželjne u predmetnom radu, a ukoliko se one ne mogu izbeći molimo Vas da koristite optimalnu rezoluciju (preniska rezolucija dovodi do pikselacije i krzavih ivica, dok previsoka samo povećava veličinu fajla bez doprinosa čitljivosti rada).

Kod pisanja zaključka rada, molimo Vas imajte na umu da iako **Zaključak** može dati sažeti pregled glavnih rezultata rada, nemojte ponavljati apstrakt na ovome mestu. Zaključak može objasniti značaj rada, dati preporuke za dalje delovanje ili predložiti dalji rad na obrađivanoj temi.

Literatura se navodi na kraju rada pre apstrakta na engleskom jeziku, abecednim redom, prema prezimenu autora. ***Molimo Vas da reference navodite u originalu (na jeziku na kome su objavljene) u obimu u kom su korišćene/citirane tokom pisanja rada.*** Literaturu navoditi u fontu TNR, font size 12, ravnanje Justified, sa međusobnim razmakom 3pt – iznad/before i 3pt – ispod/after. U svim literaturnim jedinicama koristiti **Čikaški šablon za stil**. Molimo Vas da navodite prezimena svih autora, a ne da koristite stil navođenja Nikolić et al. Nemojte kombinovati literaturne jedinice (pod jednim rednim brojem može biti samo jedna referenca) i uvek pišite pune naslove u radu korišćenih literaturnih jedinica. Ukoliko je korišćena/citirana literatura preuzeta iz internet publikacija, posle pravilno izvršenog imenovanja literaturne jedinice u zagradi se mora navesti kompletan link sa koga je materijal preuzet (dostupno na web sajtu: www.nikolanikolic.pdf). Molimo Vas pridržavajte se dole navedenih primera navođenja različitih tipova literaturnih jedinica i referenci.

Literatura

1. Nikolić N., M. Marković, i P. Petrović. 2016. Poreski bilans. *Oditor* 2, (1): 13-17.

Prilikom unošenja literaturnih jedinica unosite korišćenjem **Čikaškog šablona za stil**, minimum 10 literaturnih jedinica. Sva korišćena literatura mora biti citirana u radu.

TITLE OF THE ARTICLE (CENTRED, TNR, SIZE 12, BOLD, ALL CAPITAL LETTERS, MAXIMUM IN TWO LINES)

Summary

Summary in English which should be written at the end of the paper. It should contain the text which is the same as in the summary written in Serbian at the beginning of the paper.

Key words: *note, maximally, five, key, words.*

TEMPLATE: TITLE OF THE ARTICLE (CENTRED, TNR, SIZE 12, BOLD, ALL CAPITAL LETTERS)

Nik Holmes¹³, John Peters¹⁴

Abstract

It is desirable that Summary contains up to 150 words, as well as to contain all essential paper elements, such as goal(s), used method(s), important results and general authors' conclusion(s).

During the summary writing, it should be used font Times New Roman (TNR), font size 11, Italic, alignment text Justify, line spacing single, with spacing of 6 pt between paragraphs, without indentation of the first line.

Please, avoid the use of the indexes and special symbols within the Summary, and define all abbreviations whenever they are used for first time. Do not cite references in Summary.

Author(s) from Serbia are submitting article title, summary, key words and information about themselves on Serbian language at the end of the article, after the list of used literature. Text of the Serbian and English version of Summary must match in every sense.

Key words: *note, maximally, five, key, words.*

JEL: F12, M24 (www.aeaweb.org/jel/jel_class_system.php)

Introduction

During the article writing, it should be used font **Times New Roman (TNR)**, **font size 12**, alignment text **Justify**, **Line Spacing Single**, with **spacing of 6 pt between paragraphs, without indentation of the first line**. Articles should be written only in English. It is advisable to write the article in the third-person singular or plural with the use of active form. Before paper submission, please check grammatical and spelling mistakes by the spellchecker for the English language.

Sub-headings should be written by font **Times New Roman**, **font size 12, bold, centred**, only first letter capital, spacing between sub-heading and paragraph above 12

¹³ Nik Holmes Ph.D., Full Professor, Faculty of Economics, Christmas street no. 12, New York, USA, Phone: +xxx xx xxx xxx, E-mail: nik.holmes@gmail.com

¹⁴ John Peters Ph.D., Associate Professor, University of Technology, Napoleon street no. 1, Jassy, Moldavia, Phone: +xxx xx xxx xxx, E-mail: johnpeters@yahoo.com

pt (**before 12 pt**), and spacing between sub-heading and paragraph below 6 pt (**after 6 pt**). Please use the writing style presented in this template.

Please define **abbreviations and acronyms** during their first occurrence within the text, even in case that they were previously defined in article summary. Do not use abbreviations in article title, unless they can not be avoided.

For **equations and formulas** use the Microsoft Equation Editor or addition for equations writing Math Type (www.mathtype.com). Use of built-in equation editor within the program Word 2007 is not recommended. Please check if all symbols within the equations/formulas are defined (forthwith after equation/formula).

Reference (author(s) of quotes) has to be entered directly in the text of article in next form (Vall, 2014; or Parks, Robberts, 2016; or Nikolic et al., 2016). Please do not write them as indexes in square brackets [3] or in footnote. Try to use a footnote only in the case of closer explanation of certain terms, or clarification of real and hypothetic situations. Do not numerate the pages.

Table 5. The distribution cost

Indicators	Period			Total
	2013	2014	2015	
Fixed costs	12.926	11.295	13.208	37.429
Variable costs	3.231	2.823	3.302	9.356

Source: Nikolic, 2016;

Graphs, diagrams, schemes and pictures should be entered within the text of article (do not use option Float over text) and numerated according to order of their appearance. Their titles have to be positioned immediately above the graph, diagram, scheme or picture to which they relate. Please, have in mind that all titles, sources and notes have to be written by identical style which was used for tables formatting. During the article writing please mark in the main text all calls to a certain graph, diagram, scheme or picture (*Graph 2.*). All graphs, diagrams, schemes and pictures within the paper have to fit the specified format of the page, as well as they have been centrally positioned.

Literature has to be set at the end of article, in alphabetical order, according to the author's surname. ***All references should be cited in original language (in the language on which are published before), in the volume in which are used within the manuscript preparation.*** Literature units have to be written in font TNR, font size 11, alignment Justified, with mutual spacing of 3 pt - before/after.

Literature

1. Vall J. 2014. Accounting theory. Valid, New York.

2. Parks D., W. Robberts. 2016. Macroeconomic indicators. Finance 23, (4): 462-476.
3. Nikolić N., G. Marković, P. Petrović. 2016. Poreski bilans. Oditor 2, (1): 13-17.

ŠABLON: NASLOV RADA (CENTRIRAN, TNR SIZE 12, BOLD, SVA SLOVA VELIKA, MAKSIMALNO DVA REDA)

Rezime

Rezime na engleskom jeziku koji treba da bude upisan na kraju dokumenta. Treba da sadrži tekst koji je isti kao i u rezimeu pisanom na početku papira.

Ključne reči: navesti, maksimalno, pet, ključnih, reči.

JEL: (navesti JEL klasifikaciju rada na osnovu sadržaja a u skladu sa uputstvom) F16, M24 (www.aeaweb.org/jel/jel_class_system.php)